

EGY ELVESZETT MAGYAR VERSES BOCCACCIO-NOVELLA.

Beroaldo Fülöp XV. századi latin humanista költő művei között három olyan elbeszélést találunk, melyeknek Boccaccio «Decamerone»-ja volt egyenes vagy közvetett forrása. Az egyik *Guiscardo és Ghismonda történelének* (IV. 1.) verses feldolgozása Aretino latin prózai fordítása alapján, a másik két prózai fordítás: *Gisippus és Titus* (X. 8.) és a *Cymon [Cimone] története*.

Ezek közül az elsőt Enyedi György (1574), a másodikat Szegedi Veres Gáspár (1577) szedte magyar versekbe. Különösnek tetszik nekünk, hogy a másik kettőt lefordították, ezt az egyet pedig ott hagyták. A Decameronnak ez a novellája, az V. nap első elbeszélése, melyet Boccaccio állítólag ciprusi évkönyvekből merített, van olyan érdekes, mint a Beroaldótól latinra fordított, vagy megverselt társa, nem is szólva a belőle meríthető tanulságról, hogy t. i. a szerelem mindenható ereje az ostobából is okost csinál.

Tartalma is népszerűséget biztosított volna neki. E szerint egy Cymon vagy Cimone nevű nemes, de bárgyú ifjú egyszer egy fa árnyékában pihenő gyönyörű szűzet pillantott meg s bájainak szemlélete felébresztette szunyadó gondolkodási képességét, úgy hogy ezután vissza se tért többé a mezei munkához, hanem szorgalmasan tanulni kezdett s négy év alatt nemcsak pótolta mindazt, amit elmúlasztott, de felülhaladta társait is. Ekkor Iphigenia [Efígenia], a négy év előtt látott szép leány, kezét is megkérte atyjától Cypseustól [Cipseo], de az már akkor Pasimunda rhodusi nemesnek ígerte oda. Cymont még ez sem riasztotta vissza. Hatalmába kerítette a menyasszonyt Rhodusba vivő hajót s elrabolta Iphigeniát. De a vihar Rhodusba sodorta hajóját s ott fogságba került. A szerencse azonban csakhamar ismét hozzáfordult, mert Rhodus ura, Lysimachus [Lisimaco] beleszeretett Pasimunda fitestvére menyasszonyába s szövetkezett vele a közös erővel végrehajtandó elrablásra. A két testvér egy napon tartotta lakodalmat s a lakodalom napján a két vakmerő szerelmes csakugyan elrabolta a két menyasszonyt s hajóra szállva szerencsésen meg-

menekült üldözőitől. Később nejeikkel hazájukba is visszatérve boldogan éltek.

Ez a görög regényekre emlékeztető novella külön átdolgozásokban is elterjedt. Egy német fordítása Strassburgban 1516-ban jelent meg. Dunlop (Liebrecht német átdolgozása 234. l.) 1570-ből említi egy angol verses fordítást, Dryden angol költő szintén verses elbeszélésnek dolgozta át, sőt még operatárgyúl is szolgált.

Csak nálunk ne lett volna önálló feldolgozása, mikor Beroaldo latin fordítása olyan könnyen hozzáférhetővé tette?

Ezen tündövedve, legelőször is az «Effectvs amoris» című 1587-ben készült verses elbeszélés e strófája ötlött szemünkbe:

Mit czelekedek Cymon Cypseuffal,
El ragada leniat ¹ ifflgeniat,
Erő Bakkal el vóue Beretöet,
Egi meniegBó nep ellen Bep matkaiat.

Ebből kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nálunk is ismerték és olvasták, ha más nem, hát legalább az «Effectvs amoris» szerzője.

A Lugossy-codexben, melyet 1623 (?) és 1635 között másolatott egy Somogyi Pál nevű ifjú, a 103—115 levélen 1630-ban készült másolatban («Finis adest 1630») Guiscardo és Gismonda története is megvan ezzel a címmel: «IGEN SZEPE HISTORIA | AZ TANCREDO KIRAL LENIARUL [| GISMON = | DARVL. ES AZ KIRALNAK TITKOS Tanacziarul. | GISQUARDVSROL, kik között föl bomolhatatlan az | zeretet leuen halara [|] adtak magokat, Olaz Nielből [|] az | Boccatiusbol Diakra fordetuan, Philipus Beroaldus | által Mar Magiarra fordetatot. Nota CIMONIS» |

Ez a cím több tekintetben figyelemreméltó. Nem egyezik meg teljesen az 1577-iki debreczeni kiadás címével, ha ugyan ez a kiadás egyáltalában létezett (Szabó: RMK. I. 126. sz. a.); az 1582-iki debreczeni kiadásnak csak latin címe van s a magyar ennek nem egészen hű fordításául tekinthető, ez tehát itt számba nem jöhet (Szabó: RMK. I. 198. sz. a.); az 1592-iki monyorókereki elveszett kiadás, vagy a Széll-codexben levő másolat rövidített címe tetemesen eltér a Lugossy-codexbelitől (Szabó: RMK. I. 261. sz. a.).

Még legközelebb van ² hozzá a kolozsvári 1624-iki kiadás címe [RMK. I. 541. sz. a.] s mivel a Lugossy-codexben közvetlen előtte álló historiás ének («Az Szigetvarnak veßesseről») alatt 1623 évszám

¹ Sajtóhiba *leania* helyett.

² Pl. mindkettő *bomolhatatlan*-t ír, míg az 1577-iki debreczeni kiadás címében *bonthatatlan* van stb.

van, tehát könnyen feltehetnénk, hogy Guiscardo és Gismonda történetéhez 1624-ben vagy később fogott hozzá a másoló s 1630-ban fejezte azt be. De lehet ez más kiadás másolata is.

De a Lugossy-codex másolatának címében legnevezetesebb a «*Nota CIMONIS.*» A nyomtatott kiadásokban nincs «*Nota*» s úgy látszik, a másoló gondolt arra, hogy mivel kéziratos verseskönyve éneklés céljára készült, tehát «*nótá*»-ra is szükség van, azért írta felibe egy ismeretesebb széphistoriának, mely Cymonnak és Ifigeniának szerelméről szólt, a címét: «*Nota CIMONIS.*»

Ebből azt következtetjük, hogy 1623—30 között már megvolt e fordítás, sőt talán a XVI. században még 1587 előtt készült. Az pedig bizonyos, hogy 12-es (Zrinyi-) sorokból állott, mint az Enyedi munkája, mely felé *nótául* írta Somogyi. Az is valószínű, hogy Beroaldo latin prózai fordítása alapján készült, mert ez volt leginkább elterjedve. Megjelent-é nyomtatásban, vagy csak kéziratból énekelték az énekmondók, nem tudjuk, de talán valamely szerencsés véletlen az egész széphistoriát napvilágra hozza. Addig elégedjünk meg annak megállapításával, hogy mind a három Boccaccio-Beroaldo-féle novellának volt magyar verses fordítása.

DÉZSI LAJOS.

MIKES KELEMEN LEVÉLFORMÁJA.

A magyar irodalomtörténet leggazdagabb s legjobban megvitatott fejezetei közé tartozik a Törökországi Levelekről szóló. Hogyan kerültek Mikes levelei haza Rodostóból, ki az a rejtélyes gróf P. E., kihez a levelek szólnak, valódi vagy csak fiktív levelekkel van-e dolgunk, naplónak, emlékiratnak készültek-e, hogyan és mikor jöttek létre — mind olyan kérdések, melyekről a legellentétebb nézetekkel találkozunk ma is, bár az irodalomtörténeti közvélemény már ezeket az ellentéteket elsimította és sok tekintetben — a legnagyobb valószínűség irányában — végleges megállapodásra jutott. Szigorúan tudományos szempontból azonban pozitív eredményről még mindig nem beszélhetünk, míg elegendő adatok híján csupán többé-kevésbé biztos következtetésekre támaszkodhatunk. Vannak azonban a Mikes-irodalomnak még apróbb kérdései, melyek egyrészt eléggé megvilágítva nincsenek, másrészt azonban természetüknél fogva több eredménnyel is kecsegtetnek. Ezek közé tartozik a levélforma, mint műfaj, eredetének a kérdése.

Nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy itt máig sem jutottunk tovább Toldy Ferenc megállapításánál (1861.), ki a XVII—XVIII. századi gazdag francia levélirodalomra utal, mint forrásra. Azóta a köztudatba átment ugyan egy közelebbi meghatározás, mely közvetlenül Mme de Sévigné leveles könyvében jelölte meg Mikes levélformájának eredetét. Részletesen, tudományosan azonban ez sohasem volt bizonyítva s irodalomtörténetirőink is inkább szkeptikusan tárgyalják vagy teljesen elutasítják.¹

Egyedül Erődi Béla okolta meg röviden véleményét, még legújabbban is a Jeles Irók Iskolai Tára-beli Mikes-kiadásában (1910. 2. kiad. 8 l.), bár Miklós Ferenc elég részletesen cáfolgatta bizonyítékait.

¹ Elfogadják *Erődi Béla* (Jeles Irók Iskolai Tára, XVII. k.), *Toncs Gusztáv* (Mikes életrajza 131—132. l.), *Császár Elemér* (Irod. Közl. 1895.), kétkedve fogadja *Négyesy László* (Beöthy-Badies A magyar irodalom története, I: 556.), ellene szól *Miklós Ferenc* (Irodalomtört. Közl. 1904 : 442. l.).

Erődi szerint Mikes párisi tartózkodása alatt (1713—1717.) Mme de Sévigné (mh. 1696, s levelei csak 1726. jelentek meg) leveleit még mohón olvasták. «Nincs kétség benne, hogy Mikes szintén olvasta s megkedvelte e leveleket, mint a francia művelt világ legkedveltebb olvasmányait.» Főképen a levelek könnyű, eleven stílusa, a bennök megnyilatkozó közvetlenség és gyöngéd szeretet az, mely rokonságot mutat a kettő között. Idéz is Mme de Sévigné leveleiből példaként néhány kedveskedő kifejezést (anélkül azonban, hogy Mikes megfelelő kifejezéseit melléje állítaná), melyek Mikes leveleiben «csaknem ugyanazon szavakkal vannak visszaadva.» Közelebbről szemügyre véve ezeket a kifejezéseket, nagyon általános és konvencionális szólásmódoznak látszanak, melyek minden érzemesebb levélben előfordulhatnak. Részletesebb összehasonlítás a két leveleskönyv között még ma sincs. Amint ez lehetetlen is, mert a hangulati kapcsolaton kívül semmi más tárgyi összefüggés nincs a kettő között. Tartalmuk teljesen eltérő; ami pedig stíljüket illeti, ez csak első benyomásra látszik megegyezőnek. Mikes teljesen naturalista író (stíl tekintetében), kinél nem is gondolhatunk olyan öntudatos művészetre, amilyent Mme de Sévigné levelei, a francia irodalom legszebb és legtökéletesebb levelei, képviselnek, melyek különben is helyenkint erősen éreztetik a *précieuse* hatást, minden közvetlenségük és természetességük mellett.

Igaz ugyan, hogy Mme de Sévigné levelei csak 1726-ban jelentek meg, mikor már Mikes Rodostóban volt — ez azonban még nem döntő bizonyíték az ellen, hogy Mikes Párisban nem olvashatta őket, hiszen a levelek másolatai közkézen forogtak. Sőt Rodostóban is megismerkedhetett velük; ismerünk több francia könyvet, melyek csak a XVIII. század huszas éveiben jelentek meg, bár kétségtelenül hatottak Mikesre, fordított is belőlük, így Gemelli Careri *Giro del Mondo*-jának francia fordítása (1727), Mme de Gomez regénye (1723.) stb.¹ Még a teljesen negatív eredmény, minden tárgyi kapcsolatnak a hiánya sem szólna az ellen, hogy olvasta Mme de Sévigné leveleskönyvét.

Mégis a valószínűségi okok mellett szólnak, hogy Mikes a nagy francia írónő művét nem ismerte. Egyáltalában nem olvasta a francia irodalom nagy klasszikusait a vallásos remekírók (Bossuet, Fénelon, Massillon) kivételével. Mikes leveleiben, melyek tarka változatosságukban annyiféle irodalmi hatást tükröztetnek vissza és vallásoserkölcsi reflexiói, útleírásai, novellái, anekdotái, példái, idézetei számtalan olvasmányának eredményét állítják össze mozaikszerűen, — ezekben a levelekben semmi nyomra sem akadunk, mely tartalmi tekintetben

¹ L. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912: 21. 1.

a legkisebb kapcsolatot is mutatná akár Mme de Sévignével, akár más nagy francia remekíróval.

S ha szorosabban megvizsgáljuk azt a milieut, melyben Mikes Párisban élt, szintén erre a meggyőződésre kell jutnunk: XIV. Lajos utolsó éveiben, a XVIII. század tizes éveiben, mikor Rákócziék Franciaországban tartózkodtak, bizonyos pangás állott be a francia irodalomban, a nagy virágkorszak letűnt s az új korszak nagyságai, az encyklopaedisták és fölvilágosodott írók még támadóban sem voltak. Az irodalmi szalón-élet, mely oly szoros kapcsolatban állott a levél-irodalommal, sőt annak mintegy életföltétele volt, szintén az elvirágzás korát élte. A précieuse-ök szalónjai letűntek, az új szalón-élet, Mme de Tencin szalónja, a bureau d'esprit-k még nem nyitak meg. Amilyen keveset tudunk Mikes párisi életéről, annyira tájékozottak vagyunk különben Rákóczi dolgairól, részint Szatmári Király Ádám naplóból, részint a francia mémoires-írók, Saint-Simon, Dangeau, Luynes stb. följegyzéseiből,¹ s ezekből következtethetünk Mikes sorsára is. Míg Rákóczi vissza nem vonult a grosbois-i magányba, élénken részt vett a társadalmi életben, inkább azonban a nagyvilági szórakozásokban, vadászatokban, bálokban, farsangi mulatságokban, udvari ünnepekben, mintsem az irodalmi jellegű összejövetelekben. Mme de Lambert szalónja volt az akkori irodalmi érdeklődés középpontjában; itt egyáltalában nem fordult meg Rákóczi. Járt azonban Mme du Maine híres sceaux-i kastélyában, de ez nem annyira az irodalmi causerie-k, mint inkább a politikai intrikák és összeesküvések fészke volt. Még leginkább Mme de Maintenonra, Mme de Sévigné mellett a másik nagy levélírónőre, lehetne gondolnunk, kinél szintén járt Rákóczi s megfordulhatott Mikes is, bár leveleskönyveik között szintén semmi kapcsolatot sem találunk.

Bármilyenek gondoljuk is Mikes társadalmi helyzetét Párisban, lehetetlen őt elképzelni olyan irodalmi körben vagy társaságban, hol Mme de Sévigné leveleit még ismerték és olvasták. Képzelnék csak el, az ottani túlművelt, raffinált irodalmi életben, mely mögött óriási hagyomány állott, egy letűnt nagy virágkorszak minden emlékével és vívmányával, képzelnék el ebben a környezetben a mi egyszerű Mike-sünket, ki jóformán még franciául se tud, ki bizonyára keveset hallotta Racine és Molière nevét s ha hallotta is, nem olvasta műveiket, nem is olvashatta mindazt, hogy az akkori irodalmi műveltség színvonalára emelkedhetett s az irodalmi társalgásban részt vehetett volna. Ameny-

¹ Ezek alapján nagyon hű és részletes összefoglaló képét adja Rákóczi párisi életének *Márki Sándor* Rákóczi életrajza III. kötetében, 340—466. l.

nyit tudunk róla és társairól, az, hogy résztvett a vadászatokon, maszkaradékon, egyéb multságokon, különben pedig Párisban foglalkoztatta őket a fejedelem, külön tanítókat s papot tartott számukra, hogy a francia műveltség, a tudomány és irodalom elemeivel megismerkedjenek, mert eleinte bizony Mikesünk is csak úgy érezhette magát Párisban, mint jó félszázad mulva Bessenyei Bécsben.

Furcsa is az akkori gazdag francia levéllirodalomból épen Mme de Sévigné ragadnunk ki, talán csak azért, mivel ő a legkiválóbb és legismertebb a francia levélírók között, holott a hangulati s érzelmi rokonságon kívül semmi más összefüggést nem birunk megállapítani közte s Mikes között.

A nagy francia levéllirodalom egészen más területén kell tehát Mikes műformájának eredetét keresnünk, olyan levelek között, melyek tartalom, tárgy tekintetében is közelebb állanak hozzá s valóban megadhatták neki a lökést arra, hogy naplóját vagy emlékiratait levélalakban foglalja össze.

A kérdés nyitjára César de Saussure *Törökországi Levelei* vezetnek bennünket, melyeket 1909-ben adott ki Thaly Kálmán. Beöthy Zsolt professzor úr már akkor fölhívta figyelmemet erre a megoldásra. Lehetetlen már első olvasásra nem észrevenni azt a rokonságot, melyet a két leveleskönyv mutat.

A kettő részletes összehasonlítása s rokonságuknak e nyomon való kifürkészése bizonyára meggyőz bennünket arról, hogy Mikes műformájának eredetét a francia levéllirodalom effajta termékei között kell megtalálnunk.

Saussurenek Mikesel való szoros összeköttetése kétségtelen. Tudjuk, hogy a genfi származású diplomatát 1733-ban Rákóczi rodostói házába fogadta, mint udvari nemest, s ott maradt egészen Rákóczi haláláig. Saussure rodostói életét, Rákóczival való megismerkedését, beleszöve visszamenőleg Rákóczi egész életrajzát, magyarországi szabadságharcát, számkivetését — bőven elmondja a maga emlékirataiban, melyeket levélalakban írt meg. Történelmi szempontból e levelek megbecsülhetetlenek; Mikes műve mellett úgyszólván az egyetlen részletes történeti dokumentum Rákóczi törökországi életéről, s nyitját adta sok olyan vitás kérdésnek, mely felől Mikes kétségben hagyott bennünket. Irodalmi tekintetben is igen fontos munka, ha összevetjük Mikes leveleskönyvével. Föltűnő csak az, hogy egyikük sem tesz említést a másikról, pedig ugyanazt írják le mindketten, csak hogy Saussure inkább a politikus és diplomata szempontjából, kevesebb közvetlenséggel és melegséggel. Sok tekintetben Mikesre volt utalva, az kétségtelen; olyan intimitásokat a fejedelem házi életéről, betegségről csakis belső kamarásától, Mikestől hallhatott. Helyenkint teljesen megegyezik elbe-

szélése Mikesével, amint erre már Thaly is rámutatott.¹ Viszont Mikes is sok dologban kaphatott fölvilágosítást a világyárt Saussuretól, különösen, ami az európai eseményeket s politikát illette. A hatás tehát kölcsönös volt.

Sajnos, irodalomtörténeti szempontból Thaly kiadása nem elégt ki bennünket. Saussure leveleiből csak a szorosán Rákóczira s a bujdosókra vonatkozó részleteket közli, holott vannak helyek, melyek egyebekben is összefüggésben vannak Mikes munkájával. Így pld. egy helyütt Saussure részletesen rátér a törökök politikai és vallási szervezetének és szokásainak ismertetésére, mint ezt Mikes teszi a 172—192. leveleiben. Thaly ezt elhagyta kiadásában (l. 267. l.) Szerencsére azonban az eredeti kézirat mostani tulajdonosainak, Berthold Van Muyden és William de Sévery urak szivességéből hozzáférhettem Lausanneban Saussure munkájához s összehasonlíthattam Mikes adataival. Mikes leveleinek idevágó részét, amint azt régebben kimutattam², Ricaut angol diplomata munkáján kívül többféle útleírásból szedegette össze. Mindezek a források Saussurenek is rendelkezésére állottak, szövege így sokszor szóról-szóra egyezik Mikesével. Valószínű, hogy ő ismertette meg ezeket a könyveket Mikessel, s vannak adatok, melyeket közvetlenül ő bocsáthatott saját tapasztalatai alapján Mikes rendelkezésére. Például egy részlet, ami nincsen meg Ricautban, de Saussure leírása egyezik Mikesével, a műezzinekről:

Saussure, Tome III. Lettre III :

Comme les Turcs ne peuvent avoir de cloches . . . pour les avertir du tems de la prière . . . ils ont des crieurs. Lorsque le tems de la prière est venu, un muezim mont a chaque balcon des minarets ou se touchant les oreilles avec les deux pouces, il crie de toutes ses forces : Dieu est grand, il n'y a point d'autre dieu que Dieu; venez donc a la prière, je vous en avertis. Ils orient ou plutot ils chantent ces mots vers les quatre parties du monde; ils commencent du coté du midi et ils finissent du coté du couchant . . .

Mikes 189. levele :

. . . Hogy pediglen minden megtudhassa az idejét ezeknek az imádságoknak, nem harangszóval adnak jelt, mert nálok harang nincsen, hanem arra rendeltetett emberek vannak, kik felmennek a mecsetbe, az ujjokkal bedugván fülököt egész teli torokkal éneklik ezeket a szókat: «Az Isten nagy, nincsen más isten az Istenen kívül. Jöjjetek a könyörgésre, ihon világosan hirdetem néktek.» — Ezek a bõrharangok ezeket a szókat először dél felé éneklik, azután éjszak, napkelet, és napnyugot felé.

¹ Idézett kiadása előszavának 47. lapján.

² Egyetemes Philologiai Közlöny, 1909 ápr.—máj. és 1912 januári számaiban.

Ensuite ils vont a la Mosquée... Ils quittent à la porte leurs papouches. Ceux qui craignent qu'on ne les leur changent, les emportent a la main. Chacun va prendre sa place et se seoir sur les talons. Ils attendent tranquillement que l'Imam commence ce qu'il fait en se levant, en mettant les deux pouces, les mains ouvertes dans les oreilles et en disant : Dieu est grand etc.

Ezt mindenek meghallván, megmosdanak és a templomban mennek. Az ajtó előtt ki-ki leteszi a papucsát, vagy a keziben beviszi. Nagy tisztelettel meghajtja magát, és köszönti a réjtebbe lévő alkoránt, a mely rejték hely jelenti Mekkát. Aztán ki-ki felemelvén szemeit, a hüvelykét a füleibe teszi, minekelőtte letérdepeljen. Aztán a pap felkél, és kinyitott kezeit a fejére teszi, a füleit hüvelykével bédugja, és igen felszóval, de halkkal éneki : «Nagy Isten» stb.

Innen kezdve Mikes szövege eltér Saussurétól és szokása szerint egy másik könyv adatait kompilálja hozzá : *Mémoires du Sieur de la Croix*, 1684. I. k. VI. levél (379. l.). Így váltakoznak mozaikszerűen Ricaut adatai Saussure-ével, majd ismét más források részleteivel, néha egészen ötletszerűen.

De nemcsak tárgyi, hanem tisztán formai kapcsolatok is találhatók Mikes leveleskönyve és Saussurenek nem ugyan törökországi, hanem angolországi levelei között. Ennek ez a magyarázata. Saussure leveleskönyve három részre oszlik : 1. angolországi, 2. földközi-tengeri és 3. törökországi utazásai. Ezek közül nyomtatásban megjelent az első a család kiadásában¹ és a harmadik, a Rákóczihoz vonatkozó, Thaly Kálmán főntemlített szerkesztésében. Saussure ugyan műve bevezetésében azt írja, hogy nagyszámú úti jegyzeteit csak hazatérte után, barátai unszolására, Genfben foglalta levélalakba,² de Van Muyden kimutatása³ szerint jegyzeteit már elejétől fogva levélalakba foglalta s így Rodostóba érkeztek az angolországi leveleket már mint formailag is kész munkát mutogathatta barátjainak. Saussure műve tehát tulajdonképpen útirajz levélformában. Az útirajz maga igen elterjedt s kedvelt műfaj volt az időben, mikor a földrajzi és néprajzi ismereteket jóformán csak ezek közvetítették. Így főképen a keleti kérdés

¹ *Lettres et voyages de Monsr César de Saussure en Allemagne, en Hollande et en Angleterre, 1725—1729 etc. Avec une introduction de B. V. Muyden. Lausanne, 1903.*

² *On me conseilla de leur donner quelque arrangement pour qu'on pût les lire avec moins de dégoûts. Je choisiss le stile épistolaire comme étant le plus goûté, le plus familier & je les mis dans l'ordre où vous les verrez dans cet ouvrage. Je les finis l'an 1742.*

³ L. említett kiadásában Introduction XVIII. l.

első kiéleződése korában nagyon kapósak voltak Thevenot (1664), Ricaut (1670), Tavernier (1679), Gemelli (1699) munkái, kiknek hatása Mikesen is meglátszik, és Saussure is az ő példájukat követte. A levélformában frott útirajz szintén igen régi műfaj, melynek fejlődéseit vissza lehet kísérni az ókori irodalomba. Minket egyelőre csak Saussure közvetlen elődei érdekelnek. Itt van elsősorban Béat de Muralt,¹ svájci író, kinek egy érdekes angolországi utazása jelent meg éppen Saussure útrakészülődése évében. Van Muyden kimutatása szerint éppen ez adta meg az utolsó lökést Saussurenek a levélforma alkalmazására.

Hogy Mikes Saussurenek kész angolországi leveleit már olvasta, arra több bizonyítékot nyújt a két munka levélkeretének összehasonlítása. Sok olyan jellemző kifejezést és fordulatot találunk bennök, amelyek nem mondhatók konvencionálisnak s teljesen megegyeznek:

Saussure, Tome I. Lettre III. (106. l.) London leírásakor: Voilà, mon cher Monsieur, une idée abrégée de la belle & grand ville de Londres.

Il faudroit faire *une livre & non pas une lettre* si on vouloit en donner une description exacte.

Lettre II. (44. l.)

Vous me mandez, M., que la longue lettre... *vous a fait plaisir, & qu'elle vous fait désirer d'en recevoir d'autres*... Ce qui fait que j'ai été incertain *si j'écouterois vos ordres*, craignant de la faire *d'une façon qui vous ennuye*, plutôt que de vous amuser.

Lettre VII. (180. l.)

Quoique mes lettres, M., ne méritent pas tout ce que vous me dites d'obligéant sur leur compte, *je suis cependant charmé qu'elles vous amusent.*

Mikes Kelemen, 172. levél: ... azt kívánod, hogy írjak valamit is a török udvarról, annak szokásairól stb.

... ilyen formába *nem levelet, hanem könyvet kellene írnom.*

Mikes, 183. l.

Kedves néném azt igen jól cselekszed, hogy *bátorításra valót írsz* a leveledbe, írván, hogy *kedvesen olvasod* a törökökről való leveleimet, mert bizonyos, hogy *régen félbe hagytam volna, ha tudnám, hogy unadalmasok.*

Mikes, 173. l.

Azt írod *néném*, hogy *kedvesen olvastad* a porta iránt való leveleimet, és hogy *csak kövessem*, mert kedvesen veszed stb.

Mikes, 182. l.

Kedves néném, *annak igen örülök, hogy a kéd tetszése szerint írtam* stb.

¹ Munkája anonim jelent meg: Lettres sur les Anglois et les François et sur les voiaages. 1725.

Lettre II. (44. l.)

Cependant comme je n'ai rien à vous refuser, *il faut que je me soumette* à vos désirs. Je vais donc travailler à *satisfaire votre curiosité, le moins mal qu'il me fera possible.*

Mikes, 172. l.

Kedves néném, *ebben is engedelmeskednem kell, és véghez vinnem kívánságát, amint töllem lehet.*

Elszigetelve, egyenként véve e kifejezéseket, lehetne ugyan a véletlennek tulajdonítani megegyezésüket, de így együtt egy csoportban, továbbá tekintve a főntemlített tárgyi kapcsolatokat, a két írónak szoros összeköttetését Rákóczi udvarában, lehetetlen esetleges találkozásról beszélni.

Ez egyszersmind kritériuma annak is, hogy az említett tartalmi egyezések forrását Saussureben kell látnunk s nem Mikesben, mert hiszen Saussure már kész anyaggal s formával került Rodostóba s így föl lehet tenni, hogy az alább említendő források is Saussure közvetítésével kerültek Mikeshez.

Ha ugyanis még jobban szétnéznünk az akkori francia levéltudományban, Saussure munkáján kívül több hasonló, nyomtatásban is megjelent törökországi úti rajzot találunk.

Ilyenek Jean Dumont utazásai,¹ melyek 1699-ben jelentek meg levelekben; ez tulajdonkép egy másik 1694. megjelent útleírásának² bővített kiadása. Főforrása szintén Ricaut, de kivüle sok más író is kompilál; hatása kétségtelen Saussure-re, de valószínű, hogy Mikes is olvasta. Ugyanez a Dumont kiadott később egy különös munkát *Lettres historiques* címen,³ ami nem más, mint kora egész történetének, az akkori európai bonyodalmaknak és háborúknak részletes elbeszélése levélformában. Ez utóbbi munka szolgáltatott bizonyára Saussurenek példát arra, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc történetét is belefoglalja leveleibe. A levelek e csoportjába tartozik továbbá De la Croix, konstantinápolyi francia követségi titkárnak műve: *Mémoires*,⁴ azaz emlékirat levélalakban (1684.) Ennek hatását Mikesre már említettem, az ő munkájából vette többek között a 188—189. levélbeli imádságok szövegeit, melyek a többi forrásokban nem találhatók. Ugyancsak De

¹ Voyage de Mr. Du Mont en France, en Italie, en Allemagne, a Malthe et en Turquie. T. I—IV. La Haye, 1699.

² Nouveau Voyage du Levant. La Haye, 1694. 1 kötet.

³ Lettres historiques contenant ce qui se passe de plus important en Europe. La Haye, 1692—1710. 38 kötet. Tulajdonképen havi főljegyzések, minden hónapra esik egy levél.

⁴ Mémoires du Sieur de la Croix. Contenant diverses relations tres-curieuses de l'Empire Ottoman. Tome I—II. Paris, 1684.

la Croixnak van egy különös műve a törökök vallási és politikai szervezetéről ¹ (1695), állítólag fordítás törökből. De ez nyilván De la Croix fikciója, mert az egész munka nem egyéb, mint Ricaut munkájának átdolgozása levélalakban.

Ime közelebről olyan levélírók, kik tárgyuknál fogva közvetlenül Mikes elődeinek tekinthetők: munkájuk az *uti levél*, mely azonban már bizonyos változáson ment keresztül kezük alatt. Mikes bennük nem tisztán utirajzot kapott, hanem emlékiratot, naplót, sőt történeti műveket is levélalakban.

Mikes leveleit tehát formájuk leszármazása szerint az úti levelek közé kell sorolnunk, azzal a változással azonban, melyet tárgyi tekintetben már Dumont és Saussure tettek e műfajon. Mikesnél a levelek útirajz jellege már inkább háttérbe szorul, bár még erősen megérzik rajta. Levelei a tengeri út leírásával kezdődnek, majd következik partraszállásuk Gallipoliban, utazásuk Drinápolyba, Bújükderebe, Jeniköjbe, Bejkoszba, míg végre három évi bolyongás után Rodostóban megtelepednek (összesen 35 levél, 1717. X. 17. — 1720. IV. 24.). Ugyancsak ide tartozik a három évre szóló moldvai kalandozás Rákóczi József kíséretében (Konstantinápoly, Drinápoly, Csernavoda, Viddin, Oroszcsik, Bukarest stb. összesen 30 levél, 1737. IX. 21. — 1740. VI. 22., 127—156. levél). Végre ide sorolandók a törökök szokásairól szóló levelek (172—192. levél, összesen 21). Összesen 86 levél tisztára útirajz jellegű, tehát az egész leveleskönyvnek több mint harmada, nem is szólva egyéb levelei apróbb vonatkozásairól. Emellett a munka fő részét a Rákóczi-féle emigráció történetére vonatkozó emlékirata vagy naplói teszik, amiket szintén elődei példájára szőtt az útilevel keretébe. A levelek tárgykörének harmadik nagy csoportját, a vallás-erkölcsi fejtegetéseknek, novelláknak, példáknak a levélkeretbe való szorítását azonban Mikes eredeti ötletének kell tekintenünk. Vallásos olvasmányaiban találhatott számtalan mintát ezek alkalmazására, bár levélformában még alig láthatott erre példát, ha csak föl nem tételünk, hogy ismert már olyan levélalakban írott novellákat és regényeket, melyek ekkor voltak feltűnőben és fejlődésükben még a XVIII. század folyamán eljutottak a *Nouvelle Héloïse* és a *Werther* magaslatára. Így Mikes Kelemen leveleskönyve az úti, történeti és novellisztikus levél szerencsés egyesüléséből jött létre.

Ha Saussure leveleskönyvét tekintjük Mikes közvetlen elődének amint a legnagyobb valószínűség is amellet szól, hogy nemcsak Dumont

¹ Etat general de l'Empire Ottoman. Sar un Politique Turc. Traduit par M. De La Croix. T. I—III. Paris, 1695.

és De la Croix, hanem Ricaut, Gemelli műveit és többi forrásait is az ő közvetítésével kapta kezébe, akkor megállapíthatjuk azt az időpontot is, mely előtt Mikes könyve mai redakciójában nem jöhetett létre: 1733. Ez megfelel Abafi megállapításának is, ki a levelek papirosának vízjegyei alapján a levelek első csoportjának létrejöttét 1737-re teszi.¹

Még egy pillantást kell vetnünk Mikes levélírói egyéniségére. Nála ugyanazt a lelki diszpozíciót látjuk, mint azoknál az íróknál, kik mintául szolgáltak neki. Míg Mme de Sévigné művében a levélforma szinte utólérhetetlen művészi magaslatra emelkedett, addig ezeknél épen ellenkezőleg a kezdő, gyakorlatlan, nem hivatásos író találta meg benne a maga legalkalmasabb műfaját. A levél olyan irodalmi műfaj, melyet ma is mindenki művel, aki csak az abécét érti: az a forma, mely a tanulatlan emberhez is legközelebb áll. Mikes elődei: Saussure, Dumont, De la Croix nem voltak hivatásos írók, hanem diplomataék, katonák, udvari emberek, kiket koruk divata ragadott magával: az emlékiratok, útleírások, naplók virágkora volt ez s viszont a levélforma volt a legigénytelenebb, mely familiáris voltánál fogva semmi szerénytelenséget vagy nagyobb irodalmi ambíciót nem tételeztetett fel írója részéről. Amint ma a verses vagy novellás kötetek előszavában, úgy olvassuk ugyanazokat a mentegetőzéseket az akkori levélgyűjteményekben: írójuk sohasem szánta volna munkáját a nyilvánosság elé, ha barátai annyira nem unszolták volna. «Je vous déclare, mon cher lecteur, que ce n'a pas été sans beaucoup de répugnance que j'ai consenti que mes amis arachassent les lettres que vous allez voir, du fond de mon cabinet, où je les tenais enfermées sous la clef, pour les empêcher de courir le monde», — ilyen féléket olvashatunk majd minden leveleskönyv elején.² «Je n'avois composé ce livre que pour mon usage particulier, et que si je le donne aujourd'hui au public, ce n'est qu'aux pressantes sollicitations de mes amis, à qui je l'avois montré . . .» úgy gúnyolja ki a levélírók e típusát Dumont is,³ ki őszintébb ember s nyíltan megvallja, hogy mint amateur-írónak, neki ez a műfaj a legmegfelelőbb: «Un homme qui n'est pas accoutumé à écrire, s'explique plus facilement de ce qu'il veut dire dans des lettres familières, que dans un livre dont le stile lui est encore étranger, & qui demande une suite & une liaison qu'il ne peut pas acquérir tout d'un coup.»

Mindez ráillik Mikesre is. Az ő szerény, visszahúzódo, szinte félnék egyéniségének a levélalak felelt meg legjobban. Neki irodalmi

¹ Abafi Lajos. Mikes Kelemen. Magyar könyvesház 48—50. sz. 101. l.

² L. M. Roustan. La lettre. (Les Genres littéraires.) 19 l. (2. kiadás.)

³ Nouveau voyage du Levant. Preface.

ambíciói is voltak, amint erről nagyszámú fordításai tanuskodnak, de eredeti munkával a nyilvánosság elé lépni, ettől bizonyára visszariadt volna, ha épen nem jön kapóra ez az alkalmas forma, melyet társától Saussuretól tanult. Ez a forma nem lép fel nagy igényekkel, a szerző tulajdonkép csak barátai, ismerősei számára ír, amellet jobban beszélhet benne a szíve szerint, nem kell vigyáznia a tudatos stilizálás, szerkesztés sok apró gondjára, melyek különben kezét megkötnék. Így lett Mikes talán épen a nyilvánosságtól való féltében, nagy szerénysége következtében — egészen ellenkezőleg a legelső szubjektív, szinte lírai jellegű író. Minél igénytelenebbül akart föllépni leveleivel annál szebben és erősebben domborodott ki bennök az ő kedves, szeretetreméltó egyénisége. Ebben rejlik tulajdonképen az ő eredetisége s ebben mulja fölül összes elődeit.

Hogy a magyar irodalomban mi a jelentősége, azt annyi kiváló fejtegetés és értékelés után fölösleges volna részletezni. Érdeemes azonban rámutatni ép ez alkalommal arra, hogy az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából is értékes munkát alkotott. Francia forrásai, Saussure, Dumont, De la Croix a maguk irodalmában jóformán semmit se nyomnak a latban, amint műfajuk is csekély jelentőségű. E műfajban egyedül Mikes alkotott nagyot. Melléje csak egy munkát állíthatunk, egy híres angol írónő, Lady Mary Wortley Montagu rokontárgyú leveleskönyvét: *Letters during the Embassy to Constantinople 1716—1718*.¹ Lady Montagu férje, a törökországi angol követ kíséretében került Konstantinápolyba, ugyanakkor, mikor Rákócziék is török földre érkeztek. Lady Montagu is ugyanazon forrásokat használta, mint Mikes, ő is Ricautra, Dumontra hivatkozik, de sokkal önállóbban jár el. Mikesben kevés volt a megfigyelő készség, az élénk érdeklődés, inkább kontemplatív, érzelmi tehetség, jellemében is sok a nőies, a szelidség. Lady Montagu ellenben maga a virago. Soha nő férfiasabban nem írt, talán még Mme de Staël vagy Georges Sand sem. Nem riad vissza semmi nehézségtől, semmi veszélytől, egy modern ujságíró élelmességével s egy igazi nő kíváncsiságával fürkészi ki minden keleti kuriozumot, mindent a maga szemével akar látni, törökül is megtanul s ha föl is használja forrásai adatait, gyakran polemizál velük, megbízhatatlan adataikat korigálja,² kiegészíti oly dolgokkal,

¹ Legelső kiadása 1763. — Legjobb összes művei 1861-iki kiadása Moy Thomastól, ki rámutat, hogy törökországi levelei naplói alapján készültek.

² Pl. a Conti abbéhoz intézett levélben Drinápoly, 1717 ápr. 1.: «Sir Paul Rycaut is mistaken (as he commonly is) in calling the sect muterin atheists etc.» Máshol (Belgrade Village, June 17. 1717: «I see you have

mikhez mint nő jobban hozzáférhetett, pl. a háremek, fürdők, női szokások leírásával. Stílusának elevensége, melegsége, humora az, ami Mikesre emlékeztet, különben teljesen ellentéte. Ugyanazt a tárgyat dolgozták föl mindketten, stíljük megegyezik, munkájuk egyformán értékes alkotás, de mintha nemüket kicserélték volna, a nő írásában egy férfi határozottságával és biztonságával lép föl, a férfi pedig kedveskedésével, szerénységével, lágyságával gyakran egy nő stílusára enged következtetni.

Munkájuk sorsa szintén ellentétes. Mig Lady Montagu levelei ma is az angol köztudatban élnek, nem évültek el, sőt ellenkezőleg mindig újabb és ősőbb kiadásokban forognak közkezen,¹ addig Mikes igazi népszerűsége még máig sem jutott. Pedig ő talán az egyetlen régi prózai fróink közül, kit nemcsak az iskola és az irodalomtörténet kell, hogy életben tartsanak, hanem a művelt nagyközönség érdeklődésére is számíthat. Ha nem született volna magyarnak, talán már rég elérte volna híres angol társnője népszerűségét, így is azonban észlelhető, hogy lassanként meghódítja a közérdeklődést. A modern irodalom horoszkópja is kedvezően világítja meg számára a jövőt. Épen a mi korunk az, amely a legnagyobb mohósággal kapcsolód levelek, mémoires-ok után. Korunk irodalmának naturalizmusa és a lélektani analízis kedvelése a regényirodalomban az, amely fölkelte s állandóan ébrentartja az érdeklődést az emberi dokumentum iránt. Levelek, emlékiratok, naplók végtelen sorozata hagyja el nap-nap után a sajtót; a királynőtől az utca-leányig, az államférfútól a szegénylegényig nincsen társadalmi osztály, melynek titkait, intimitásait föl nem tárná, az olvasóközönség kielégíthetetlen kíváncsisága. Ily körülmények között joggal remélhetjük, hogy Mikesünk is megkapja mai irodalmunkban azt a helyet, melyet valóban megérdemel. Hogy Lessing szavával éljek, megérdemli, hogy necsak azon írók közé tartozzék, akiket mindenki emleget, de senki sem olvas, hanem már eljusson oda, hogy az irodalomtörténet levegye róla túlságosan ápoló, gyámoltító kezét, — kevesebbet emlegessék, de annál többet olvassák.

KIRÁLY GYÖRGY.

taken your ideas of Turkey from that worthy author *Dumont, who has written with equal ignorance and confidence.*•

¹ Pl. Everyman's Library, 1906-ban két kiadást is ért. London J. M. Dent & Co. Kiadta R. Brimley Johnson.

JÓSIKA HUMOROS ÉLETKÉPEI.

Jósika *Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai* c. munkáját az Életképek bírálójától kezdve (1844 nov. 13-iki sz.) mindenki, aki eddig szólt róla, Gyulai Pált is beleértve, mint regényt bírálta s Gyulai Jósikane-krologja óta Dickens hatást látott benne. Az utóbbihoz nem fér kétség, de a munka regény-voltához igen.

Maga a szerző Toldy Ferenchez írt levelében (1842) ¹ azt mondja, hogy «e regény vagy életkép . . . önálló cikkekből mint meg annyi Genre-képekből áll — de ezek olly öszvefűggésben vannak hogy a munka még is, egy meglehetősen kerék egészset képezend.» Tehát maga sem meri határozottan humoros regénynek nevezni, hanem inkább életképek sorozatának tartja, amelyet a sovány mese-féle csak «meglehetősen» fűz össze.

A szerzőnek ezt a véleményét mi is elfogadjuk s az alábbiakban azt mutatjuk ki, hogy ez a munka tulajdonképen nem regény, hanem életképsorozat, amely beletartozik a XIX. század első évtizedeinek nagy genrekép-irodalmába. Ez a genrekép-irodalom különösen a harmincas és negyvenes években virágzott külföldön, de már jóval előbb jelentek meg ilyenféle humoros és satirikus apróságok, melyek telve aktualitásokkal, a mindennapi életet rajzolták. Richternek híres füzetes vállalata, a *Briefe eines Eipeldauer's* . . . (1785-től kezdve) ² már ebbe a körbe tartozik. Magyar utánzatai: A tudós palótz, avagy Firkáts Tamásnak . . . levelei (1803—4) s nézetem szerint Verseghynek Kolomposi Szarvas Gergelye is (1804—5). Adolf Brennglas (Glass-brenner) dialogizált formájú berlini életképei: *Berlin wie es isst, und — trinkt* 1832-ben kezdenek megjelenni s 1850-ig folytatódnak. Két évvel előbb, 1830-ban jelennek meg Henri Monnier-nak, a jeles karrikaturarajzolónak illusztrált skiccei: *Scènes populaires dessinées*

¹ Közölve: *Idt. Közl.* 1911. 70.

² Hatását irodalmunkra részletesen ismertette Gragger Róbert a *Phil. Társaságban* tartott felolvasásában.

à la plume, melynek több folytatása volt a harmincas években (főalakja Prudhomme méltán vált népszerűvé és tipikussá).

Igazi hazája azonban a genreképeknek Anglia. Az angol életképgyűjtemények közül híresek voltak Pierce Egan 1821-től kezdve egy shillinges füzetekben megjelenő londoni életképei: *Life in London or the day and night-scenes of Jerry Hawthorn . . . and his elegant friend Corinthian Tom . . .*, melynek egyes jelenetei 1821-ben színre is kerültek vagy tíz londoni színházban Tom and Jerry címen óriási sikerrel.

Boz (Dickens) első londoni skicce 1833-ban látott napvilágot az *Old Monthly Magazine* decemberi füzetében. A következő években folytatta ezeket s 1837-ben adta ki összegyűjtve: *Sketches by Boz, Illustrative of everyday life and everyday people* (a híres karrikatura-rajzolóinak, Cruikshanknak, rajzaival, mint Egan munkája is). Ezeket követi füzetekben publikálva a világhírű *The posthumous papers of the Pickwick Club* (1836—7), melyre Egan életképei erősen hatottak, de maga nagyobb hatást tett a világirodalomra az előbbiekénél, amit Dickens nagy írói egyénisége eléggé megmagyaráz. Német fordításai már 1837-től kezdve jelennek meg, utánzata is számos (pl. Stolle: *Deutsche Pickwickier*, 1841). Az angol életképek közül még csak Thackeray: *Comic tales and sketches c. gyűjteményé* (1841) említjük meg.

Nálunk az első hivatásos életképfíró Nagy Ignác volt. Előtte csak néhány kísérletet találunk e nemből, melyek közül Gaál József néhány alföldi életképe a legjelentősebb. Nagy Ignác, mint külföldi elődei, a fővárosi életet rajzolta, melyet mint ujdonságíró kitűnően ismert. Tulajdonképen az ujdonságírás vezette rá őt az életképfírásra.¹ Életképeit 1841 legvégén kezdte az Athenaeumba irogatni² s a következő években folytatta. Első gyűjteményük a *Torzképek* volt négy kötetben. Az első két kötet 1843 végén jelent meg, a harmadik és negyedik 1844 március havában. Hogy a közönség meg ne unja életképeit s mivel akkor Sue Les mystères de Paris-ja óta a «titkok» voltak divatban, egy mesét komponált Sue modorában s ennek fonálára fűzte fel újabb életképeit. Így keletkezett a *Magyar Titkok*, melynek első füzeté 1844 májusában, az utolsó pedig 1845 júniusában jelent meg. Ez sem igazi regény, hanem életképgyűjtemény. Mint látjuk, a Torzképek s a Magyar Titok úgy viszonylanak egymáshoz,

¹ L. róla szóló tanulmányomat az *Idt. Közl.* 1902. évfolyamában.

² Nagy Ignácról szóló tanulmányom V. fejezetében sajtóhiba folytán 1848-as évszám csúszott be.

mint a Sketches s a Pickwick Club, amely szintén sketch-sorozat némi mesével egységesebbé téve.

Nagy Ignác életképeinek sikere rendkívül nagy volt és az írók egész seregét csábította erre a térre, úgyhogy a negyvenes években az Életképek szerint «valóságos cholera morbus»-szá fejlődött az életképírási vágy, mely «legalább minden tizedik embert megszállja».

Jósika Ifjabb Békesi Ferenc 1844—5-ben jelent meg s így könnyen a Nagy Ignác-epigonok közé sorozhatná őt is valaki, tudnunk kell azonban, hogy ő 1842-ben kezdte írni munkáját s az első mutatvány Véralkatok címen már az Athenaeum febr. 8-iki számában (I. félv. 17. sz.) megjelent, tehát, mint látjuk, csak kevéssel Nagy Ignác kezdeményezése után. Így nem valószínű, hogy Jósikát Nagy Ignác példája buzdította volna az életképíráásra. Sokkal valószínűbb, hogy a Pickwick Clubnak és utánezatainak példája lebegett a szeme előtt, mert ő is tréfás mesét tervez s ennek keretébe akarja életképeit belerajzolni a vidéki magyar életből Nagy Ignáccal ellentétben, ki a pesti élet krónikása. További mutatványai a következő sorrendben jelentek meg (ez a sorrend megfelel az első kötet fejezetei sorrendjének) Látogatás (Athenaeum 1842 I. 38), A stilista (Ath. 1842. II. 35, 36.), Nóragadás (Honderú 1843. 23—5. sz.), A nemes ábrándozók (Ath. 1843. II. 65. l.). Munkájában később Nagy Ignác életképeinek sikerei mindenesetre sarkalták s itt-ott hatottak is rá ezek, de azért Békesi lassan készül s első kötete (az eddigi mutatványok még hárommal megtoldva) csak 1844 szeptemberében jelenik meg, a második pedig, melyből csak egy mutatványt közöl (Telivér mágnásgyűlölő. Honderú, 1845. 41. s. köv. sz.) 1845 novemberében lát napvilágot. Bibliografiai tévedés elkerülésére szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az első kötet címlapján a cím után: Irta Alt Móric s 1844-es évszám van, a második kötet megjelenésekor pedig az első kötetnek is új címlapot nyomattak: Irta Alt Móric (B. Jósika Miklós) felirattal és 1845-ös évszámmal.

Ez az Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai keletkezésének vázlatos története, mely, azt hiszem, eléggé megállapítja helyét az irodalomtörténetben azzal, hogy rámutat legközelebbi rokonaira. Szatirikohumorisztikus vázlatok sorozata akart lenni az akkori életből s nem regény. Meséje jóformán semmi, még a Magyar Titkokénál is sokkal kevesebb. Ifj. Békesi, a főalak, teljesen elmosódott és semmiképen sem érdekes (mennyivel sikerültebb irodalmi rokona Tollagi Jónás a maga rendíthetetlenül komoly naivságával!). Kalandjai tulajdonképen nem is az övéi, hanem inkább mások kalandjai, melyekben ő is résztvesz mint kevéssé aktív «jelenvolt». A Pickwick-nek is kevés a meséje, de mégis jóval több s ott a főalak kedves, mulatságos és

eredeti egyéniség, mely jobban összetartja a laza meserészleteket. Igazán különös, hogy Jósika, a gyakorlott meseszövegíró, itt ennyire elhanyagolja a mesét, pedig ha erre nagyobb gondot fordít, sokkal érdekesebbé s hatásosabbá tette volna művét.

Ami az életképeket, komikus jeleneteket illeti, azok közt van egy-egy sikerült, alakjai közt egy-egy jó figura, szatirája nem egyszer találó és mulatságos, de az egész azért bágyadt és színtelen. Az életképírás nem Jósika terrénuma s ez nagyon meglátszik munkáján. Amilyen otthonosan érzi magát a romantika világában, olyan nehézkes, mikor aktuális akar lenni s a mindennapi életet akarja rajzolni. Humora igen sokszor erőltetett. Látszik, hogy humorosan «akar» írni s nem azért ír így, mert másképp nem is tudna, mint pl. Dickens. Talán ez a legfőbb hibája munkájának. Hogy nagyobb hatást nem tett korában (második kiadása csak 1881-ben jelent meg!), annak a mondottakon kívül más oka is volt. Noha nem volt Nagy Ignác követője, mégis mindenki úgy érezte, hogy Jósika itt Nagy Ignáccal akar versenyezni olyan téren, amelyen az utóbbinak nagy sikerei voltak már ő előtte. A Torzképek s a Magyar Titkok egy része, mint a fentebbi adatokból látjuk, megelőzte a Bókesit, melynek megjelenésekor az életképekkel már kezdett betelni a közönség, Az életnek «tarka vegyületű tömkelegében» — Nagy Ignác szerint — akkor már «könyökig vájkáltak» az írók s így Jósika a maga életképeivel kevés újat tudott nyújtani a negyvenes évek e téren elkenyézett olvasóinak.

SZINNYEI FERENC.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János színészi pályája és a Bolond Istók.

Arany János színészi pályájának történetét már 1888-ban megírta Bayer József (Bp. Szemle 53. köt.). Cikkében a Fánecs-féle színlapgyűjtemény idevágó (Debrecen, 1836 márc., áprilisi) színlapjait ismerteti időrendben, megemlítve, hogy Aranynek mikor — milyen szerep jutott. Eszerint Aranynek első valamire való szerepe Biczó István debreceni tanácsnok volt Babocsay István debreceni tárgyú *Vigkedvű Mihály* c. szomorújátékában,¹ mely 1836 március 26-án adatott. Ez nemcsak az első szerepei között, hanem az egyetlen említésre méltó is. Bayer legalább nem talált a későbbiek közt jelentékenyebb szerepet. Mindamellett úgy vélte, hogy az áprilisi szerepek valamivel magasabb fokon állanak a márciusiaknál.

Sem Bayer József, sem Gyöngyösy László (Arany életrajzában) nem hasonlították össze a színlapok száraz adatait a Bolond Istók II. énekének 70—75. versszakával, melyek Arany debreceni színészélményeire vonatkoznak. Pedig itt Arany maga is szól szerepeiről, különösen egy nagyobb szerepéről :

71.

Azonban egyszer köpczösebb mondóka
Jutott részére, több mint fél lapon :
Egy *német herczeggel* gyült meg a dolga,
Nagy hódítóval ott a színpadon,
Kinek Damokles-kardja győzve lóga
Egész város fölött e gyásnapon,
Melyet tövébül most kivágni készül
S leölni aggot, nőt, babát vitézül.

72.

E fenevadhoz polgártársi épen
Istókot deputálák esdeni :
Hogy nézzen Istent, s az ártatlan népen
Ne álljon bosszut, mint fogát feni.

¹ Vigkedvű Mihály Debreczen főbírája volt, ki vértanú halált halt városáért. Színán váradi pasa 1661 szept. 1-én megfojtatta.

Felöltözik hát bő kantusba szépen,
 Szenes dugóval ránczossá keni
 Ábrázatát s tesz nagy fehér szakállat,
 Ha *vén* korát megszánná e vadállat.

73.

S lábához esve, mond: «Kegyelmes herceg!»
 Sattöbbi; — mondja szivből, melegen;
 Előtte nincs más, mint a szörnyü perecek:
 Az égő város, rabló idegen;
 Köny felbuzog, kebel gyorsítva perczeg
 Halomra ölt anyákon, gyermekén! . . .
 Ugy hogy kendőt emel sok gyenge szülő,
 És tapsba tör ki fenn a kakasülő.

74.

Másnap korán hivatja a *régisseur*:
 «Jól van, barátom; *tudta* szerepét,
 De mondja fel csak, kezdje újra, többször —
 No lássa, hogy az *accentusba'* vét;
 «Ke-*gyelmes* herceg!» így; halkan először,
 Ott hangsulyozza *gyel* a közepét.
 «Ke-*gyelmes*» érti hát már . . .? nem «ke-*gyelmes*.» —
 Maga nem kap *rollét*, ha nem *figyelmes*.»

Istók egyetlen színpadi sikerének ez a leírása önkéntelenül felkelti az érdeklődést, vajjon csakugyan játszotta-e Arany ezt a szerepet s ha igen, melyik darabban és vajjon egyáltalán tulajdoníthatunk-e e helynek önéletrajzi forrás értékét?

Arany e helyen tényleg önéletrajzi vallomást tesz. A megénekelt «köpcösebb mondóka» legelső szerepe volt. A szóbanforgó herceg neve, egyszersmind a darab címe: *Ördög Róbert*. Az öt felvonásos regényes színjáték szerzője *Raupach* Ernst (1784—1852) a termékeny és egykor népszerű berlini író. E romantikus színművének a középkor egyik legvitézebb katonája a hőse: Robert le Diable vagy II. Róbert, Normandia hercege (1028—1035), Hódító Vilmos atyja. A történelem mint fáradhatatlan és szerencsés hadakozót ismeri, ki utóvégre is szentföldi vezeklő útján hal el. A mondák sokat foglalkoznak vele, mint olyan hőssel, kiben nagy lelki fordulat megy végbe: leggonoszabb ördögből alázatos vezeklő lesz, aki kegyes remeteségben fejezi be életét. Ez a mondai Róbert a tárgya a *Raupach* drámájának is.¹ Magyarra Kiss János színész fordította le 1834-ben a budai magyar színtársulat számára, mely ez év november 6-án adta

¹ A tárgynak különben sok feldolgozója akadt. Újabb német irodalmi feldolgozásait illetőleg l. *Tardel: Die Sage v. Robert der Teufel in neueren deutschen Dichtungen*. Berlin, 1900.

először. (Bayer J.: A m. színészet tört.) E fordítás szerint, melyet kéziratban a Nemzeti Színház őriz, került színre 1836-ban Debreczenben is. Arany egy tanácsnokot játszott benne március 3-án. A tanácsnok szerepe csak az I. felvonás legelejére (2. jelenet) szorítkozik, de fontos, mert ezzel kezdődik tulajdonképen a darab cselekménye, ez tölti be azt a fontos feladatot, hogy a közönség első érdeklődését felébressze.

Az első felvonás Rouenban történik, a hercegi várkastélyban. A darab avval kezdődik, hogy Róbert atyjának, Hubert normandiai uralkodó hercegnek, egy város követeit jelenti be egy szolga. A hercegnek és feleségének, Mathildenak már előre elszorul a szíve, mert sejtik, hogy ördögi fiúknak újabb gonosztetteit kell majd meghallgatniok. De már jönnek a követek s ezzel kezdetét veszi a 2. jelenet, az Arany nagy jelenete. Belép a három tanácsnok kik közül kettő teljesen néma szereplő s fel sincs véve a színlapra.

2. jelenet :

(Hubert, Mathilde, több udvarnokok kíséretében jó 3 tanácsnok, kik Hubert előtt leborulnak.)

Tanácsnok: Könyörögve borulunk trónodhoz, uram!

Hubert: Keljetek fel! csak vétkeseknek illik porba borulni 's ti azok bizonnyal nem vagytok.

Tanácsnok: Isten előtt nem.

Hubert: Keljetek föl s mondjátok: mit gyászol halvány arcáitokra irt gyötrelmetek.

Tanácsnok: Fiad, hercegi uram

Mathilde: Jaj réám, fiam!

Tanácsnok: Jaj minnyájunkra. Mert Isten ellen kényszerítettünk zúgolódni, ki jámbor szüléknek illy fiat adott.

Mathilde (magában): Ő nem adá,

Hubert: Mit mívelt?

Tanácsnok: Három nap előtt megrohaná dühöngő seregével városunk' környékét, 's az éj szent csendét rablás, gyilkolás, gyujtogatással szakasztá meg. A lárma harangok tompa zugása, a felsuhogó láng, melly falainkat emészté, serkente álmunkból. Ifjaink fegyvert ragadtak merész karokkal, ah, hogy a holtak számát szaporítsák, mert csak kevesen tértek sebekkel terhelve honukba. A gyötörtök jajgatásait hajnalhasadtig hallottuk, a suhogó láng veresre festé láthatárunkat, míg a támadó nap nem úzé pírját. Ridegen hevernek földeink, rajtok a pusztító vihar kereng, mint művelések előtt hevertek. Mindent elraboltak, 's mi rabló vágyoknak nem engedett, dühök áldozatjává lett, a lakosok szétoszlottak, elraboltattak, meggyilkoltattak s többen láng martalékjává lettek, ha itt-ott egy aggastyán él, fia sírján hullatja véres könnyeit, anyák leányuk sorsa felett tépdedik jajgatva fürteiket, csecsemők kiszáradt ínnyel küzdenek a halállal. S e vész szerzője városunkat is hasonló sorssal fenyegeté hét nap mulva.

Hubert: Bár most először hatna füleinkbe efféle panasz, ach, nem

első öldöklő gyilkos ez, mely szívemet vérzi. Fiam százsoros Kain, ki többi gyermekeimet öldösi, gyilkolja.

Tanácsnok: Hárítsd el rólunk, uram, a veszélyt.

Hubert: De tehetem-e? Nem próbáltam-e meg mindent? kértem, fenyegettem, erőt használtam, mind sikertelen, a támadók ellen küldött seregemet szétverték, hogy senki ellenük fegyvert fogni nem merészel.

A 3. jelenet

elején a tanácsnok távozik e szóval: Vedd köszönetünket, *kegyelmes úr!*

Mint a Bolond Istók idézett versszakaiban, az itt közölt jelenetben (A Nemzeti Színház kéziratárában őrzött kéziratból) is egy város küldötte könyörög oltalmat egy kegyetlen herceg, egy fenevad ellen. A felgyújtott és kifosztott város, a legyilkolt anyák, a halódó csecsemők mind megvannak a Raupach darabjában.

E mellett azonban nagyon érdekes, hogy ha a helyzet lényegében nincs is különbség, azért a Bolond Istók és Raupach közt több feltűnő eltérés is van. A fő különbség mindenestre az, hogy nem a «fenevadhoz» magához deputálják polgártársai a könyörgő szónokot, hanem ennek atyjához, aki kegyes jó úrnak van festve. Ennek a közbenjárását kérik, hogy mentse meg fia megigért bosszújától a várost. Hogy Istókot Arany magával az ördögi fiúval állítja szembe, öntudatos változtatás-e a helyzet riktóbbá tételére, nem tudhatni; lehet, hogy épúgy rosszul emlékszik rá vissza, mint akkor, amikor *német* hercegről beszél, vagy mikor ezzel a megszólítással kezdeti Istók szerepét: *Kegyelmes herceg*. E kifejezés így nem fordul elő a szerepben, de a 3. jelenetben a tanácsnok e szavakkal végzi: «Vedd köszönetünket, *Kegyelmes úr!*» Arany és a régisseur furcsa vitája e szavak körül foroghatott.

Nagy jelentőséget ad Arany e játékának az a körülmény, hogy éppen az *első fellépte*, helyesebben olyan fellépte, amelyet már a színlapra is kitettek. Képzeltük Arany izgatottságát, amellyel első színlapon is hirdetett szerepére készült. A Bolond Istók további verseiben azt írja, hogy többet aztán nem kapott szerepet vagy legfeljebb néhány szavast. Ha ezt mint túlzást nem kell is szó szerint venni, hiszen március 3. után majd mindennap felléptetik, de lényegileg igaz, hogy ettől fogva nem jutott nagyobb szerepekhez. Sőt ez az első szerepe a többinél, a későbbieknél, határozottabban jelentékenyebb. A rendező neheztelését igaznak kell vennünk.

Módosítanunk kell Arany színészpályájának általános képét még a következőkben is:

1. Megszoktuk március 3-ától, az Ördög Róbert előadásától, számítani Arany színészi pályáját. De abból, hogy ekkor már nagyobb szerepet bízta rá, világos, hogy már előbb többször fellépett olyan kis alakításokban, amelyeket a színlapra nem szoktak kiírni. Azokat a kisebb szerepeket, amelyekről a B. I. II. 70. is az Ördög Róbert előtt emlékszik meg, még március 3-ika elé kell elhelyeznünk. És ez valóban szükséges is azon két

heti időköz betöltésére, amely Aranynek a társaságba lépése (febr. 17. v. 18) és első színlapi szereplése közt lefolyt.

2. Kétségtelen, hogy nem Biczó István, hanem ez volt legnagyobb szerepe, az egyetlen, amelyben feltűnhetett. Mint mondtuk, e szerep fontos tényező a darab szerkezetében. A tanácsnok-jelenet a színmű exпозиция; rendeltetése, hogy a főhőst, Róbertet bemutassa. Amíg a tanácsnok beszél, a közönség minden érdeklődése benne összpontosul. Ehhez képest a Biczó szerepe elenyészően jelentéktelen.

3. Azt sem lehet elfogadnunk, hogy az áprilisi szerepek magasabb színvonalon volnának. Sőt, ismételhetjük, hogy ez első szerepe volt a legjelentékenyebb. Áprilisban egy omlítható szerepe van, a Cancelláré a *Vasálorczában* (Des Arnould és Fournier darabja, április 16), hol csak az I. felvonásban szerepel ugyan, de akkor jóformán állandóan a színpadon van.

Három szerepe méltó tehát az említésre: elsősorban az Ördög Róbert-beli tanácsnok (március 3), másodsorban a Cancellár a Vasálorczában (április 16), harmadsorban Biczó István (március 26). A többi nem sokkal áll felette azoknak, amikről írja: «Ebből ugyan nem alkot *Garcilasso*.»

De hát ki ez a *Garcilasso*? Azt hiszem az egykorú olvasót éppúgy zavarba hozta volna e kérdés, mint a mai. De hogy valami kiváló színésznek kellett neki lenni, ebben senki sem kételkedett. Aranyt itt alkalmasint cserben hagyta különben oly kitűnő emlékező tehetsége. Ugyanis egyetlen enciklopédiában sem tudtam találni *Garcilasso* nevű színészt. Azért azt hiszem, hogy az, akiről itt szó van, az *Garcilasso de la Vega* (1503—1536) a csatamezőn fiatalon elhullt spanyol költő, kit nemzete ma is egyik legnagyobb lírikusának tart. A fiatal és szerelmes Don Juannak is kedves költője ő, a fűben elterülve buzdón olvasgat:

Sometimes he turn'd to gaze upon his book,
Boscan,¹ or *Garcilasso*; — by the wind
Even as the page is rustled while we look,
So by the poesy of his own mind
Over the mystic leaf his soul was shook.

Innen s valószínűleg csak innen ismerte Arany (Byron: *Don Juan* I. 95.) a *Garcilasso* nevet, de mikor a Bolond Istókot írta, ez már nem volt világos előtte, s így lett a szerelmes versek poétájából — jellemzősínész.

KARDOS LAJOS.

Balassa Bálint *Iatricanus* verse.

Balassa Bálint költeményeinek Szilády-féle kiadásában (1879.) a *Coelia*-dalok XI. számú darabja: Az *Cortigianáról*, Hannuska Budouskionkáról szerzett *Iatricanus* vers.

Mi lehet ennek az érdekes elnevezésnek a jelentése és értelme?

¹ Boscan Juan, *Garcilasso* kortársa. Lírai verseit rendszeren egy kötetben adták ki a *Garcilasso*éival.

Szilády említett kiadásában nem szól róla, valamint Erdélyi Pál sem (alább id. hely).

A kérdés megoldására nézve alkalmas kiinduló pontot és beces útbaigazítást ad Geleji Katona István, «erdélyi ortodoxus püspök», ki az Öreg Graduál lapjain (Gyulafehérvár, 1636). — AZ ISTEN DITSÓITTE-TESENEK MODJAIROL VALO AJANLO LEVEL-ben — hevesen kikel «amaz tiftátalan szerelemről irt pajkos énekek», a *testi énekek* ellen, mert azok «mind otsmány, szemtelen, . . . parázna szókból állonak . . . mondatnak». Ezekkel szemben lelkesen magasztalja a templomi énekeket, melyeket ő *lelkieknek* nevez; «imezek az Szent Lélek ihlésének tiftatáfos *venájából* folyamnak . . . Ilyen éneket kíván az Apoftol mi tőlünk Keretyénekétől, midőn azt írja; *Az Christufnak bezféde lakozék ti bennetek* (az Christusnak bezféde, azt mondgya, f-nem valami fajtalan, latrikámos fűzfza Poétának szemtelen bezféde) . . .»

A *latricanus*, *latrikámos* bizonyára valami versfaj közelebbi megjelölésére szolgál. Az eredetibb alakot Balassánál találjuk; Geleji Katona *latrikámos-a* már magyarosított hangzású. Erdélyi Pál (*A virágének. Ethnographia. 1899. évf. 259. és 261. l. és Beöthy-Badies: Irod. Tört. I. 420. l.)* *lutrikámos* alakot ír, holott Gelejinél a fenti alak fordul elő. Latin eredete — már csak a hangzás után is — kétségtelen; a szó maga nem más, mint a Pelbártnál is előforduló *latricus*, *i, latro*; *gonosztevő, lator* továbbképzése, egész szabályszerűen: *latricus* < *latricanus*. (Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára.)

A «*latricanus vers*» a fenti értelmezés szerint *lator-verset, fajtalan éneket* jelent. És Geleji Katona maga is használja e kifejezéseket, . . . midőn «amaz szavokat tsontozó, poklos szájú, kerítő tzenkek» ellen szól: «az *lator parazna énekekkel* az elmének fülei megundokittatnak.» — Balassa szerelmes versei pedig Zrinyi Miklós könyvjegyzékébe mint «Giarmati Balassa Balint *Faitalan éneki*» voltak felvéve. (Bibl. Zrinyiana. Wien, 1893.) — Idézhetnénk ezeken kívül több példát prédikátoraink írsaiból, melyek a fentebbiekhez hasonló módon bélyegzik meg az «Amorrul való» énekeket — a *virágénekeket*. A «*latrikámos fűzfza Poétának szemtelen bezféde*» és Balassa említett *latricanus verse* tehát végső elemzésben: *szerelmes vers, virágének.*

Még csak annyit befejezésül, hogy a radványi-kódex vers-címei a kódex leírójától, Hartyáni Imrétől származnak, aki az említett versmegjelölést mindenestre jóhízműően és nem eltéelő módon alkalmazta, mintegy a korabeli szokásos kifejezéssel jellemezvén a vers tartalmát, mely valóban *latricanus*:

Friss szép fejér póka,
Édes szőrű móka,
Porzogós Annóka,
Szerelemnek oka,
Mít haragszol,
Hogy nem játszol
Velem! kivel egy fraj szól;
Ládd-e víg kiki tánczol!

BOD KÁROLY.

Sidney Fülöp a magyar hősdalokról.

A XVI. század egyik legkiválóbb angol költője, *Sidney Fülöp* (1554 november 29—1586 október 17) *Defense of Poesy*-jében (*A költészet védelme* 1583) a magyar hősdalköltészetéről olyan nyilatkozatot tesz, hogy irodalomtörténeti, sőt folklóre-szempontról is nagy jelentőségűnek tartjuk. Méltán mondja Voinovich Géza,¹ hogy Sidney a maga korának mintaképe, mert szelleme valóban bűvös varázsszal ragadja meg a kései kutatót. Kortársai Sidney költeményeit szívesen olvasták. Különösen sonettjeit és pásztori *Arcadia*-ját kedvelték. Ha az édeskésen érzelő hang ma már nem igen hat, Sidney irodalomtörténeti jelentősége kétségbevonhatatlan.

Sidney Fülöp anyja Northumberland herceg leánya volt, apja Irország alkirályi méltóságára emelkedett. Gyermekeiket gondosan nevelték. 1568-ban az oxfordi egyetemre kerül, 1572-ben Párizsba megy. A Szent-Bertalan-éj borzalmait Németországba fizik.² Eljut Magyarországra is. Nálunk egy hónapot tölt. 1573. augusztusában vagy szeptemberében érkezett hozzánk.³ Magyarországból Velencébe indul.

Defense of Poesy-ját 1583-ban írja, tíz évre magyarországi útja után. E műben a költészet méltóságát és díszét védelmezi. Arra mutat, hogy a költészet a bölesészetnél és a történelemnél is különb. Szigorúan támadja a költészet ellenségeit, finom érzéssel bírálja az egyes költői műfajokat tanulságos modorban taglalja az angol irodalom alkotásait s méltatja az angol nyelvet.⁴

Sidney munkája bámulatos műveltségről, kitűnő elmeéről, vitakozó erőről s a költészet őszinte szeretetéről tanuskodik. *Longfellow* a *Defense of Poesy*-t aranykönyvnek tartja, melyet a tanuló párnája alá tehet, mint Szent Chrysostomos Aristoteles munkáit, *Flügel* Sydney-t tekintí Angolország legkiválóbb aesthetikusának.⁵ Plato, Plutarchos, Cicero, a humanista kortársak, továbbá a biblia is hatással voltak Sidneyre. De a nagy tanultság, a kitűnő irodalmi tájékozottság csak élesíti a tört, melyet a költészetért rajongó Sidney ellenfelei felé villogtat. Schopenhauer irataiban mutathatunk ilyen szélesmedrű áramlásban hömpölygő irodalmi ismeretekre, melyek valamely elv vagy eszme megvilágítására szolgálnak.

Képzelnék el, hogy az ifjú Sidney, ki az oxfordi egyetemen csak az imént fejezte be tanulmányait, egy szép napon Magyarországra jön. 1573-ban vagyunk, mikor *Poncianus históriája* lát nálunk napvilágot, két évvel azelőtt írja a Szendrői Névtelen *Szilágyi és Hajmási*-ját, egy évvel később adja ki *Toldi*-ját Ilosvai Selymes Péter. Sidney Magyarországon megkapó jelenléget észlelt, melyre *Defense of Poesy*-jében ünnepi komolysággal emlékszik vissza.

Leírja, hogy az összes műfajok között leginkább a lyra értékeli az

¹ *Egyetemes Irodalomtört.*, III. 203. l.

² *Dr. Richard Wülker: Geschichte der englischen Litteratur*, 235. l.

³ L. Albert Cook *Defense of Poesy*-kiadását (97 l.).

⁴ A. Cook kiadását használtam.

⁵ L. A. Cook kiadásának első oldalát.

erényt és istent dicsőítvén, szózatát az égig emeli. Restelkedés nélkül vallja meg, hogy a maga érdes, népies és közvetlen hangján a Percy és Douglas viszályáról szóló hősdal a harcok trombitájának serkentő erejével hatotta meg a lelkét. Ennek a világhírű hősdalnak ¹ szíven-lelken keresztülzsongó varázsszava a magyar hősdalokra emlékezteti: *«In Hungary I. have seen it the manner at all feasts and other such meetings to have songs of their ancestor's valor, which that right soldierlike nation think the chiefest kindlers of brave courage.»*² Majd hasonló szempontból méltatja a spártaiakat. Amit a magyarokról ír, valóban jelentős. Tudtunkra adja, hogy Magyarországon ünnepi lakomákon vagy más ilyen összejövetelek alkalmával hősdalokat énekeltek, *ő ezt maga tapasztalta*. Arany János *Náv eposzuk*-ról szólதாகor így nyilatkozik: «Priskostól Galeottiig, Etelétől Mátyásig hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökték.» Azt hiszem, Sidney szavai méltán sorakoznak a komoly tanukéi mellé. De van Sidney megfigyelésében olyan mozzanat is, mely Priskos vagy Galeotti feljegyzéseinek az értékét jóval felülmulja. Sidney nem krónikaszerű munkában, hanem kiváló becű széptani fejtegetések fonalán utal a magyar hősdalokra. Mikor a költészet serkentő erejének s erénynevelő magasztosságának a méltatásakor izmos hatású példákkal akarja támogatni taglalásait, akkor varázscsillogású színben rajzanak fel meghatott lelke előtt a magyarországi kedves emlékek. Olyan melegen, meghatottan és őszinte rokonszenvvel ír a magyar hősdalokról, melyek az *ősökről* szólnak s melyeket a *nagyon is katonás* magyar nemzet a vitézség lángrakeltőinek tekint, hogy nagyon is lebilincselő hatású lehetett az a mód, ahogyan hegedőseink előadták őket. Valóban, tárgyi jelentőségén kívül Sidney visszaemlékezésének alanyi értéke is szembeszökő.

Számot kell vetnünk még egy tényezővel: Sidney igazmondásának jellemével. A művelt, iskolázott ifjú bizonyára érdeklődött a hegedősök énekeinek a tartalma iránt, mert határozottan az *ősök vitézségére* utal. Ha Sidney így jelöli meg azoknak a hősdaloknak a tárgyát, melyeket nálunk hallott, bizonyára úgy világosították fel, hogy hegedőseink azokban a hősdalokban az *ősök* dicsőségét zengték.

Sidney Fülöpre is illik az, amit *Szamota István* egy angol utazóról, Brown Edwardról mondott: «Az angol utazókat jellemző éles megfigyelés nála teljes érvényben nyilvánul.»³ A skót Lithgow ⁴ (1616-ban utazott nálunk), Brown ⁵ (1669-ben), Wortley-né ⁶ (1717-ben), Born Jnigo ⁷ (1770-ben),

¹ Magyarra Szász Károly fordította.

² 29. l. — Magyar fordításban: «Magyarországon minden lakomán és ilyen összejövetelekkor olyan szokást láttam, hogy őseiknek a vitézségéről énekeik vannak, melyekről ez a nagyon katonás nemzet azt gondolja, hogy a derék vitézség legfőbb lángralobbantói.»

³ *Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*, 291. l.

⁴ *Dr. Fest Sándor: Lithgow Magyarországon, Századok*, 1913. 26—29. lk.

⁵ *Szamota* könyvében, 291. l.

⁶ Ugyanott, 445. etc.

⁷ Ugyanott, 461. etc.

Townson Róbert¹ (1793-ban) éles megfigyelései mellé méltán társul a Sidney Fülöpé. Mai tudásunk szerint Sidney az első komoly angol utazó Magyarországon. Honfitársai között ő az egyetlen, ki régi költészetünkről nyilatkozik. De a magyar földön járt angol utazók között ő a legkiválóbb is. Ez a jeles költő serény érdeklődéssel hallgatta hősdalainkat s a lelkes rokonszenv meghatott hangján emlékezett vissza rájuk.

ELEK OSZKÁR.

«Vége». — Tolnai Vilmos multkori cikkéhez kiegészítésül idejegy-zünk néhány epikus explicit-et a 18. század végéről, amikor az ú. n. népies iskola elbeszélőinél a kérdéses figura úgyszólván állandó volt.

Poóts András: Sénai Lukrétzia, 1791., végsora :

«Hóltnak, holt Barátja! Nints másra szüksége!

«Az Élőnek pedig, Légyen Élő! —

'S V É G E!

Tehát a szöveg szerves tartozéka. (S vége = s punctum!)

Ugyane munkában egy betétvers is (Eurialusnak Lukrétziát kesergő éneke) így végződik :

'S minden ditsősége,

Ebben áljon! 'S VÉGE!

Etédi Sós Márton: Magyar Gyász, 1792., végsorai (Bróderik mondja Zápolyának a mohácsi ütközet elbeszélésének befejezéséül):

Én hozzád siettem, 's most nékem elég e':

Ha lehet lelkemnek nálad békessége,

Így volt a' Magyar Gyász kezdete { nints vége.
de vége.

A szerző az első változatot szánja a Bróderik szájába, a második az ő tudomását fejezi ki, mely szerint a magyar gyász már elmúlt. Ezt az értelmezést támogatja az odafűzött jegyzet is, mely így szól: «De már va-lahára tsak ugyan vége van a' Magyar Gyásznak: mert mint erős Király, és egyszersmind édes Atya, úgy fedezgeti a' Sas fiait, hogy azokat idegen körmök többé nem szaggatják, 's nem mellyeszthetik.»

Ugyanitt a «Toldalék»-nak (Imrefi István török fogságba került magyar ifjú siraloménekének) a befejezése :

Poko! Istenének úgy van dicsősége,

Ha gyászos életnek siralmas a' VÉGE.

Etédi Sós Márton a Scythia Királyt (1796) így fejezi be:

Hogy nem tsak szerette Férje, 's Nemzetsége;

Hanem tisztelte-is mind halálig. Vége.

Itt a Vége csak külsőleg van odafüggeszteve.

Nagy Ferentz: Hunyadi László története. 1793., végsorai:

Mondd Hazám Múzsámmal: — Légyen tsendessége

Korvinnak! mert kin köz'tt esett gyászos

V É G E.

n.

¹ Ugyanott 475. l.

Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen fordításai.

A sárospataki ref. főiskola könyvtári kézírattárának rendezése és katalogizálása folyamán Kazinczy Ferencnek négy fordítására bukkantam, amelyek közül az első három még nem jelent meg nyomtatásban s így ezek irodalmunkban eddig ismeretlenek voltak. Erről a három fordításról Kazinczy levelezésében egy szó említést sem találtam.

Mind a négy fordítás egy részint kéziratokból, részint nyomtatványokból álló ívrét alakú kötetben található, amelyet maga Kazinczy kötöttetett be félbőr kötésbe s a hátára a második és a harmadik borda közé, aranyozott betűkkel ezt a jelzést nyomatta: POLITICAI | IRÁSOK | GYŰJTEMÉNY|. A negyedik és ötödik borda között koszorúban áll a kötet számot jelző «2» szám. Kazinczy a forrást, melyből fordított, mind a négy dolgozatnál gondosan megemlíti. A kötet 1807-ben Kazinczy könyvtárával és metszetgyűjteményével együtt került a sárospataki főiskolába. Kézirat-tári száma: 1127.

1. Az első fordítás a gyűjtemény 29-ik darabja. Nem egyéb ez, mint Eberhard hallei tanárnak, a Berliner Monatschrift című folyóirat 1783-iki évfolyamában a fehér-asszony kísértet eredetéről írott értekezése s Gedikének, a folyóirat szerkesztőjének az Eberhard cikkéhez fűzött toldaléka magyarul. A fordítás Kazinczy sajátkezű írása, ívrét alakú papíroson. És pedig úgy, hogy a lapoknak csak vagy a bal, vagy a jobb fele van beírva; míg a másik fele az esetleges javítások, igazítások számára üresen áll. Terjedelme 14 lap. Az értekezés első részének címe: *Hálai Prof. Eberhard Úr | a' fejer-asszony kísértet eredete felől. | Berlin. Monatschrift. 1783. p. 5.* A másodikik pedig: *Gedike Úrnak toldalékja a' fejer-asszony kísértet felől.*

Ez a fordítás nem csupán csak azért becses ránk nézve, mert Kazinczynak eddig ismeretlen dolgozata, hanem azért is, mert ez által olyan forrásokra hívja fel figyelmünket, amelyek két szempontból is közelről érdekelnek bennünket. Nevezetesen a *fehér asszony mondája* és a *fehér gyászvisélet* története szempontjából, amelyek otthonosak hazánkban is. Az előbbiről *Thaly Kálmán*nak a Századok 1872-iki évfolyamában «Lőcse város levéltárának Rákóczi-kori okmányairól» című cikkében (a 616. s köv. lapokon), — amely cikk adatainak fölhasználásával írta meg Jókai «A lőcsei fehér asszony» c. 1885-ben megjelent regényét; — továbbá a «Közlemények Szepesvármegye multjából» c. folyóirat 1909-iki évfolyamában (26., 119., 178. lap) olvashatunk; az utóbbiról pedig *Bátky Zsigmond* írt egy cikket az *Ethnographia* 1911-iki évfolyamába (33—40., 101—105. lap).

Ennek az első fordításnak tartalma röviden ez: A monda szerint a fehér asszony megjelenése (ki nevét fehér leplei után nyerte) jele annak, hogy a háznak, amelynél megjelent, valamely férfi tagja meg fog halni. Megjelenésével az uralkodóházak fejének halálát jövendőleti. Hivatkozik Bergius János brandenburgi prédikátornak Johann Sigismund választóherceg felett tartott predikációjában található s a fehér asszonyról szóló

adata. A mese eredetének «tapogatásánál» történeti adatokra is hivatkozik, midőn felemlíti, hogy a középkorban a fehér szín volt a gyásznak a színe. Hivatkozik a Herréra írására is, melynek adata szerint egy kastiliai udvarban a fehér gyász a XV-ik század vége felé szűnt meg s az a fejedelem, akit fehér gyással utólszor gyászoltak, Don Juan vala. Szokás volt továbbá, hogy az özvegyen maradt királynék s fejedelemlék férjüknek halála után más színű köntösbe (mint fehérbe) soha nem öltöztek. Ezért aztán az özvegy fejedelem-asszonyokat fehér asszonyoknak hívták; tehát míg az özvegy élt, az udvarnál mindig volt egy fehér asszony. Hogy az özvegy királynét a francia udvarban fehér királynénak nevezték, erre nézve hivatkozik Carpenter Glossariumára, amelynek adata szerint III-ik Henriket özvegye fehér gyással gyászolta. Hivatkozik továbbá egy XIV-ik századbeli francia «román»-ra, melyben az özvegy királyné fehér királynénak nevezetik. A szerző «tapogatása» szerint ez a szólás: a fehér asszony nemsokára meg fog jelenni, annyit tett, mint: nemsokára özvegy királyné lesz az udvarnál; ez pedig: nemsokára meghal az uralkodó király, vagy fejedelem. Szerző szerint az a körülmény, hogy a fehér asszony csak férfi személyek halálózását jelentgeti, és nem asszonyokét is, arra vall, hogy a mese a maga eredetét özvegy asszonynak köszönheti. «A búslakodó fehér alak» (weiss leidtragenden Gesicht) szerinte olyan elnyúló schleppet, előlről mellig lefüggő fátyolt jelent, mint amilyenek a fekete gyászleplek. Az egész gyászöltözet az apácák öltözetéből van kölcsönözve.

Eberhard fenti tartalmú cikke után következik Gedike toldalékja, aki valamivel bővebb magyarázatot ad a legenda eredetéről Balbinus, Erasmus Franciscus és Brand adatainak fölhasználásával. Elmondja, hogy a traditio a fehér asszonynak Rosenberg Ulrich generális leányát: Rosenberg Perchta cseh grófnét tartja, aki 1420 és 1430 között született s Lichtenstein János felesége lett. Férje halála után visszament Csehországba, hol Meinhard von Neuhaus gyermekeit nevelgette. Itt lakott haláláig s már életében a fehér asszonynak nevezték özvegyi fehér gyásza miatt. Ő építette a neuhausi kastélyt s mikor készen volt, nagy ebédet adott az építő munkásoknak s fundatiót is tett, hogy ez a megvendégelés minden évben megtörténjék. Meg is történt évenként zöldcsütörtökön. Balbinus a XVII. században néhány ízben jelen volt az ilyen vendégségen a neuhausi kastély udvarán. Ha valami ok miatt elmaradt a vendégelés, akkor rettegthetett a neuhausi birtokos. Balbinus 1655-ben látta a neuhausi kastélyban a fehér asszony életnagyságú képét. Csehországban több helyen szokott megjelenni, de csak fő házaknál, főképen a rosenbergi és neuhausi kastélyokban. Amabban született, emebben meghalt. Forrásai között említi még Wilhelm Slavatat s fölsorolja a helyeket, ahol — Balbinus szerint — megjelenni szokott a fehér asszony. Hivatkozik Gerlachra is s fölsorolja néhány megjelenését. Kazinczy a fordítás alkalmával, mint a 13-ik lapon megjegyzi, az értekezés ama részletét, ahol Gedike más fehér asszonyok történetét beszéli el, rövidség okáért általszökte. A lapoknak üresen hagyott felére később Kazinczy részint levélgyűjteménye egyes köteteinek

statisztikai kimutatását, részint pedig egyéb aprólékos dolgokat jegyzett föl. Ilyen följegyzések olvashatók az 1., 3., 7., 9., 11., 13. lapokon.

2. A második fordítás a kötetben 30 a. sorszámú s 3 és $\frac{1}{4}$ lapnyi terjedelmű. Címe: *Mi nem jó és mi volna jobb?* | *Prédik. Zöllner Úr által.* | *Berl. Monatschrift. I. 348.* || Ezzel a cikkel szerző hozzá akart járulni a százados babonás hiedelmek kiirtásához. Ezek közül néhánynak természetesen, helyes okát föl is említi. És pedig a következő hatét:

1. Nem jó, ha a kés a fokán áll. 2. Összetett karral nem jó az ajtóban állani. 3. Nem jó, ha a kenyér a gömbölyű haján áll az asztalon. 4. Nem jó a levest a tál füle felett meritgetni a tálból, mikor osztogatják. 5. Nem jó, ha az úton keresztül fut a nyúl. 6. Nem jó a tyúk alá páros számban tenni a tojást, hanem mindég páratlanban, mint 11, 13, 15, 17. stb.

3. A harmadik fordítás címe: *Angliai Parlamentum.* | *Konrektor Möritz Úr levele.* | *London, 1782. Jun. 18. d.* | *Berlin. Monatschrift. I. Th. 298. old.* || Egy parlamenti ülés lefolyása s a «parlamentumi tagságra» való választás van benne leírva. Terjedelme 4 $\frac{1}{2}$ lap. Kötetbeli sorszáma: 30b.

4. A negyedik fordítás terjedelme 9 $\frac{1}{5}$ lap. Sorszáma: 31. Címe: *P. Brydon Úrnak* | *útazása* | *az Etna-hegyre. 1770-benn.* | *Wieland Allerley. 1774. pag. 197—210.* || Ez a fordítás már ismeretes. Megjelent Kazinczy munkáinak Helmecki ügyelése alatt kiadott sorozatában, a IX-ik kötet (Pest, 1814.) 267—284. lapjain. A két szöveg egybevetése alapján megállapítottam, hogy kéziratunk az Etna-fordítás első szövegezése, a Helmecki közölte szöveg pedig, amelyben már sok helyen úgy a szórend, mint egyes kifejezések jobbítva vannak, az átnézett, javított szövegezés. A cikk végén Kazinczy következő följegyzése olvasható: «fordítattott Okt. 1793.» Ekkor Regmecen lakott. Ez a dátum azonban nemcsak erre a negyedik fordításra vonatkozik, hanem minden bizonnyal az előbbi háromra is, amelyek, mint kötetbeli sorszámuk is mutatja, közvetlenül a negyedik előtt állanak.

A Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága a közel jövőben sajtó alá fogja rendezni Kazinczy összes eredeti és fordított munkáit és kiadatlan kéziratait. Kívánatos, hogy e munkába veendő kiadásba a fentebb említett három eddig ismeretlen fordítás is felvétessék.

HARSÁNYI ISTVÁN.

IRODALOM.

Bagyó János: Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége. Budapest, 1913. 191 l. Athenaum. Ára 5 K.

Haszonnal fogja olvasni mindenki, aki a magyar közlekedésügyi multja iránt érdeklődik, Bagyó Jánosnak Széchenyi közlekedésügyi tevékenységéről írott munkáját. Bagyó könyve két részre oszlik. Az első részben megismerteti az olvasót e nagy úttörő magyarnak egész pályafutásával, természetesen már itt is különös tekintettel a közlekedésügy terén való alkotásaira és kezdeményezéseire. A második részben fejezetenként Széchenyi közlekedésügyi működésének részletesebb leírását kapjuk s megismerkedünk azzal a sok érdekes és fontos dologgal, amit Széchenyi a Lánchíd létesítése, a kőutak, a vasutak, a csatornák, a gőzhajózás és a Duna és Tisza szabályozása körül részint végrehajtott, részint soha sem szűnő buzgólkodásával többé-kevésbé előkészített.

A magyar közlekedésügyi politikának — e szó újabbkori értelmében — első kezdetei az 1790-ben és 1827-ben kiküldött országgyűlési bizottságokig vezetnek bennünket vissza. Egyes helyes eszméket már ezek fölvetettek ugyan, de a közlekedésügy tovább pangott, mert nem volt aki ezt céltudatosan kezébe vette volna s ami talán még fontosabb, hiányoztak a pénzeszközök.

Széchenyinek kellett föllépnie, hogy legalább az első hiányon segítve legyen, — a másik hiányon ő sem tudott segíteni s azért működése, — egyes sikereket leszámítva — nagyrészt meddő küzdelem volt az elébe tornyosuló akadályokkal. Világos volt Széchenyi előtt, hogy a kormány segítség és tetemesebb pénzeszközök nélkül valóban nagyot alkotni a közlekedésügy terén lehetetlen, azért már korán kezdett a kormányhoz közeledni. Metternich minden stabilizmusa mellett is európaibb embernek tűnt föl előtte, mint a megyei oppozíciót alkotó elemek zöme. Közlekedési reformterveinek alap gondolatba a központosítás volt. A belföldi közlekedés természetes központjául Pestet, külkereskedelmünk kivezető kapujául Fiumét ismerte föl. Azért irányult minden egyezete arra, hogy Pest, illetőleg Budapest, igazi nagyvárossá fejlődjék, azért egykezett összeköttetést teremteni mindenekelőtt a főváros és Fiume közt, miután a többi irányzatokban utunkat állta az osztrák vámvonat. Tudta, hogy a kormánytól pénzsegélyt nem igen várhat, azért eleinte a munka oroszlanrészét részvénytársulati úton, részint pedig az országgyűlés segítségével

óhajtotta volna keresztülvinni. Egyelőre megelégedett a kormány helyesléssel és jóakarásával. Társulati úton megindított kezdeményezéseivel valóban jelentékeny eredményeket ért el. Ezek közt legnagyobbak voltak: a Lánchíd és a Duna-gőzhajózás.

Egy országos pénztár megeremtését célzó törekvései azonban az országgyűlés mindkét táblájának szűkkebléségen hajótörést szenvedtek.

A Duna-gőzhajózás sikeres kifejlesztésének egyik főföltétele a Duna szabályozása, különösen az aldunai nagy forgalmi akadályok eltávolítása volt. Első nagyobb közlekedésügyi akcióját tehát az Aldunán kezdte meg. Lázás energiával fogott hozzá a Vaskapu vidékén a szirtek repesztéséhez. A főbaj itt is a pénzhiány volt, mert a kormány csak szerény összegeket bocsátott rendelkezésére s ezenkívül még diplomáciai akadályokkal is kellett küzdenie, melyekkel szemben a kormány lanyhán támogatta. S mikor végre bámulatos erőfeszítésekkel az akadályokat már-már leküzdötte, az osztrák kormány 1832 május 4-ikén Estei Ferdinánd főherceget küldötte az Aldunára, ennek állítólag katonai szempontból való tanulmányozása végett. Széchenynek a bécsi haditanács még azt sem engedte meg, hogy a főherceg kíséretéhez csatlakozhassék. József nádor személyes befolyása végre mégis annyira mérsékelte a bécsi körök ellenséges viselkedését, hogy 1833 június 20-án megbízták Széchenyt, hogy mint kormánybiztos folytassa a sziklarepesztési munkálatokat. De a kormány folytonos gyanuval kísérte működését s 1835 júliusában Latour grófot küldte le az Aldunára, aki Roth és Hentzy alezredekkel együtt vizsgálta meg a munkálatokat. Széchenyi előtt elismerőleg nyilatkozott ezekről, de Bécsben rosszalta Széchenyi tulságos népszerűségét és nagy szerepkörét.

Az országgyűlés 1835-ben megszavazta a Lánchídra vonatkozó törvényt, mely a nemességnek vámmentességét e hídon megszüntette. Ekkor már a közvélemény Széchenyiben látta a magyar közlekedésügy hivatott vezérét. De az 1842—44-iki országgyűlésen mégis megbukott kétgarasos adójavaslat. Széchenyi ugyanis két garas adót hozott javaslatba minden hold föld után, melyet a nemesek is fizettek volna. Úgy számított, hogy ebből évenként mintegy hat millió forint folyna be, melyre egy 100 milliós hitelműveletet szándékozott alapítani. Így vélte megeremthetőnek az országos pénztárt. E terve azonban a rendek és a főrendi tábla szűkkeblésége miatt dugába dőlt.

1840-ben Metternichvel folytatott tárgyalásai után világos lett előtte, hogy a kormánytól közlekedési és egyéb közgazdasági célokra hathatós segítséget várni nem lehet, mert Metternich kijelentette, hogy a kormány kész volna ugyan pénzt adni az ország fölvirágoztatására, de csak oly föltétel alatt, hogy a pénz hovaforodításába, az egész közlekedésügybe semmi beleszólása ne legyen az országgyűlésnek.

Néhány évvel később mégis úgy látszott, hogy a kormány szakít a megcsontosodott stabilizmus rendszerével s ekkor 1845 tavaszán Széchenyi fölajánlotta szolgálatait gr. Apponyi György kancellárnak. Kinevezték a helytartótanácsnál szervezendő közlekedési osztály élére, mely hivatalt ő fizetés nélkül vállalta el. De bár nagy áldozatot hozott, mert föláldozta

népszerűségét, e hivatalában is csak szerény eredményeket érhetett el. «Az egész testület — így kiált föl fájdalmasan — melyet ő Felsége elnökletem alá rendelni méltóztatott, eddigelé pusztán szegény magamból áll. Pénztár nincs rendelkezésemre, a vármegyei kézimunkák egyetlen napszámát sem fordíthatom haszonra, csudatevő végre nem vagyok.» Elmondja másutt, hogy ha pénzt kért, a nádor Bécsbe küldte, Metternich vissza a nádorhoz, Kolowrát Lajos főherceghez és így tovább. De pénzt nem kapott.

Hat millió forintot kért Széchenyi és egy milliót ígértek neki. Valóban csak az ő soha nem lankadó munkakedve és ügyessége teszi érthetővé, hogy ily mostoha viszonyok közt egyáltalán némi eredményt ért el. A hivatalában eszközölt eredmények legsikeresebbek voltak a Tiszaszabályozás terén. A kormánysegély ugyan itt is gyengén csörgedezett s csupán évi 150,000 forintot tett ki, de Széchenyi értette a módját, hogyan kell bevonni az érdekeltségeket a nagy műveletbe s fáradhatatlan munkásságának sikerült megindítania a Tiszaszabályozás művét, melyet — az általa lerakott alapokon tovább építve — mások befejeztek.

1848-ban Széchenyi mint közlekedési miniszter tagja volt a Batthyány-minisztériumnak. Nagyszabású vasúthálózati terve, mely szerint Budapestből hat vasútvonal indult volna ki a határszélek felé, csak sejtenünk engedi, mily eredményeket ért volna el ez a nagy tetterejű államférfi, ha rendes idők következtek volna be s közügyeink végzetes katasztrófája halomra nem döntötte volna az alkotmányos kormány reformterveivel együtt a Széchenyiéit is. Az események végzetes fordulatának hatása alatt Széchenyi szelleme elborult s ezzel e nagyraihivatott férfiú közpályája véget ért.

Bagyó munkájának második része gondos összeállítását nyújtja Széchenyi közlekedésügyi tevékenységének egyes szakok szerint s haszonnal fogja azt forgatni mindenki, aki Széchenyi pályájának nagy vonásokban való méltatásán túl tevékenységének részleteibe is behatolni óhajt.

HALÁSZ IMRE.

Széchenyi eszmevilága. I. Budapest, 1912. 182 l. Franklin-Társulat. Ára 1 K. 60 fill. (Kultura és Tudomány c. vállalat I. kötete.).

Gróf Széchenyi István eszméi, tettei és írásai a mélységes honszereget legékeőbb bizonyosságai s ezért nemcsak korára hatottak termékenyítőleg, hanem a későbbi nemzedék is bőséges okulást meríthet a már nemzeti közkinccsé vált szellemi hagyatékból.

A leghazafiasabb feladat teljesítésére, eme kincs értékelésére és «Széchenyi nemzetnevelő rendszerének» tolmácsolására vállalkozott a Magyar Társadalomtudományi Egyesület, célul tűzvé ki, hogy három éves ciklus során a legnagyobb magyar működését teljes világlátásban élénk állítsa. Előadókul irodalmunk és közéletünk legjelesebb vezetőit nyerte meg. Az eseményszámba menő előadásokkal a napi sajtó annak idején csak felületesen foglalkozott, épen azért nem fölösleges felhívni a művelt nagyközönség figyelmét e vállalatra, mely a nagyfontosságú előadásokat időrendben közli.

A három kötetre tervezett gyűjtemény elseje hat előadást tartalmaz. A kötetet Széchenyi eszméinek hivatott tolmácsa, *Gaal Jenő* vezeti be: «A Széchenyi-cultus jelentősége» címen. Megjelölve Széchenyi helyét az emberiség nagyjai között, méltatja azokat a jeles tulajdonait, amelyek működését oly eredményessé s hatását maradandóvá tették s megteremtették nemzetünk lelkében a legnagyobb magyar kultuszát.

Széchenyi magyarságát *Beöthy Zsolt* méltatja. Széchenyi lángoló hon-szerelmének, a nemzeti eszménynek szebb emléket nem állíthatott más, mint ő eme zengzetes színekben gazdag, költői szárnyalású emlékezésével, a kötet legszebb darabjával.

Prohászka Ottokár Széchenyi élő hitéről szól s meggyőzően bizonyítgatja, hogy Széchenyi gyakorlati érzéke, mély összhangban volt «a szellemi életnek azzal a sajátságos tendenciájával, mit vallásnak hívunk».

Kenessey Béla hangyaszorgalommal csoportosítja Széchenyi irataiból azokat a beces, axiomaszerű mondásait, amelyek világnézetét és életbölcseletét fejezik ki. Gazdag anyagával bőségesen kárpótolja a figyelem fáradságát.

Gróf Vay Gáborné, meleg közvetlenséggel tárgyalja a magyar nő szerepét a magyar nemzeti probléma szolgálatában.

Gróf Andrássy Gyula választékos izléssel, a tárgyilagos méltányosság hangján fejtegeti Széchenyi politikáját, világosan kidomborítva céljait, azok elérésére szolgáló módjait, taktikáját és politikai bukását. Fényesen állítja szembe nagy ellenfelével és igazságot szolgáltat emlékének.

Az egész kötet az előadások gazdag tartalmával és hazafias szellemével híven szolgálja azokat az eszméket, amelyeket Széchenyi adott nemzetének. Egyik-másik előadásban talán túlságosan is sok a szónoki elem, helyenkint Széchenyi alakjának idealizálása is szembetűnően túlzó, de azért minden előadás eszméket ébreszt és elősegíti Széchenyi lelkivilágának és tetteinek helyesebb megértését.

ZÁVODSZKY LEVENTE.

Szalay László levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja *Báró Szalay Gábor*. A M. T. Akadémia támogatásával. Budapest, 1913. 234 l. Franklin-Társulat. Ára 8 K.

Szalay László születésének századik évfordulója alkalmából a Szalay-család egyik tagja, báró Szalay Gábor kiadta jeles történetíróknak legnagyobb részben eddig még kiadatlan leveleit s a bő jegyzetekkel ellátott levelek elé 41 oldalnyi terjedelemben életrajzi vázlatot írt.

A kiadott levelek legnagyobb részét — számszerint 45-öt — Szalay bizalmas barátjához, a nálunk is jól ismert Flegler Sándorhoz írta; 35 menyasszonyának, illetőleg feleségének, 15 Szemere Pálnak, a többi családjá más tagjainak, barátainak, ismerőseinek szól. Tartalmukat illetőleg a levelek, — akárcsak Szalay László élete — nagyjából véve három csoportra oszthatók. Ifjú korában írt levelei leginkább szépirodalmi tárgyúak, későbbi levelei — munkásságával párhuzamban — jogtudományi és politikai vonatkozásúak, a harmadik csoportbeliek pedig, főleg Flegler Sándorhoz írt levelei, történetírói kutatásairól adnak képet.

Kiváló történetírónk életéhez, szellemének megértéséhez e levelek kétségtelenül sok új és értékes adatot szolgáltatnak s ha majd valaki behatóan akar Szalay életével és működésével foglalkozni, vagy ha valaki majd meg fogja írni az újabbkori magyar történetirodalom történetét, ezt a kötetet semmi esetre sem nélkülözheti. A levelek tehát értékesek. Szalay László életrajzi vázlata s a leveleket kísérő jegyzetek azonban sok tekintetben kifogásolhatók. A szerző terjengő stílusban ír s összekeverve a lényeges és lényegtelen adatokat, nem tudja Szalay László életpályáját áttekinthetően megrajzolni. S bár mennyire is nagyrabecsüendő az a kegyeletes érzés, mellyel Szalay László személye iránt viseltetik, kegyeletes érzéseinek mégsem lett volna szabad a tudományos igazság rovására kifejezést adnia, már csak azért sem, mert Szalay Lászlónak a magyar történetírás terén olyan érdemei vannak, hogy nem szorul rá az őt meg nem illető, alapot nélkülöző dicséretekre. A szerzővel együtt mindenki szívesen elismeri, hogy Szalay sok tekintetben úttörő volt s hogy ő volt az első történetíró, aki, mint nagy jogi képzettségű ember, történelmünkben nyomon követte és bemutatta a köz- és magánjogi viszonyok fejlődését. Művéből épen az alkotmányjogi vonatkozások kidomborítása következtében bizonyos politikai világosság árad s e tekintetben feltétlenül kiemelkedő történetíró. De határozott túlzás, hogy munkája «korszakot alkotó» s hogy «ez vetette meg úgyszólván alapját az újabb magyar oknyomozó történetnek». S hiába hivatkozik a szerző Salamon Ferencre, még e neves történetírónk sem állíthatta megfontoltan azt, hogy «Szalay előtt a hazai történetírás csak a feldolgozatlan anyagok halmaza volt!» Már maga Szalay munkájának a célja — a serdülő ifjúság számára írta, hogy azt a magyar történelem szellemébe való mélyebb behatolásra buzdítsa, — sem volt olyan, hogy korszakot alkotó hatásra igényt tartott volna. S a szerző tájékoztat-lanságában igazságtalan másik nagy történetírónkkal, Horváth Mihállyal szemben, akinek Szalay munkájánál jóval előbb megjelent négy kötetes «Magyarok történeté»-t nem szabad tudomásul nem venni s amelyet még Salamon tekintélyére támaszkodva sem lehet a feldolgozatlan anyagok halmazának minősíteni. Szalaynak még többször említett jó barátja, Flegler Sándor sem túlzott ennyire, mert objektíve azt írja, hogy Szalaytól nem lehet megtagadni Magyarországnak újabb történetírói közt az első helyek egyikét. Az ilyen tárgyilagossághoz azonban a magyar történetirodalom alapos és mély ismerete szükséges.

A leveleket kísérő jegyzetek mellett sem lehet szó nélkül elhaladni. Nem tudjuk elképzelni, hogy a szerző kinek szánta a leveleket, de sok helyen határozottan bántó az a naiv magyarázgatás, melyben a szerző az olvasót részesíti. Különös, hogy az Akadémia támogatásával megjelent tudományos célzatú könyvben magyarázgatni kell, hogy Fáy András a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja, a szépirodalom lelkes barátja és művelője volt, hogy Pázmándi Horvát Endre a M. Tud. Akadémia rendes tagja «több költeményével aratott sikert» s feltételezni, hogy az olvasó nem tudja, ki volt Virág Benedek, Vitkovics Mihály, hogy Victor Hugoról fogalma sincsen s hogy épen ezért hálás lesz a magyarázóknak, aki a jegyzetben

felvilágosítja, hogy «Victor Hugo (gróf) (1802—1885) a francia romantikus iskola legjelesebb költője». Itt tehát kapunk magyarázatot, de mikor Szalay Biankovichról, Dualszkyról stb. ír, mikor azt mondja, hogy Farkas egy-néhány mesét írt, hogy Somogyi Zápolyán dolgozik, itt hiába várunk magyarázatot a kiadótól.

Szalay Gábor a kötet végén függelékképpen összeállítja: 1. Szalay László összes irodalmi munkáinak, 2. életrajzainak, 3. nekrolgjainak, 4. művei bírálatának sorozatát. Készséggel elismerjük, hogy e fáradságos munkával hálára kötelezte mindazokat, akik Szalay Lászlóval a jövőben foglalkozni fognak.

MAR CZINKÓ FERENC.

Császár Elemér: Katona Lajos. Budapest, 1912. 103 l. Franklin-Társulat nyomdája.

Császár Elemér egy a baráti szeretet és nagybecsülés által áthatott terjedelmes életrajzot szentelt a korán elhalt nagy tudósnek, Katona Lajosnak. Ez életrajz voltaképpen bevezetése Katona azon dolgozatainak, amelyek összegyűjtve s Kisfaludy-Társaság kiadásában most jelentek meg és melyek a nagyobb közönséget is érdekelhetik. Császár megemlékezése különösen két kiváló vonást tüntet fel: az irodalomtörténetíró komoly és lelkiismeretes pontosságát és a személyes érintkezés által sugalt megértést. E kettős mozzanat eredménye, végleges valósággal végleges megállapítást nyújt Katona nagyságáról, mint tudósról és mint emberről, hogy helyesen körvonalazza és értékeli működését, egyéniségéből kifolyólag magyarázza pályáját és műveit.

Mindamellett nem hallgathatok el néhány észrevételt, ami Császár munkájában felöltött. Az életrajz elején többi műveiben is alkalmazott módszerével és az újabb életrajzokban valósággal túltengő szokás szerint genealógiai levezetést nyújt, megemlékezik Katona őseiről, dédapjáiig vive e megemlékést. Életrajzban, irodalmi méltatásban — szerény nézetem szerint — csak a fontosabb dolgoknak kellene helyet foglalniok; fontosabb dolgoknak pedig azokat gondolom, amelyek a kitűzött tárgy megértésére valók. Költőnél, nem mondom, gyakran fontos lehet a leszármazás; az öröklésteoria szerint az ősök figyelembevételé nem egyszer érdekes eredményekre vezethet, de Katona Lajosra, a tudósra, akinek apja varga, dédapja ácsmester volt, mennyiben lehet jellemző és fontos ősei felemlítése, mit örökölhettek tőlük mint tudós, az nem világlik ki Császár dolgozatából. Ez a részlet elmaradhatott volna. Erre annál nagyobb kár volt kiterjeszkednie, mert így egy meglehetősen különös és meglepő kijelentésre ragadtatta magát. Katona férfi ősei mind gyöngék, betegek voltak. «Szerencsére az apák gyöngeségét testileg ép, lelkileg erős anyákkal egyenlítette ki a sors... A dédanyát, az ácsmester özvegyét kissé rideggé tette a megfeszített, szünni nem akaró munka, leánya egy árnyalattal gyöngébb volt... Az unoka, Katona édesanyja, inkább a nagyanyjára ütött.» Hogyan? Az ácsmester unokája (Katona apja) feleségül vette volna az ácsmester feleségének unokáját? Hisz akkor itt a katolikus egyház felfogása szerint

vérfertőzésről volna szó. Vagy pedig nem egyéb ez, mint az életrajzíró egy szellemes ellentét kedvéért kockáztatott, de nem sikerült elszólása?

Minthogy Császár, úgy látszik, súlyt helyez Katona családi viszonyaira, kissé feltűnő, hogy édesanyja és huga, akikkel pécsi korában még együtt lakott, egyszerre eltűnnek az életrajzból. Nem lehetett volna esetleg fejlődésére családi körülményeiből is sokban magyarázatot találni?

Császár nagy éleslátással rajzolta meg Katona külső élettörténetét, valamint a tudós pszichológiai jellemképét és fejlődését is. Lelki küzdelmeinek, vívódásainak, nyugtalanságának és működése szaggatottságának lelki alapokon nyugvó magyarázatát adja, de nem terjeszkedik ki — legalább az első korszakban — Katonának, az embernek, belső fejlődésére, filozófiájára és életfelfogására részletes magyarázatára. Nem ismerjük meg pappá levésének, majd kilépésének belső rugóit és indítékait, csak külső körülményeit és ugyanilyen nem eléggé elmélyedő magyarázattal találkozunk azon a helyen, ahol leginkább lett volna pszichológiai magyarázatra szükség, ahol egy nagy lelki átalakulást kellett volna kifejtenie és feltárnia, amely felett azonban elsiklik és mintegy kerülni látszik. Amire célok, a pesti tanárkodásának első ideje, a kilencvenes évek eleje, az Élet és Hazánk hasábjain való működése. Újságírói tevékenysége nemcsak külső események befolyására vihető vissza; Nietzsche, Ibsen hatása nemcsak irodalmi volt. Magában Katona belsejében, filozófiájában, életfelfogásában is változás következett be. Utat nyert hozzá a szabadabb gondolat, az elítéletek megvetése, a felvilágosodottság, olyannyira, hogy a radikálisok közt is igen radikális volt. Ennek és az ebből az irányból való kikerülésnek magyarázatát és pszichológiai rajzát nem találom Császár életrajzában.

E kisebb hiányok is teljesen eltűnnek azonban ott, ahol a személyes érintkezés alapján rajzolja Katona belső és külső fejlődését. Munkájával mint már előbb akadémiai emlékbeszédével,¹ bebizonyította, hogy ő volt leghivatottabb Katona életének a megírására. E megírásban pedig nemcsak az értékes, amit Katonáról mond, de egyéni, személyes észrevételei és megállapításai is. Csak egyet emelek ki belőlük, azt a kritikát, amit az egyetemi tanszékek betöltéséről ad: «Az egyetemeknek, ha nem akarnak a szakiskolák színvonalára süllyedni, nem a tanszékekre kell embereket keresniök, hanem a tudósokhoz tanszéket.» (70. l.) Mennyire igaza van itt Császárnak, az utóbbi évek nem egy tapasztalata bizonyítja.

WEBER ARTHUR.

¹ Császár Elemér: *Emlékbeszéd Katona Lajos levelező tag fölött.* Budapest, 1912. 27 l. (A fent ismertetett Katona-életrajz rövidebb összefoglalása, kiegészítve a Katona akadémiai működésére vonatkozó főbb adatok jegyzékével.)

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

A Hét. 1913. évf. 15. sz. — *Maitre Jacques: Hamis Kuruczok.* Tolnai Vilmos emlékezetes felolvasása s Riedl Frigyesnek is nyilvánosságra került véleménye alapján hozza szóba a kuruckori költemények hitelességét, oly tudománytalan, sőt tudományellenes felfogással, mely a napilapok idevágó cikkei után is meglep, s melyre, mint a Thaly-probléma egyik jellemző laikus visszhangjára hívjuk fel olvasóink figyelmét. A Hét, a sovíniszta kesergés leple alatt, ezt az alkalmat is az Akadémia megtépzására használja fel. Szinte azt hihetnők, hogy a kuruckori «néhány kedves és nem épen jelentős (!) költeményről» való lemondás csak azért fáj neki, hogy fájdalmában az Akadémián ruglasson egyet, melynek pedig az egész ügyhöz csak annyi köze van, hogy Riedl Frigyes ott helyezte el ideiglenes letétbe a maga bizonyítékait; nem mintha — a lapok téves közlései szerint — a prioritást akarta volna maga részére Tolnaival szemben biztosítani, hanem hogy elejét vegye annak az esetleg felmerülhető gyanunak, mintha bizonyítékait csak Tolnai felolvasásának a hatása alatt szerezte volna be. A Hét szerint «pár évig még hagyták pihenni sirjában, de aztán jöttek az exhumálók és . . . kifrocchliszták a két halottat a földből: Thalyt és Káldyt.» «Természetes, hogy a tudós Akadémia nagy szuszogással feküdt neki ezeknek a nótáknak és addig szuszogott rajtuk, amíg kiderített valamit belőlük: az igazságot.» «Végre most jöttek az Akadémia valóságos futuristái . . . Tolnai úr és Riedl úr elhatározták, hogy felfedeznek . . . Ugyan kérem! Nem volna jobb, ha valamivel produktívabb munkát végeznének, mint az efféle számárságokat? Mondjuk például, ha fát vágnának, vagy bankot gründolnának.» «Hát nem mindegy, hogy ki írta azokat a kurucz dalokat?» (Kezdetől fogva érdekel bennünket az a kérdés, hogy miként fogadja a közönség e fölfedezést. El voltunk készülve igen érthető s tiszteletre méltó tiltakozásra, sajnosan eső lemondásra, sőt kerek tagadásra is. Csak arra nem, hogy valaki, pusztán saját tájékozatlanságából merítve bátorságot, cinikus fölényel kerülje meg a kérdés velejét s csak alkalmul használja fel gyűlölködése kiöntésére. A Hét, mely azt hiszi, hogy Magyarországra ő hozta be a gondolkozást és fölényes szellemet, minden ez ügyben eddig hallott megnyilatkozást felülmúl laikus bugrisságban és fölény címen árult, profán ürességben.)

Az Érdekes Ujság. 1913. évf. 1. sz. — *Csergő Hugó: Jókai hátrahagyott témái.* Jókai noteszkönyveiben a kidolgozatlan novellatémák egész

tömege található: néhány sorból álló vázlatok, emlékeztető mondatok. Cikkíró számos mutatványt közöl e töredékes följegyzésekből.

Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 3. sz. — *Ferenczi Zoltán* jelentése az 1911-ik, *Császár Eleméré* az 1912-ik évi Vojnits-jutalomról. — *Hegedüs István: Janus Pannonius vallásos költeményei.* Meglepő, hogy a pogány hitrege világában élő humanista költőnek, aki szerint «nemo religiosus et poeta est», van egypár oly költeménye, melyekben elevenen él a keresztény középkor szelleme, így Váradtól való búcsújában és «In Epiphaniam» c. vízkereszt-i himnuszában. Legnevezetesebb azonban «Az atyaisten és fiúisten tanácskozása az emberiség elvesztéséről», mely az Érdy kódexből is ismert három lándzsa történetével rokon legendát dolgoz fel: az atyaisten el akarja pusztítani a gonosz világot, Mária könyörgésére megkegyelmez s Krisztus önmagát adja újból áldozatul (transsubstantiatio). A költeményt, melynek indítéka a Zrinyiás az alapeszméjével is szorosan rokon, a cikkíró igen szép fordításban is bemutatja. — *Wertner Mór: Adalékok Toldi Miklós életrajzához.* (L. Figyelő rovatunkat.) — *Harsányi István* pótlékokat közöl Kazinczy eredeti műveinek kimutatásához.

Alkotmány. 1913. évf. 83. sz. — «Két lélek — két irodalom». *Goga Oktavián újabb cikke.* Közli fordításban Goga Oktaviának a Románul hasábjain közzétett válaszát, melyben a román költő tiltakozik az antiszemitizmus vádjá ellen s újból hangsúlyozza, hogy a mai magyar irodalomból egyre jobban kivész a magyar szellem. A budapesti magyar-zsidó egyesülés elsikkasztotta a magyar lélek ősi karakterét s háttérbe szorította a magyar talentumokat. Az ilyen kevert lelkű, új etikájú néptől, úgymond, a románságnak nincs mit félnie.

Budapesti Hirlap. 1913. évf. 54. sz. — *Vas Gereben a magyar nyelvért.* Ez a cikk folyóiratunkban jelent meg. (II. 163. — Elvárnök a Bp. H.-tól, hogy legalább megemlítsse a szerző nevét s megnevezze a folyóiratot, ahonnan közleményeit átveszi.)

U. i. 71. sz. — *Madarász Flóris: Az új magyar drámák.* Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor darabjairól, melyeket nem tud beleilleszteni a «nemzeti» irodalomnak Beöthy Zsolttól származó definíciójába. Külföldi sikereik csak üzleti sikerek, a magyar szellemhez semmi közük; színi hatásra vadászó erkölcstelen képeikkel csak ártanak a magyarság hírnevének. Legtehetségesebb s eszközeiben még legválogatósabb köztük Molnár Ferenc.

Budapesti Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Papp Ferenc: B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden* (I.). Nagyenyed vidékének s a város történeti hangulatának hatása a benne iskolázó Keményre; előkelő rokonai, környezete; a nagyenyedi főiskola; az intézeti könyvtár és gazdag gyűjtemények nevelő fontossága; a tanuló ifjúság életrendje, mely edzett akaratot fejlesztett s demokratikus szellemű volt; tanulmányai az alsó osztályokban töltött hét

év s a felsőbb tudományokra fordított négy év alatt (1823—1834); az alsó osztályok konzervatív szellemű tanterve; ezzel szemben Hegedüs és Szász Károly tanárok szabadelvű, jótékony hatása; a tanítás anyaga, melyből legnagyobb részt a latin nyelv foglalt le; a klasszikus irodalmak szeretete, az erkölcsi értékekhez való ragaszkodás és a szép tisztelete, miket tanuló pályája eredményeként magával hozott: ezek a címbeli életrajzi részlet főbb pontjai. — *Angyal Dávid: Az «Irodalomtörténet» és a Greguss-jutalomról szóló jelentés* (l. Figyelő rovatunkban).

Corvina. 1913. évf. 9. sz. — *Steinhofer Károly: A Franklin-Társulat fennállásának negyvenedik évfordulója.* A nevezetes könyvkiadóvállalat és könyvnyomda 1873-ban alakult meg olyan módon, hogy a vállalat részvényesei megvették Heckenast Gusztáv üzletét. Heckenast nagystíliú könyvkiadását a Franklin fokozott méretekben folytatta. Tekintélyes vállalatok közül említhetők az Olcsó Könyvtár, Filozófiai Írók Tára, Magyar Remekírók, Corpus Juris Hungarici, Ókori Lexikon, Egyetemes Irodalomtörténet, Modern Festők, Magyar Regényírók, Magyar Nép Művészete, Árpád és az Árpádok, Kultura és Tudomány. Ezenkívül a kisebb kiadványok egész tömege. Az irodalom felvirágoztatására, a tudomány gyámoztatására és az iskolaügy fejlesztésére a Franklin-Társulat nagyon sokat tett.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. 4. sz. — *Gálos Rezső: Dayka Gábor költészete.* Bár a nyugateurópai formát Kazinczy főképp a dal versmértékének szánta, Dayka ebben írta egyetlen elbeszélő költeményét, az Érzelgős Philotas-t. Van két prózában írt meséje is. Elbeszélő művei közé sorolhatók még Vergilius fordításai. Érdekes a Dámon, Pythiasz c. elbeszélő munkája, mely — Gálos szerint — a kezesség meséjének egyetlen magyar feldolgozása. Forrása talán egy görög elbeszélés volt. Összefoglalásképpen kiemeli szerző, hogy Dayka érzelmei mélyek és kifejezésük mindig őszinte. Természetérzéke, valamint képzelőtehetsége fogyatékos. Eredeti érzelmeit szép és változatos formákban mondja el. — *Trostler József: Vajda Péter és a német romanticismus* (I.). Szerző szerint Bálint Arankának e tárgyról írt s 1906-ból való dolgozata tele van félreértésekkel. A kérdés revizióra szorul, mert Vajdának pontosan kimutatható német forrásai vannak. Ezek közé tartozik Novalis (Friedrich Hardenberg 1772—1801.) az első romantikus iskola egyetlen nagy lírikusa. Novalis művei közül itt főképp a Hymnen an die Nacht s a Heinrich von Ofterdingen fontosak. Ezek hozhatók kapcsolatba Vajda P. ritmikus prózájával. A természet mindkettőjükre nézve ugyanazt jelenti; nemcsak hangulatos háttér, de életük kiegészítő része. Novalis víziói, Vajda ábrándjai tulajdonképpen elérhetlen vágyaik jelképei. Mindkettő a fényből indul ki, mint az élet ősforrásából s majdnem lélektani szükségszerűséggel jutnak el az éjszaka dicsőítéséig. Az éjrről való felfogásuk meglepően egyező, valamint reflexzióik, melyeket az emberiség fejlődéstörténetéhez fűznek. Pantheismusuk is hasonló. Vajda nyelvileg sem független a német romanticizmustól. Különség köztük, hogy Vajda művészete kezdetlegesebb s míg Nova-

lis mindennek jelképes jelentőséget tulajdonít, amaz csak a személyesítéshez jut el. — *Alszeghy Zsolt* Perényi Józsefnek Jánosi Gusztávról írt életrajzát, *Bittenbinder Miklós* Barna Jánosnak Reviczky Gyula vallásos költészetéről és Dávid Lászlónak Ányosról szóló dolgozatait bírálja. (Irod. : I. 445., 447., 481.) — *Alapi Gyula* Kuppis Vilmosról, Petőfi katonabarátjáról közöl adatokat. — *Bod Károly* nagy valószínűséggel erősítgeti, hogy a Tumes Dietrich uch Hanes Gréger c. szász ballada, melyet Herrmann Antal a Szilágyi és Hajmási monda népköltési rokonai között emleget, nem egyéb, mint a Kerekes Izsák meg a Szilágyi és Hajmási balladák irodalmi úton való összeolvasztása. — *Darvas János* a Szép Ilonka keletkezésére vonatkozó véleményeket ismertetve legvalószínűbbnek tartja a Gyulai nevéhez fűződőt.

Erdélyi Múzeum. 1913. évf. 1. sz. — *Legifj. Szász Károly: Gyulai Pál ifjúkorából.* Gyulainak az 1847-től 1899-ig terjedő időből 53 drb. Szász Károlyhoz intézett levele maradt a néhai költő és ref. püspök családjának birtokában. E levelek tartották fenn Gyulai első szereleme történetét. Esményképével, Pataky Dániel alispán Emilia nevű leányával 1843-ban ismerkedett meg Gyulai, aki mint elsőéves jogász házitanító volt Patakyéknál. Vonzalmának, melyről a leánynak sohasem szólt, emlékei a «Virágnak mondanálak», «Kandalló mellett» és «Emlékönyvbe» c. versei. A jelzett levelekből azt is megtudhatjuk, hogy az 1848-diki márciusi napok, továbbá a szabadságharc leveretése milyen hatással voltak az ifjú Gyulai lelkére.

Ethnographia. 1913. évf. 1. sz. — *Horger Antal, Erdélyi Lajos és Sebestyén Gyula* folytatják vitájukat Kriza mesemondó hűségéről. — *Vértesy Jenő: Kisfaludy Károly verse a székely néprománcok közt.* Gyulai Pál a Budapesti Szemle 1860. évfolyamában népköltészeti adalékokat közölt, többek közt egy Aranyosszékről valónak jelzett költeményt, melynek irodalmi ízét megérezte ugyan, de nem vette észre, hogy Kisfaludy K.-nak A Választás c. románcával szinte szószerint azonos. Tévedését később észrevehette, mert Népköltési Gyűjteményébe (1872.) már nem vette fel. Az Akadémia kiadásában 1908-ban kiadott Kritikai Dolgozatokba azonban az 1860.-i tanulmánnyal együtt a tévedés is újból belekerült. — *Sebestyén Gyula: Gyulai Pál tévedései.* Helyreigazító jegyzetek Gy. P. Népkölt. Gyűjteményéhez.

Élet. 1913. évf. 14. sz. — *Kéki Lajos: Gárdonyi Géza történeti regény-költészete.* G. G. költői pályája fokozatos haladás a művészi megismosodás felé. Első kísérletei a történeti nemben (A kékszemű Dávidkáné, 1899; Az egri csillagok, 1900) Jókai hatását mutatják s történeti színük csak külsőségekben van. Haladást jelent A láthatatlan ember (1902) és az Isten rabjai (1908), melyekben az egyszerűbb cselekvény mélyebben járó lélek- és korrajznak engedi át a vezető szerepet. Jellemző sajtósága G.-nak: az idilli tárgyhoz való vonzalom, a korrajzában és jellemzésében nyilatkozó

realista célzat, melyet gazdag kifejező erejű nyelvkincs támogat. Jellemzi sajátosságos intimitása is: a történeti kort a mindennapi élet familiárisabb jeleneteiben mutatja be, de mindig nagy történeti tapintattal. Hátránya ez eljárásnak csak az, hogy a valóban nagy történeti események rajzát (katalauni csata) ez a modor csak a kompozíció rovására fogadhatja be magába. Keresztyéni világnézet, alap gondolatának némi misztikus színezete, az életről való felfogásának melancholiája, érzelmes ember- és természet szeretete, a mosolyra enyhülő szomorkás kedv hangulata, komoly melegségű magyarsága: G.-nak ez állandó jellemző sajátosságai történeti regényeiben is fellelhetők. «Erősebben nem rendítenek meg, de kedves gyönyörűséggel, édes megihatottsággal töltik el szívünket».

Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. 4. sz. — *Rexa Dezső*: *Zrinyi egy ismeretlen átdolgozójáról* írva Csérgics Simonnak 1789-ből való s az árvamegyei Cseplovics-könyvtárból előkerült kéziratos munkáját ismerteti. Csérgics nemcsak a Zrinyiászt dolgozta át, de a kisebb költemények közül is egynehányat. Főképp a verselés darabosságát iparkodott eltüntetni. — *Szigetvári Iván*: *Bod Péter mint versíró*. Körülbelül 50 latin mondásnak Bod Pétertől származó verses fordítása. — *Márki Sándor*: *Árgirus királyfi kertje* c. dolgozatában Gyulay Ferenc alezredesnek 1703-ból való kézirati magyar naplója alapján annak a nézetének ad kifejezést, hogy az Árgirus-monda eredetét főképpen a Garda-tó délkeleti vidékén, Rivoli és Verona közt kellene nyomozni. Az említett napló szerint ugyanis azon a tájon, Pontonban, 200 évvel ezelőtt mint helyhez kötött mondát még ismerték. — Ezzel kapcsolatban *Gulyás József* az Árgirus népszerűségét bizonyító adatokat közöl. — *Szegedy Rezső*: *A Vitéz Francisco délszláv rokonai* címen két éneket ismertet. Mindkettőben Márk királyfiról, nejeről s egy, a nő hűségében kételkedő vitézről van szó. — *Marót Károly*: *John Stibli, Skoemaber and poet* c. cikke szerint Arany 1847 dec. 9-én kelt angol levelének aláírása oélzás Byron egy költeményének címére. — *Gyöngyösy László*: *Arany János Geszten*. Kovács Jánosnak Tisza Domokosra vonatkozó visszaemlékezései. Közlő ez adatokat Arany János élete c. művében már felhasználta. — *Néhai Széchy Károly* másolatából Horvát István minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1885. eszt. negyedik folytatását kapjuk. Az előző részekhez hasonlóan, ebben is számos jellemző följegyzés található. Többek közt Wallaszky Pálról, Révairól, Verseghyről, Csokonairól, Vitkovicsról, Szirmayról, Virágról, Schediusról. — *Gesztesi Gyula*: *Fáy András emlékkönyve Nagykőrösön*. Arany Jánosnak, Szilágyi Sándornak és Mentovich Ferencnek a jelzett helyen található emléksorai. — *Viszota Gyula* befejezi Bajza József akadémiai bírálatának közlését. — *Lukinich Imre* Bethlen Farkasról, *Kemény Lajos* pedig Csabai Mátyásról, Palaticz Györgyről, Marussi Andrásról, Szepsi Korocz Györgyről közöl adatokat. — *Nagy József* a Pintér Jenő szerkesztésében megjelent Békefi-Emlékkönyvet ismerteti.

Katholikus Szemle. 1913. évf. 4. sz. — *Bittenbinder Miklós* dicsérettel emlékezik meg Gross József programmértekezéséről (Szilágyi und Hajmási. Segesvári ev. gimn. 1912. Irod.: I. 138.), *T. Á.* ismerteti a két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványnak Melich-féle kiadását. (Irod.: I. 289.)

Literaturblatt Für Germanische Und Romanische Philologie. 1912. évf. 154—155. l. — *Petz Gedeon* nagy elismeréssel ismerteti Bleyer Jakabnak Gottsched hazánkban (1909.) c. tanulmányát.

Magyar Figyelő. 1913. évf. 6. sz. — *K. S.*: *Messze van odáig.* Gárdonyi Géza novelláit ismerteti. Sajnálja, hogy a magyar kritika csak az ifjú jelentkezőkkel, a most felbukkanó írókkal foglalkozik, de nem kíséri figyelemmel további fejlődésüket, s oly kitünő műveket, mint Gárdonyié, észre sem vesz. (Nagyon igaz. De mindenki csak sopánkodik a komoly kritika hiányán, pótlására azonban senki sem vállalkozik.) — *Goga Oktavián és a mi «modernjeink».* Gogának a Huszadik Század fordításában megjelent hírhedt cikkéből közöl részletet, de kulturális viszonyainkra nézve sokkal jellemzőbbnek találja azokat a glosszákat, melyeket a Huszadik Században Braun Róbert a Goga-féle cikkhez. Braun Róbert, a Magyar Figyelő szerint, Gogának a magyargyűlölete kedvéért megbocsátja még zsidógyűlöletét is.

Magyar Könyvszemle. 1913. évf. 1. sz. — *Trócsányi Zoltán*: *Szenczi Molnár Albert zoltárfordításának 1612. oppenheimeri kiadásáról.* A M. T. Akadémia tulajdonában levő töredékek ismertetése. — *Harsányi István*: *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek és fiának, III. Rákóczi Zsigmondnak könyvtárát ismerteti. Mind a két Rákóczi nagy könyvgyűjtő volt és sok pénzt költött vallási és politikai nyomtatványokra. György fejedelem még a Korvinák visszaszerzésében is buzgón fáradozott, bár eredménytelenül. Udvari könyvtárából szívesen kölcsönzött munkákat a korabeli tudós férfiaknak, sok munkát adott ki a maga költségén s a református gyülekezeteket sokszor megajándékozta értékes egyházi könyvekkel.

Magyar Középiskola. 1913. évf. 3. sz. — *Alszegehy Zsolt* ismerteti Vargha Danján (Speculum Humanæ Salvationis és a magyar codexirodalom. 1912.) és Sallay Géza (Döbrentei Gábor élete és működése. 1912.) értekezését. (Irod.: I. 445., 489.)

Magyar Nyelv. 1913. évf. 3. sz. — *Lehr Albert*: Arany Bolond Istókja egy versszakához írt magyarázata ügyében válaszol a Nyelvőr megjegyzéseire.

Magyar Nyelvőr. 1913. évf. 3. sz. — *Simonfi János*: *Az irodalom szó története.* II. Kétségtelen, hogy e szót Szemere Bertalan útinaplója hozta forgalomba; e mű 1840 szept. végén jelent meg, de már 1839-ben kész

volt. Valószínű, hogy a szót Szemere Pál gyártotta, ki átnézte öccse kéziratát. — *Kocsis Lénárd* Fitz József könyvét ismerteti. (Brassai Sámuel. 1912. Irod. : II. 106.)

Magyar Paedagogia. 1913. évf. 4. sz. — *Erdélyi Lajos* ismerteti a Melich János kiadásában megjelent két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványt.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. 3. sz. — *Pauler Ákos*: *Széchenyi István társadalmi erkölcsstana.* Széchenyi etikai fejlődése egy nagy magábaszállási, megtérési folyamat. A könnyűvérű huszártiszt kemény önkritika révén lassankint «lelki emberré» válik, átérti életünk erkölcsi feladatait s a legmagasabb eszmények apostola lesz. Összes reformtörekvéseit két erkölcsi meggyőződés szabályozza: egyrészt a bátor önértékből fakadó önbizalomnak, másrészt a folytonos önkritikának követelménye. Mindkettő egyéni jelleméből folyik.

Múlt és Jövő. 1913. évf. 3. sz. — *Singer Leó* dicséri Pollák Miksa könyvét. (Tompai Mihály és a biblia. 1912.)

Nyugat. 1913. évf. 6. sz. — *Schöpflin Aladár*: *Tegnapi problémák.* Annak az író-nemzedéknek az értékéről, mely közvetlen előttünk élt, alig jutottak ránk csak némiképp határozott fogalmak is. Annak a kornak nem volt irodalmi érdeklődése s így nem volt kritikája sem. Gyulai az előtte való nemzedék kritikusa volt s a hetvenes-nyolevanes évek irodalmi mozgalmával szemben negatív álláspontra helyezkedett. E hiányt nem pótolta a később érkező nemzedék sem, melynek kritikai elméi a sajtó aktuális irodalmi csatározásaiban merültek ki, vagy az irodalomtörténeti múlt távolabbi problémáival foglalkoztak. Még Jókainak sincs számottevő irodalma. Dóczi Lajos, Rákosi Jenő, Csiky Gergely, Petelei István, Reviczky Gyula jóformán kritikai visszhang nélkül váltak irodalomtörténetiekké. Csak a legfiatalabb irodalomtudós nemzedékben venni észre több érzéket a közelmúlt iránt. Ennek a feladata sürgősen elvégezni a közvetlen előttünk járt nemzedék irodalmának feldolgozását. — *Ignotus*: *Az új magyar irodalom.* Levél Isac Emil román íróhoz, ki Goga Oktavián támadásával szemben barátkozó levelet írt Ignotushoz a Világ c. napilapban. Ignotus most már Eötvös Józsefet is a Nyugat ősei közé iktatja. («Vajon van-e még több? Csak nézzenek jól körül, akad még egypár jeles író a régiségben.») — *Halász Imre*: *Ábrányi Kornél.* Visszapillantás Á. K. publicisztikai pályafutására.

Pester Lloyd. 1913. évf. 71. sz. — *Turóczi-Trostler József*: *Graf Stefan Széchenyi und Fürst v. Pückler-Muskau.* Közli Sz. I. hat kiadatlan levelét. (1839.)

Pesti Hirlap. 1913. évf. 52. sz. — *Salgó Sándor*: *Tinódi Lantos Sebestyén szülőhelye.* A Pesti Hirlap február 14-iki számában az a hír jelent meg, hogy Tinódi szülőfaluja a fehérmegyei Sárbogárd. Cikkíró felhívja a figyelmet arra, hogy Tinódi szülőhelye a Szigetvár mellett fekvő Tinód község. (V. ö. Németh Béla: *Szigetvár története.* Pécs, 1903.)

Pesti Napló. 1913. évf. 71. sz. — *Tábori Kornél*: *Magyar humor.* 94 rajzzal. Tárcsa a magyar élclap-irodalom multjáról. — *Barabás Ábel*: *Petőfi és a vallás problémája.* Fejtegetéseinek eredménye: «Annak, aki istenben, vallásban, eszményeinkben való hitét frissen meg akarja őrizni, gyakran kell nyúlnia Petőfi költeményeihez.»

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1913. évf. 10—11. sz. — *Pruzsinszky Pál*: *Bod Péter és munkái.* Folytatólagos cikksorozat Bod Péter születésének kétszázéves fordulójára.

Protestáns Szemle. 1913. évf. 3. sz. — Sz. dicsérettel emlékezik meg Pollák Miksa könyvéről. (Tomba Mihály és a biblia. 1912.)

Revue de Hongrie. 1913. évf. 2. sz. — Névtelen cikkírótól: *Un Hongrois, ami de l'Italie.* Ismerteti a *Patria e Colonie* c. olasz folyóirat mult novemberi számában megjelent cikket, mely Berzeviczy Albert politikai s tudományos munkáját méltatja. — *Etienne Petelei.* Rövid kivonata Gyalui Farkas tanulmányának, mely Petelei posthumus novellagyűjteménye előtt jelent volt meg bevezetésül.

Revue Historique. 1913. évf. 2. sz. — *A. Renaudet* befejezi Erasmus életrajzát.

Sárospataki Református Lapok. 1913. évf. 10. sz. — *H. I.* helyreigazítást közöl Veress Endre egyik cikkéhez. (Tört. Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Multjából. I. évf. 252—253. l.) A helyreigazítás a XVII. századi magyar bibliafordítások és kiadások kutatóira nézve tanulságos.

Szabadgondolat. 1913. évf. 4. sz. — *Czóbel Ernő*: *Greguss és a 48-as forradalom.* Greguss Ágost a szabadságharc előtt nemesak verseiben mutatkozik radikális politikusnak, hanem kisebb prózai irataiban is forradalmár. Eszményképei: Robespierre, Rousseau, Béranger, Herwegh, Feuerbach. Olyan társadalom után sóvárog, amelyben nincs szükség sem kormányra, sem magántulajdonra, sem pénzre. Úgynevezett polgári szocialista. A Bach-korszakban aztán azokhoz csatlakozik, akik 1848 előtt konzervatívok, 1849-ben békepártiak és 1850 után mindenáron egyezkedők voltak. Életének körülményei homlokegyenest ellenkező irányt adtak gondolkodásának.

Századok. 1913. évf. 3. sz. — *Weber Arthur: Sagredo Zrinyi Miklós haláláról.* Pótlék és helyreigazítás Lócsey Mária dolgozatához. (Irod. I. 449—457.) Sagredo velencei követ egykorú jelentésének közlése. (1664.)

Uj Idők. 1913. évf. 15. sz. — *Iván Ede: Egy ledőlt oszlop története.* Rövid megemlékezés Kisfaludy Sándor balatonfüredi színházáról, melyet 1831 jul. 3-án nyitottak meg az ő prologusával. Közölve a prologus egy részének facsimiléje s a színház Libay-féle rajza.

Uránia. 1913. évf. 4. sz. — *Gyöngyösy László: Gyöngyösy István közpályája.* (I.) Gyöngyösy Istvánt 1652-ben Nógrád m. esküdtjének választotta. 1653-ban Gömör megyének, a következő években pedig Abaujnak és Pest megyének is esküdtje. 1653 körül ügyvédi gyakorlatot folytatott. Többek között eljárt a Wesselényiek, Andrássyak, Báthory Zsófia és Zrinyi Ilona ügyeiben. A hevesmegyei levéltári adatok szerint Gy. e megyének fiskálisa, szolgabírája volt. A nevéhez fűződő sok munka gondolkodóba ejti a kutatót, hogy a hevesi alispánhelyettes s a költő egy személy-e. Szerző ezt nyílt kérdésnek hagyja, de megemlíti, hogy a költőre vonatkozó adatok kutatását megnehezíti az a körülmény, hogy Ungban és Gömörben szintén két Gyöngyösy Istvánról van szó. Gyöngyösy 1637-től kezdve seregbíró a füleki várban idősb Koháry István főkapitánysága alatt. 1670-ben balogvári kapitány. — *Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon* (I.). Erdélyi János 1824—1835-ig mint diák, 1851—1868-ig mint főiskolai tanár élt Sárospatakon. Talán a gimnáziumi osztályokban ismerkedett meg Szemere Bertalannal, aki példájával hatott rá. Tevékeny részt vett az Ifjú Egyesület néven működő Önképző-körben. Ennek Pantheon c. kiadványában, 1834-ben jelent meg E. J. első költői kísérlete, a Deze c. költői elbeszélés. 1837-től 1851-ig Pesten fejtett ki gazdag irodalmi munkásságot. 1851-ben a pataki főiskola bölcsélettanára lett s tanításaiban Hegel rendszerét követte. 1863-ban betegsége miatt fölmentést nyert a bölcséleti tanszéktől s a kevesebb elfoglaltsággal járó magyar irodalmi tanszéket foglalta el, egyszersmind főiskolai könyvtáros volt. Mindazon újítások, melyek tanársága idején a főiskola szellemi és anyagi jólétét célozták, részben vagy egészben nevével kapcsolatosak. Legfontosabb tette a Sárospataki Füzetek megindítása (szerző itt ismerteti E. J. és Tompa M. elhidegülésének történetét), mely mellett egyéb irányú költői, gyűjtői stb. tevékenysége sem szünetelt.

Vasárnapi Ujság. 1913. évf. 12. sz. — *Mikszáth Kálmán egy ifjúkori levele.* Tréfás hangú levél, melyet 1872-ben írt Mauks Cornéliához. — *Jeszenszky Károly: Mátyás király halála.* Egy négy versszakos «rég magyar ének»-et közöl, melyet «a nyelvében is megmagyarosodott tót nép ajkáról» vett; közli dallamát is, melyet XVI. századnak tart. (Sem az igen modernnek látszó szöveg, sem a dallam eredetéről nem nyújt kielégítő felvilágosítást.)

FIGYELŐ.

Társasági ügyek. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1913 ápr. 5-én *választmányi ülést* tartott.

Beöthy Zsolt elnöklete alatt jelen voltak: Ágner Lajos, Alszeghy Zsolt, Balassa József, Binder Jenő, Császár Elemér, Császár Ernő, Gaghy Dénes, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Hajnóci Iván, Horváth János, Király György, Német Károly, Pais Dezső, Papp Ferenc, Pintér Jenő, Schöpflin Aladár, legifj. Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vargha Damján, Versényi György, Vértesy Jenő, Viszota Gyula, Weber Arthur. Jegyző: Kéki Lajos.

1. Elnök üdvözlí a megjelenteket. Melegen köszönti a választmány-nak elsősízbén megjelent új tagjait: Balassa Józsefet, Hajnóci Ivánt és Schöpflin Aladárt, s buzgó munkásságukat kéri a Társaság érdekében.

2. Titkár jelenti, hogy B. Hatvany Lajos dr. író, nagybirtokos alapító tagúl jelentkezett. Örvendetes tudomásul szolgál.

Titkár bemutatja a legutóbbi tagajánlásokat. Jelentése alapján rendes taggá választattak: Laczkó Géza dr., f. leányisk. tanár, Budapest; Metzingh Lajos, áll. polg. isk. igazg., Körmenđ; Hörl Gyula, tanár, Kalocsa; Pálmay Lenke tanítóképző int. igazg. Sepsiszentgyörgy (aj. Pintér Jenő); Haid Ferenc, egyet. hallg., Budapest (aj. Németh Sándor); Pallós Albert, áll. polg. és f. keresk. leányisk. igazg., Kolozsvár (aj. Firtos Ferenc); Szegő Albert, egyet. hallg., Budapest (aj. a titkár); Steltzer Lajos, tanár, Pozsony (ezelőtt rendkívüli tag; aj. a titkár); Simay Viktor, Brassó (ezelőtt előfizető; aj. Ágner Lajos); dr. Waczulik László, főgimn. tanár, Budapest (aj. Szemkő Aladár); Józsa Dezső, b. hallg., Budapest (aj. Alszeghy Zsolt).

Rendkívüli taggá megválasztatott: Székely Károly, egyet. hallg., Budapest (aj. a titkár).

3. Az Irodalomtörténetre újabban előfizettek: Buzárovits Gusztáv, könyvkereskedő, Esztergom; s a következő tanintézetek és könyvtárak: Brassó: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Budapest: III. ker. áll. főgimn. VII. osztálya; Debrecen: Svetits-intézet tan. könyvt.; Déva: Áll. főreálisk. tan. könyvt.; Karánsebes: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Léva: Kegyesr. főgimn. önk. köre; Nagyrőcze: F. Keresk. isk. tan. könyvt.; Pápa: Sz. Benedekr. főgimn. tan. könyvt.; Pécs: Jézus Társ. főgimn. tan. könyvt.; Petroszény: Áll. főgimn. tan. könyvt.; Székesfehérvár: Ferenc József-nőnevelő int. tan. könyvt.; Trencsén: R. kath. főgimn. tan. könyvt.; Ungvár: Áll. főreálisk. tan. könyvt.

Titkár jelenti, hogy Teleky József, aradi áll. főreáliskolai tanár, Társaságunk rendes tagja, meghalt.

Társaságunk tagjainak és előfizetőinek összes száma tehát: 1042. Ebből tiszteleti tag: 2 alapító tag: 19, rendes tag: 637, rendkívüli tag: 49, előfizető: 335. Ez összegezésbe bele van értve az az átlag 50-re tehető példányszám, mely könyvkereskedői úton kerül forgalomba.

4. Pénztáros jelentést tesz a pénztár jelenlegi állapotáról. Eszerint a Társaság bevétele apr. 3-ig 6643 kor. 64 fill., kiadás 5995 kor. 18 fill., maradvány 648 kor. 46 fill. Tudomásul szolgál.

5. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Gragger Róbert és Schöpflin Aladár vál. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

A választmányi ülést *felolvasó ülés* előzte meg. Tárgyai: 1. Gragger Róbert: A Két Szomszédvárról. 2. Vargha Damján: A Lázár-kódexről.

A Greguss-jutalom. Angyal Dávid a Budapesti Szemle áprilisi számában válaszol arra a szerinte is objektív hangú cikkekre, mely márciusi füzetünkben, *rg* jegy alatt, az ő Greguss-jutalomról szóló jelentésével foglalkozik. Az *rg* jelzésű cikk szerzője én vagyok.

A válasz első, nagyobb fele megvitatja észrevételeimet, s e megvitatás után oly kevés és oly lényegtelen nézeteltérés marad fenn közöttünk, hogy azok felől az egész vitát egy egyszerű lojális nyilatkozattal befejezhettem volna, ha Angyal Dávid minden igazi ok nélkül meg nem szerzi választát egy ellenem irányított s rólam folyóiratunkra, sőt társaságunkra önkényesen kiterjesztett, alaptalan váddal.

Valóban: mi marad fent közöttünk a megvitatás után? A halottak jogára, a napi- és hetilapok kritikáinak fölvetélére vonatkozó megjegyzéseimet a válasz szerint «majd fontolóra veszi a bizottság», ha az ügyrendet véglegesen megállapítja. A bizottság összeállítását ő nem tartja tapintatlannak, én igen; ő nem tartja mai kritikai állapotainkat annyira szánandóknak, mint én; ő nem hiszi, hogy fölösleges ballaszttal terhelte meg jelentését, én meg azt hiszem, hogy a méltatottak némelyikére fordított fáradságot inkább egy-két kihagyott, vagy csak névszerint említett kritikus érdemelte volna meg. Mivel pedig Angyal Dávid szintén lojálisan kijelentette, hogy «szeretett volna mindazokkal foglalkozni, kiket a bíráló említ, sőt még másokkal is» és csak a rendelkezésére álló, csakugyan képtelenül rövid idő akadályozta meg jelentése teljessé tételében: válasza minden ingerültséget, minden további pörlekedést kizárna s én nyugodtan állapíthatnám meg a vita mérlegét, mely sem én reám szégyent nem hozott, sem ellenfelem jó hírnevéhez nem volt méltatlan.

De mikor bírálatom ténybeli állításait a válasz már békés úton elintézte, egyszerre csak váratlan oldalról kitör a vihar, s jön a gyanakvó kérdések, esodálkozások formájába öltöztetett vádaskodás. E rész kisebbik fele az ő válaszának, de ez az, amely legmélyebb nyomot hagy az olvasó emlékezetében, sőt minden egyebet elnyomva, mint Angyal Dávid válaszának egyetlen eredménye válhat közfelfogásává egy bizonyos körnek.

Igyekszem csak arra szorítkozni, ami ez ügyből Társaságunk elé

tartozik, minthogy személyemről a vád folyóiratunkra, sőt Társaságunkra is kiterjesztetett. Sorban fogok haladni, s mindent szöveggközléssel bizonyítok. Közlöm először a vádat. Azután az én szövegemnek a váddal kapcsolatban szóba hozható részleteit. Majd vádlómnak az én szövegemre egyáltalán nem alapítható, vagy csak az ő tájékoztatlansága folytán arra alapított bizonyítékait vizsgálom meg. Végül bemutatom Angyal Dávid véleményét ugyanazon írókról, kikre vonatkozó véleményemet kifogásolta. S ha így az olvasó előtt is tisztán fog állani a tény, hogy Angyal Dávid vádaskodása végképp alaptalan, az ítélkezést az olvasóra bízom.

Idézem hát a vádat:

«Vajon igazán objectiv-e a bíráló, mikor azt írja, hogy Oláh Gábor Schöpflin és Babits jöhetnek leginkább szóba az ifjabb írói nemzedékből kritikus címen, s hogy ők azok, akiktől még legtöbbet várhatunk? ... csodálkozunk azon, hogy az *Irodalomtörténet* koszorúja csupán egy írói kör tagjainak fejére hullott s hogy más körökből — például a *Budapesti Szemle* köréből — *rg* egyetlen oly fiatal kritikust sem vett észre, akit a *Nyugat* bajnokai mellett legalább egy sorban említhetne... Csupán az ő döntésének erre a különösségére akarjuk az olvasó figyelmét felhívni. Különös ez a döntés azért, mert a *Nyugat*nak kritikai irányában van valami, ami az irodalomtörténeti társaság céljával, folyóiratának munkakörével ellenkezni látszik. Az irodalomtört. társaság bizonyára azért alakult... hogy az irodalmi mult nagyobb értékéi iránt minél feltétlenebb tiszteletet gyökereztesen meg a divatos újság és az idegenszerűség ingere iránt nagyon is fogékony közönségünkben. Vajon elősegíti-e a *Nyugat* iránya ezeket a célokat? ... (a *Nyugat* iránya) gyöngíti a konzervatív irodalmi érzést, mely éltető lelke az irodalomtörténeti kutatásnak». Közbejön egy pár bizonyíték, melyekre majd rátérek a maguk helyén. De most hadd jöjjön a vád legvége, Angyal Dávid válaszában e csúnya mozzanata (az idézet aláhúzásai tőlem származnak): «Mi nem vesszük rossz néven *rg*-tól, hogy a *Nyugat* tehetségesebb íróinak méltánylását kívánja... De furcsa az, hogy *rg*. csak az egyik irányban lát fiatal tehetségeket s hogy a *forradalmi radikálizmus eszmeköre* iránt ennyi előzékenységet tanúsít. Ha megfontoljuk az ilyen felfogásnak hatását az olvasókra, azt kell kérdeznünk, vajon az *irodalomtörténeti társaság* miért próbálja segíteni azt a munkát, mely el kívánja szakítani a magyar közéletet a hagyományoktól? És azt a kérdést sem fojthatjuk el, hogy *minő részt kíván magának az irodalomtörténeti társaság elnöksége* az ilyen próbálgatásban? Az elnökség felfogását nem bírjuk összeegyeztetni *rg*. fejtegetéseinek *célzatával*. Homály fedi a kapcsolatot az elnökség és az *Irodalomtörténet* felfogása közt». Ime a vádirat, mely egy «vajon»-nal kezdődő gyanakvásból kiindulva, egy megállapításom könyelmű és rossz szándékú értelmezésével odáig jut el, hogy határozott forradalmi radikális célzatot mer híresztelni cikkemről, s ezt a vádat nem átalja egész folyóiratunkra, sőt Társaságunkra kiterjeszteni; s teszi mindezt egy nagytekintélyű folyóiratban, melynek olvasóközönsége szemében egész Társaságunkra súlyos megbélyegzést jelent az Angyal Dávid nevével hitelesített állítás; s teszi

mindezt egy elnökségünk álláspontját firtató befejezéssel, melynek célzata nem lehet más, mint hogy elnökségünket bírálatom, folyóiratunk s talán Társaságunk ellen ingerelje.

Most pedig hadd terjesszem az olvasó elé a három fiatal íróról mondott ítéletemet szószertin, mert hisz az egész vád abból indul ki.

*Schöpflin Aladár*ról ezt mondtam: «Igaz, hogy önálló munkát nem adott ki, de hát Keszler József sem adott a kívánt időközben. Pedig Sch. A.-nak elvégre megállapítandó szép érdeme, hogy az elfogult vagy érdeklődést hazudó, pajtáskodó és sokszor rosszhiszemű, ipari, üzleti kritikák mai esűf korában egy hetilapunk hasábján¹ már évek óta finom érzékel, művelt ízléssel, tisztességes modorban, mindenkor komoly irodalmi színvonalon ismerteti s bírálhatja a napi irodalom termékeit. Az ő névtelen cikkeskéi támpontjai lehetnek egy majdani összefoglalásnak. Jóhiszemű, becsületos kritika a hirlapirodalomban, mely egy kiterjedt olvasóközön-séggel állandóan érintkezik: mindenesetre megérdemel, ha egyebet nem, egy meleg kézfogást. Újabban pedig egy-két nagyobb lélegzetű essayje is jelent meg, melyek visszamenőleg is a komoly hivatottság fényével világítanak rá említett hirlapi kritikáira. Vajda Jánosról írt tanulmánya napjaink egyik legértékesebb kritikái terméke».

Ennyi az egész. S kérdem Angyal Dávidtól, kérdem az olvasótól: hol itt a forradalmi radikális célzat? Sőt hol itt csak a Nyugattal való rokonszenv is? Hiszen nyilvánvaló, hogy azon a helyen a hetilapok kritikáiról lévén szó, azt a meleg kézfogást a Vasárnapi Ujságban megjelent ismertetéseiért szántam neki. S melyik állításomat nem írhatná alá Angyal Dávid?

*Babits Mihály*ról ezt mondtam: «Valószínűleg ugyanazon ok miatt² maradt el Babits Mihály méltatása is, jöllehet két dolgozata (Petőfi és Arany; Az irodalom halottjai) önállóan is megjelent (Nyugat könyvtár, 18. sz.) még 1911-ben. S nem kell nyugatosnak lennünk, hogy hivatottságát elismerjük. Kétségtelen, hogy a főntebb elősorolt méltatottak között alig található csak egy is olyan, ki vele műérzik és esztétikai képzettség dolgában a versenyt fölvehetné».

Ennyi az egész. Ebben legfeljebb annyi kifogásolni valója lehet Angyal Dávidnak, hogy talán túlbecsülöm Babits műérzikét és esztétikai képzettségét. Ebből következtethet, ha neki úgy tetszik, az én kritikai éretlenségemre, megbízhatatlanságomra, mindenre, csak arra az egyre nem, hogy itt radikális, forradalmári rokonszenv szól belőlem Babits iránt. Hiszen amennyire a nyilvánosság elé került adatokból (személyesen nem ismerem Babitsot) megállapíthatom, e fiatal író nemhogy radikális volna, hanem valóságos vörösposztója a Nyugatot saját irodalmi fiókjául tekintő radikalizmusnak. Tessék erre nézve meghallgatni magát Babitsot: «A Népszava c. ujság, mely nemrég még a legképtelenebb szidalmakkal illetett engem és politikai nézeteimet, amelyeket nem ismert, csak azért,

¹ Mindenki tudhatja, hogy itt a *Vasárnapi Ujság* értendő.

² t. i. mert heti, ill. kétheti lapban jelentek meg dolgozatai.

mert képes voltam oly szépségekben is gyönyörködni, melyekhez a t. szocialisták porci ad margaritas, most kegyeskedett a Nyugat utolsó számában megjelent versemet bemutatványozni, mint valami pártverset... De semmi közöm pártokhoz: s kivált ahhoz a párthoz, mely mikor saját felelősségére közös akciót nem mer csinálni, egyéni felelősség harcába uszítja a szegény, végletekig felizgatott népet.» (Nyugat, 1912. évf.12. füz.)

Oláh Gáborról ezt mondtam: «Sajnálatos továbbá, hogy Oláh Gábor méltatása pusztán Petőfi képzelete c. könyvére támaszkodik, minthogy amint a referens megjegyzi, Irói Arcképeit (melyek egyikét pedig más-honnan már igen előnyösen ismeri) a fővárosi könyvtárakban nem tudta megszerezni! Csodálatos, hogy a múzeumi könyvtárban nincs meg. De mindenesetre nagy kár, hogy kimaradt, nemcsak komoly, belső értéke miatt, hanem azért is, mert mint egykorú irodalomról szóló kritika-gyűjtemény az időrendben is legelső, az úttörők és példaadók közé tartozik.» Hát ebben hol a radikális felfogás nyoma? Különben Oláh Gáborról Angyal Dávid jelentésében is van szó; kifogásai ellenére is elismeri hivatottságát, ismereteit s tapintatát, melyekkel az irodalmi hatásokról értekeznek.

A három fiatal íróról mondott véleményemet szószerint közöltem itt. Akták ezek, melyeket mindenkinek kötelessége megfontolni, ha felfogásomat meg akarja ítélni. Ez adatokat nyugodtan bízza az olvasó mérlegelésére, tovább kutatom, hogy ha ezekben nem, hát hol fedezhetett föl Angyal Dávid radikális szellemet bírálatomban. Mert világos, hogy csak az én szövegem lehet irányadó.

Idézett gondolatmenetében csak egyszer van utalás az én szövegemre és pedig befejező soraimra, melyekben az imént egyenként felsorolt három kritikusról, összefoglalóan, ezeket mondom: «Ő az (t. i. Oláh Gábor), harmadmagával: Babits Mihállyal és Schöpflin Aladárral, ki kritikus címen leginkább szóba jöhetne az ifjabb írói nemzedékből; ők hárman azok, akiktől még legtöbbet várhatunk; ők azok, akik jó szót, biztatást leginkább érdemelnének s ők azok, kiktől Angyal Dávid jelentése céltalan elvi korlátok miatt hallgat, vagy kicsinyes könyvtári akadály miatt csónkán ítélkezik.» (Az elvi korlát — hogy t. i. nem önállóan, hanem hetilapokhan jelentek meg műveik — Babitsra és Schöpflinre, a könyvtári akadály Oláh Gáborra vonatkozik.)

Ha az olvasó szíves lesz föntebb megtekinteni Angyal Dávid idézett vádászóvágának elejét, látni fogja, miért ütközik meg ezen a passzuson s megtalálja az egész vádaskodásnak tulajdonképpeni sarokkővét: azt a feltűnő különösöset, hogy «koszorúm» *csak* egy írói kör, a *Nyugat* tagjai fejére hull s más írói körből, pl. a Budapesti Szemle köréből, nem veszek észre egy fiatal kritikust sem, kiket emezekkel legalább egy sorban említhetnék.

Arról én nem tehetek, hogy Angyal Dávid jelentéséből kimaradtak s részben az ő tájékozatlansága s egy kicsinyes könyvtári akadály miatt fogyatékos megítélésben részesültek a következők: Horánszky, Paulovics, Sikabonyi, Schöpflin, Babits, Ady, Ignótyus, Oláh Gábor. Idézett passzu-

som a fiatalokról szól s így Ignótus mindjárt kiesik. Az így fentmaradó kihagyottak közül pedig, azt hiszem, Angyal Dávid is Babitsot, Schöpflint és Oláh Gábort tartja a legtehetségesebb kritikusoknak. Ezért szorítkozik idézett passzusom a kihagyottak közül erre a háromra! Ez a kérdés egyik oldala. Másik oldala ez: miért nincsen «koszorúsom» más írói körökből, pl. a Budapesti Szemle köréből? Kettőt tudok, aki a Budapesti Szemle fiataljai közül itt szóba jöhetne. Az egyik Kéki Lajos. Legyen meggyőződve Angyal Dávid, hogy őt szíves-örömezt venném be «koszorúsaim» közé, bár azzal ő nem sokat érne. De Kéki Lajos nekem személyes jó barátom, az Irodalomtörténeti Társaságban tisztségviselőtársam s így e Társaság folyóiratában dicsérni őt, úgy vélem s most is úgy érzem, ő rá magára nézve lett volna feszélyező. Angyal Dávid ellenben ki akarta ugratni a nyulat, hát itt van. De engedje meg, ha most már Kéki Lajost szóba kellett hoznom, hogy jelentésének ő rá vonatkozó részét is keveseljem. Azt u. i. nem találok Kéki Lajos nagyon barátságos méltatásának, ha tizenöt sor közül tizenkettőben csak tartalmat mond el, három értekezés tartalmát s a hátra-maradó három sor mindössze ennyit mond: «E három dolgozatban a szerző kényes kritikai problémákat gondos elemzéssel bír megoldani. Stílusa is figyelemreméltó, bár néha kissé szónokias. A fiatal szerzőtől még sok jót várhatunk.» Még azt sem teszi meg, hogy legutolsó értekezése révén, mely Tomparól szól, legalább célozna Kéki Tompa-monografiájára, mely igaz, hogy valamivel később jelent meg, de Angyal Dávid méltatottjai között van olyan, kinek későbbi munkásságára is előzőeken rámutat. Egyébként pedig az a Tompa-monografia már 1911-ben megnyerte a Kisfaludy-Társaság pályadíját, tehát már az 1906—1911. évkör kritikai termékei közé bízvást odasorozható. Valami feltűnő nagy jóindulatot bizony nem pazarol Angyal Dávid a Budapesti Szemle körének e fiatal írójára.

Az én ítéletem szerint Voinovich Géza jöhetne még szóba ugyanazon körből. Hajlandó volnék őt a fiatalok közé számitani. De vajon illenék-e ő rá, amit az én «koszorúsaimról» írtam? Hogy sokat várhatunk tőle: ezt ő rá is érthetem; de hogy jó szót, biztatást leginkább érdemel, ő, akinek minden eszköze megvan már, hogy kifejthesse, ami benne van, — ő, akinek rendelkezésére áll egy gyönyörű, nagy múltú folyóirat, a Gyulai Pálé: jó szóra, biztatásra (és pedig nem az enyémmre, hanem Angyal Dávidéra, mert ott arról van szó) azt hiszem, nem szorult. Ő vele a jelentésben különben sem esett méltatlanság.

Angyal Dávid, ha éppen ragaszkodik hozzá, ezek után is beleolvashatja vádját az én szövegembe. Az azonban az elfogulatlan olvasó szemében nyilvánvaló lehet, hogy szövegemben semmi sincs, ami önjerejéből, kívülről jövő kényszerítés nélkül, még csak árnyéka is lehetne valamely radikális forradalmári rokonszenvennek, világnézetnek.

Angyal Dávid válaszában azonban a mondottakon kívül van még egy részlet, mely az én szövegemre látszik támaszkodni s e látszat alapján ítéletemnek olyan értelmet tulajdonít, amely ellen ezennel sietek tiltakozni. Ady Endréről van szó. Bírálatomban róla ezt írtam: «Érthetőbb-

nek látszik, hogy Ady Endre Petőfi-tanulmányáról hallgat a jelentés, noha költészetéről, az egyik méltatottal vitatkozva, megmondja a maga véleményét. Ady természetesen távol áll mindattól, mit közönségesen kritikának szoktunk nevezni: sem a megelőző filológiai alapvetést, sem aprólékos mérlegelést nem várhatni tőle; mindamellett van abban a Petőfi-tanulmányban igazi szerencsés intuíció s minden szabálytalansága ellenére is annyi eredetiség, mellyel szokatlan elevenséget visz bele a tárgyalt évkör kritikai képének színeibe.»

Angyal Dávid válaszában az a része, mely ez állítással foglalkozik, így kezdődik: «De hátra van még a java». Nos, nálam is most jön a java. Idézetemben egy Petőfi-tanulmányról esik szó. Angyal Dávid azt hiszi, hogy e *tanulmány* azonos azzal a summa-summárum 4 (négy) oldalra terjedő előszóval, mely Ady Endre «Forradalmár Petőfi» c. kiadványa előtt olvasható. Kap a hallatlanul kedvező alkalmon s ilyeneket idézget fejemre a mondott előszóból: «Az éhes csalók stb. kezén levő Magyarországot egy-két zsoldos tanár feje»; — «úgy válogattam össze P. S. forradalmi verseit, hogy megtessék... rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon (bárhogy fáj az ijesztő szó) forradalmat csinálnak» (a többes szám 1. személy ragját Angyal Dávid húzta alá; holott az eredeti szövegben a *forradalmat* van dűlt betűvel nyomva; *engem akar tán belcérteni?* s mit szól az olvasó ez ártatlan nyomdatechnikához?); — «ha gazemberek és ostobák bele nem kergetik a háborúba» (t. i. Petőfit). S ez idézetek után így nyájaskodik velem: «Kétségtelenül igen eredeti felfogás nyilatkozik benne» — «valóban szerencsés intuítio van e tanulmányban». — «E tanulmánynak elevensége nem is olyan szokatlan, mint a szerző (már mint én) hiszi. A párisi boulevard-lapok stílusa szerencsésen meghonosult már a budapesti napilapokban és vagy innen, vagy az eredeti forrásból átment Ady tanulmányába is. És vajon mi értelme van annak, hogy a *Népszava* phrascológiáját tanulmány képében ajánljuk figyelmébe az *Irodalomtörténet* olvasóinak?» Nem tudom, hová teszi válaszában ezt a fejezetét Angyal Dávid, nem tudom, mit fog csinálni vele, ha ezennel értesül róla, hogy én nem ezt az *előszót*, ezt a 4 lapnyi, forradalmi szöveggel telerakott írásművet neveztem *tanulmány*-nak. Ez előszó jelentéktelen terjedelme s egész hangja, modora figyelmeztethette volna vádolómat, hogy talán mégsem arról lehet szó az én bírálatomban. Sőt a bírálói lelkiismeretesség kötelezte volna, hogy szétnézzen egy kissé Ady művei között, mielőtt a többes szám első személyének ragját aláhúzza. Én azon a helyen nem értettem s nem is érthettem mást, mint Ady-nak azt a «Petőfi nem alkuszik» c. írásművét, mely a Nyugat Könyvtár 29—30. számában, egy «Vallomások és *tanulmányok*» c. füzetben van kiadva s a 67. laptól a 101. lapig terjed. Erről Angyal Dávidnak, ki az 1906—1911. évkör kritikai irodalmának számba vételével volt megbizva, tudomással kellett volna birnia. Hogy jelentésében is foglalkozzék vele, arra nem kötelezhető; de hogy tudomással birjon róla, arra igenis. Ezen a ponton tehát az én radikális forradalmárságom bizonyítékául csak Angyal Dávid tájékozatlansága fedezhető fel. Nézze meg Angyal Dávid azt a cikket, melyet nem én, hanem maga a kiadvány nevez «tanulmány»-nak; találni

(Bírálat)
Séjtel.

fog benne igen sok olyat, ami nem fog tetszeni neki s ami nekem sem tetszik; de előre is kérem, óvakodjék azokat az én nézeteimmel azonosítani, csak azért, mert azt állítottam, hogy *van* benne szerencsés intuitio és eredetiség.

Minden egyéb adat, mellyel Angyal Dávid a vádat igyekszik támogatni, helyesebben: elhíttetni, önkényesen van kapcsolatba hozva az én felfogással s nemhogy valósággal, de még látszat szerint sem alapszik az én szövegemen. Vagy ha vádolóm azt hiszi, hogy azok is (*is!*) bizonyítanak, akkor engedje meg, hogy a bizonyítás ugyanazon logikáját majd ő rajta is kipróbáljam. Schöpffinről és Babitsról van szó. Hogy velük kapcsolatban rólam, szövegem alapján, mi állapítható meg, azt már elintézttem. A válasz azonban arra is figyelmeztet, hogy e két író munkásságában az irodalmi hagyomány iránt való tiszteletlenség jelei is felfedezhetők; vajon figyelembe vettem-e ezeket, midőn kiszemeltem «a kritikai koszorú jelöltjeit» az ifjabb nemzedék sorából? (Közbevetve: a válasz e csúfolkodó kifejezése is félrevezetheti olvasóit. Ez írók az én bírálatomban nem a «koszorú jelöltjei» voltak, a jóhiszemű olvasó nyilván láthatja). Nos hát nem vettem figyelembe, mert kritikai hivatottságuk, tehetségük az ilyen s nem is egészen kétségtelen jelek ellenére is megállapítható; s én mindkét esetben világosan megmondtam, miért tartom az illetőknek a jelentésbe való felvételét indokoltnak; de hogy szőröstül-bőröstül magamévá tegyem egész kritikai munkásságuk minden tételét, arra — a vád kedvéért — kötelezni engem nem lehet s ilyenmű következtetésre szövegem sem ad felhatalmazást, sőt még csak fogódzkodóval sem szolgál. Hogy mit tart Schöpffin Bánk bánról, mit Babits Gyulairól, az tisztán az ő dolguk. Különbön pedig megtettem az összehasonlítást, amire Angyal Dávid felhítt, Schöpffin és Riedl Bánk bán-cikke között s azt találom, hogy Schöpffin cikke 1911 júniusában, Riedl Frigyesé ugyanazon év augusztusában jelent meg; Bánk bán berlini bukását szinte pontról pontra egyező okokban találják meg; tehát csak Schöpffin kritikai érzékére vall, hogy ép oly helyes belátással tudta az okokat megállapítani, mint Riedl Frigyes, kinek felfogását pedig nem ismerhette. Mondom, amiért tehetséges kritikusként tartom Schöpffint, nem vállalom felelősséget minden véleményéért. De a jelen esetben, mikor Angyal Dávid egy-két, a cikk egész eszmemenetéből s hogy úgy mondjam: eszme-hangulatából kitépett s csupaszon elővezetett mondat idézetével Schöpffin hagyománytisztelőt vonja kétségbe, hadd idézzem Schöpffin következő sorait ugyanazon cikkből: «Ami Bánk bánban a mi szemünkben legfőbb érték, mindazt a német vagy nem veszi észre, vagy nem érti meg, mert specifikusan magyar érték. Az a nagyszerű történeti koncepció, amely egy drámában összesűriti a magyarság nagy történelmi sorstragédiáját (Beóthy Zsolt nagyon becses megfigyelése szerint: a forradalomba kényszerített loyaltás) s amelyben öntudatosan vagy öntudatlanul magunkra ismerünk valamennyien, idegennek örökre idegen fog maradni», stb. A konkluzio levonását Angyal Dávidnak engedem át. Babitsról is csak azt mondhatom, hogy az ő nézeteiért nem felelek. Aminthogy Angyal Dávid, jóllehet «tehetsége és irodalmi lelkesedése miatt igazán szimpatikus író»-nak tartja

Babitsot, ugy-e bár: szintén nem felel e «szimpatikus író» azon könyvismertetéséért, melyben ez Gyulai «korlátoltságáról» beszél, a melyért azonban engem felelősségre von. Hát Angyal Dávid vajon «figyelembe vette-e» ezt, mikor «igazán szimpatikus»-nak mondta Babitsot ugyanazon szusszal, mellyel a «korlátoltság» szót kipécézi? Hogy-hogy? Hát e szerint radikálisok, forradalmárok, a nemzeti irodalmi hagyomány iránt tiszteletlenek *vagyunk* mind a ketten? Hát nemcsak én? Angyal Dávid is? S vajon hol jelentsem fel Angyal Dávidot, aki Gyulai Pál egykori lapjában úgy ad példát az irodalmi hagyományok tiszteletére, hogy szimpatikusnak mond egy nyugatos író, ki Gyulai Pált korlátoltnak minősíti? Mindezeket csak azért mondom, hogy kóstolót adjak a saját eljárásából Angyal Dávidnak. Mert így is beszélhetnék. S ha így beszélnék, akkor Angyal Dávid elővenné a Nyugat 1911 febr. 16-iki számát, s Babits könyvismertetését megtekintve, a saját védelmére s az én rosszhiszemű «vajon»-ozásom megcáfolására idézeteket közölné belőle, melyekből kitetszenék, hogy az a «korlátoltság» ott nem olyan kurtán-furcsán esik ki, mint a rosszhiszemű interpretáló (= én) véli. Babits u. i. ezt mondja: «Gyulai hatalmas aktív kritikus volt: épen azért, mert nem volt nagyon belátó, mert korlátolt volt. Korlátoltsága keménnyé tette s ez talán a legfőbb, amire az aktív kritikusnak szüksége van.» Egyébként pedig akárhogy értse is Babits e nem éppen szerencsés kifejezést, miért vállaljam ezért éppen én a felelősséget, ki csak műérzékét s esztetikai képzettségét ismertem el, s miért ne inkább Angyal Dávid, ki őt «igazán szimpatikus»-nak tartja?

Kérdem ezek után: hát hol vannak Angyal Dávid bizonyítékai? Mert az eddigiek csak nem tekinthetők annak!

Nyilván állhat az olvasó előtt, hogy a kihagyottak fölemlítésével bírálatomnak semmi lappangó célja nem lehetett. Csak kívánatosnak tartottam volna, hogy az illetők fölvétessenek a jelentésbe s egy pár szóval e kívánságomat indokoltam is. Ha eddig csodálkoznunk kellett Angyal Dávid újból szopott vádján, még meglepőbbnek fog az tetszeni, ha saját nyilatkozatait megtekintjük. Mit mond tehát Angyal Dávid? Ezt: *E kihagyásokra nézve általában megjegyezzük, hogy az előadó szeretett volna mindazokkal foglalkozni, kiket a bíráló említ és még másokkal is . . . Nem nyilatkozik abban semmiféle célzat, hogy Schöpflinnel, vagy Babitsal vagy Hatvanyval nem foglalkozott részletesen, vagy hogy Ignotus és Oláh Gábor munkáit nem tárgyalta oly teljességgel, mint szerette volna. Ha szándékosan akarja mellőzni a Nyugat körét, nem fogott volna hozzá Ignotus és Oláh ismertetéséhez. Egyáltalán az említett fiatal írók részletesebb méltatása a későbbi Greguss-jelentések köréből ki nem maradhat. Mi ebben a megfontolásban némi vigaszt találunk a hézagokért, melyeket nagy sajnálatunkra lehetetlen volt betöltenünk.* Hát ha ő is sajnálja, hogy ezek kimaradtak s ha e kihagyásban semmi célzat nem nyilatkozik: nem látom át, mi ok lehetett megtámadásomra, mikor oly hézagra mutatok rá, melyet ő is sajnál, s mi célzat nyilatkozik e hiányok konstatálásában, ha maga a kihagyás ténye is célzattalan volt?

De tovább megyek. Nemcsak hogy alapos oka, bírálatomban gyöke-

rező, vagy abból következtethető komoly indítéka nem volt, de még csak joga sem lehetett Angyal Dávidnak, hogy engem némely nyugatos írók elfogulatlan méltatása miatt a politikai radikálizmus vádjával illessen. Nem volt pedig joga azért, mert én bírálatomban Babitsra, Schöppfinre, Oláh Gáborra, Ady Endrére együttvéve sem halmoztam annyi rokonszenvet és jóakaratot, mint a mennyi előzékeny figyelemmel, lekötelező udvariassággal s kifogásai közlésében is nyájas mentegetéssel tünteti ki ő, Angyal Dávid, a Greguss-jutalomról szóló jelentésben Ignotust, az én apróbb nyugatos «koszorusaim» fő-fő atyamesterét és törzsfőnökét. Az ellenem emelt vád zordon Quos ego-jával szembeállítva, meglep az Ignotusról szóló fejezet kritikai szabadelvűségének nyájas derűje. Előzékenység-számba megy már csak az is, hogy felveszi Ignotust a méltatandók közé, holott kritika-gyűjteményéről (Kisérletek) nincsen tudomása, s így csak «Olvasás közben» című, valójában nem is kritikai műve alapján tárgyalhatja. Tessék meghallgatni! Kifogásaiból egy pár sor: «Könyve bizonyára tetszett sok oly olvasónak, aki szeret sokféléről röviden, néha csak úgy futtában egypár nem épen a tárgy mélyéről kiragadott megjegyzést hallani. Ezek az olvasók élnek, hálnak az élcért, a meglepő fordulatért, bálványoznak mindent ami modern s nagyon vonzódnak ahhoz, ami decadens. És Ignotus *hozzásimul e környezethez, igazi rokonszenvből, de a játék kedvéért is. Tulajdonkép komolyabb lelkű, mint amilyennek néha mutatja magát.*» «Itt összegyűjtött irodalmi jegyzeteiért nem igen birunk érdeklődni. Pl. ezt írja: «Mme Réjaneről meg tudjuk állapítani, hogy játszik . . . Duséről nem tudunk megállapítani semmit — sokkal szerelmesebbek vagyunk bele.» *Ki hiszi azt, hogy Ignotus nem bírna megállapítani egyet-mást Duse művészetéről? Vagy hogy művészi szerelmet nem bírna elemezni? Mire való az ilyen játék?»* És most az elismerés mondataiból: «Szerettük volna, ha összegyűjti könyvében a legújabb magyar irodalomra vonatkozó cikkeit. Ilyen olvasott és eszes ember állásfoglalását érdemes lett volna vizsgálnunk különösen azért, mert nem külföldieskedik, hanem igazán otthon van a külföldön s a mellett megbecsüli s jól ismeri a magyar irodalmat is». «De nem foglalkozhatunk tovább e könyvvel, noha érezzük, *hogy igazságtalanok vagyunk iránta, ha röviden végzünk vele.* Különös dolog az, mikor azt vesszük észre egy könyvben, hogy *írója tartalmasabb, mint munkája,* pedig ez a munka végig kalandoz az egész világon. Könyvének nem csekély érdekessége lesz egykor az, hogy mint 'oklevél' adatokat fog szolgáltatni mai társadalmi körök lelki állapotának ismeretéhez.» Hát a következő mondat kifogás-e avagy elismerés? «Hiszen ő maga is magyar költő, kit annak idején Gyulai Pál is elismert, noha újabb versein érzünk valamit annak a gondolatnak az ízéből, melyet könyvében így formuláz: «A legszebb emberi bűn: az izlés.»

Nem töltöm az időt azzal, hogy fejére idézzem Angyal Dávidnak Ignotustól mindazt, aminek idézésével neki kellemetlenkedhetnek. Tudva van az olvasó előtt, hogy Ignotus mily szoros kapcsolatban, sőt forradalmi vezéri szolidaritásban áll mindazon fiatal írókkal, a kiknek cícomátlan méltatása miatt én ráam Angyal Dávid pereat-ot kiált; sőt szolidaritásban

áll azokon kívül még sokszorta olyanabbakkal is. És mégis nem Ignotusra haragszik Angyal Dávid, hanem én reám! Szálkát keres az én szememben s nem veszi észre a gerendát a magáiban.

Úgy tegyek-e ezek után, mint ő tett én velem? Kérdezzem-e: «Vajon igazán objektív-e», mikor Ignotus nem kritikai műve iránt ily előzékenységet tanusít? «Felhívjam-e az olvasó figyelmét» arra a «különösségre», hogy Angyal Dávid, aki Nyugatot, radikálizmust, nemzeti hagyományoktól való elszakadást rajtam keresztül oly időszerűtlen buzgalommal ostoroz: most mikor szemtől-szembe áll a megbélyegzett irány főképviselőjével nem kiált, nem üvölt Zrinyivel, hogy «ihol a veszedelem, ihol az emésztő tűz», hanem csak cirógató szavakat talál? «Különösnek» mondjam-e e jelenséget «főkép azért», mert Ignotus «kritikai irányában van valami», ami a Kisfaludy-Társaság s a Greguss-jutalom céljával ellenkezni látszik? S kérdezzem-e én is, Ignotus egy tételére utalva, mely szerint «*A multtal szemben csak egy kötelezettségünk van: az hogy elfelejtsük*» s melyet még nemzetiségi ellenfelünk, Goga Oktavián is megbélyegzett, kérdezzem-e, vajon a Kisfaludy-Társaság «miért próbálja segíteni azt a munkát, mely elkívánja szakítani a magyar közéletet a hagyományoktól?» És megállapítsam-e végül én is, hogy «homály fedi a kapcsolatot» a Kisfaludy-Társaság elnöksége és a Greguss-jelentés idézett részleteinek «célzata» közt?

Bizvást mondhatnám, kérdezhetném mindezt, ha Angyal Dávidot akarnám utánozni. De nem akarom. Csak azt kérdem tehát: mi joga van vádolhat engem éppen Angyal Dávid?

A pör reám vonatkozó részét ezzel elintéztem.¹ Világos, hogy a vád, ha rólam visszapattant, semmis, sőt ha lehet, még semmibebb folyóiratunkra, s kész abszurdum Társaságunkra kiterjesztve. Erre nézve különben egypár rövid megjegyzést.

A cikk tartalmaért én felelek, közléséért a szerkesztő felelős. Angyal Dávid az elnökség álláspontját firtatja. Tudnivaló azonban, hogy az elnökség a folyóirat szerkesztésére semminemű befolyást nem gyakorol, s így a folyóiratban megjelenő cikkekből az elnökség álláspontjára következtést vonni nem szabad, nem lehet, azok az elnökséget nem kompromittálhatják, csak a szerzőt s másodsorban a szerkesztőt. Az elnökség álláspontját tehát valamely cikkre vonatkozólag feszegetni indokolatlan, egy Társaságunkon kívül álló nyilvánosság előtt feszegetni pedig aligha izléses eljárás.

Az egész vita akkor sem lett volna éppen tárgyaltan, ha a vád nem volna kompromittáló természetű és csak az én személyemre vonatkoznék. Egy hamis állítással szemben akkor is rá kellene mutatnunk az igazságra. Ha most az olvasó türelmét s folyóiratunk lapjait ily nagy mértékben vettem igénybe, csak azért történt, mert ártó szándékú volt a vád, mely, ha valónak bizonyúlna, cikkem, folyóiratunk s a beavatatlanok szemében

¹ Még csak azt jegyzem meg, hogy az Angyal Dávid válaszában említett Pesti Napló-beli cikkhez, de egyáltalán semmi hirlapi támadáshoz, semmi közöm.

még Társaságunk tudományos pártatlanságát is súlyosan kompromittálhatná. Mert nem az a kérdés, vajon a radikális politikai pártállás önmagában véve megbélyegző-e vagy sem? Ha önmagában véve nem volna is az, megbélyegzővé vált a szándék által, mellyel a jelen esetben kimondattott, s a körülmények folytán, melyek mérlegetelése kártékony hatásúvá tehetné volna. E körülmények: Társaságunk s folyóiratunk tudományos jellege, mely kizár minden pártpolitikát; de különösen az az Angyal Dávid vádjával elválaszthatatlanul vele járó feltevés, hogy Társaságunk tisztí karában az elnökség nemzeti hagyományokat tisztelő, hazafias és tudományos törekvéseivel szemben egy nemzetellenes és tudománytalan irány ólálkodik a sötétben s elnökeink nevének köztiszteletben álló palástja alatt megbújva, alattomban «próbálja segíteni azt a munkát, mely el kívánja szakítani a lehetetlent a hagyományoktól.»

Ezért nem lehetett hallgatnom, s ezért nem lehetett a vád fölött egy egyszerű «nem igaz»-zal napirendre térnem.¹

HORVÁTH JÁNOS.

A Toldi-kérdésben most érdekes vizsgálódások vannak folyamatban. Legfontosabbak ezek közt Birkás Gézának az Ethnographiában közzétett egybevetései a francia Rainouart-mondákkal, melyeknek már visszhangjuk is van Karácsonyi János hozzászólásában. (Ism. folyóiratunk: II. 179.) A francia mondai elemek ideszármazását Birkás délszláv közvetítéssel gondolja, mely úton a francia monda olasz változata jutott volna el hozzánk, míg Karácsonyi közvetlen átvételt tart lehetségesnek, a Franciaországgal fennállott némely egyenes kulturális összeköttetésünk révén (prémontrei rend stb.). Úgy tudjuk, ennek a vitának még folytatása lesz, talán más szakembereink is hozzászólnak, s akkorra tartjuk fenn az újabb egybevetés anyagának és eredményeinek kritikai ismertetését.

Életrajzi irányban Wertner Mórnak van egy tanulmánya, melyet *Adalékok Toldi Miklós életrajzához* címmel Heinrich Gusztáv mutatott be a M. T. Akadémia f. é. február 24-iki ülésén s amely az Akad. Értesítő márciusi füzetében meg is jelent. (172—180. l.) Sajnos, a jeles kutató ezúttal nem nézett jól körül s a Régi M. Költők Tára 1883-ban megjelent IV. kötetének jegyzeteit (350—360. l.), ezt a 30 éves forrást tekinti mai tudomásunk összegezésének, holott azóta számos lényeges közlés történt. E mulasztása azzal a kettős bajjal jár, hogy megcáfolt adatokat még most is tovább forgat, másrészt pedig ismert adatokat újra felfedez. Szerinte a Toldira vonatkozó adatok mai napig körülbelül a következők: «Született 1320 körül (a biharmegyei) Nagyaluban. I. Lajos alatt «előkelő hivatalokat» viselt és örösi erejéről volt híres. 1354 jan. 13-án Pozsonymegye alispánja s pozsonyi várnagy; 1359-ben Flórencebe küldi őt a király, hogy neki onnan két oroszlánkölyköt

¹ A szerkesztő álláspontja teljesen egyezik a bírálóéval. Ami folyóiratunk kritikai elveit illeti: a tudományos pártatlanság marad továbbra is legfőbb irányadónk. (Szerk.)

hozzon; 1365-ben az Olaszországban gyűlt «fehér csapat» egyik tisztje; 1383-ban Szabolcs megye főispánja; bátyja, György, 1382-ben Biharmegye főispánja; meghalt élete 66-ik évében, tehát 1386 körül. Ez adatokat «elemzi» aztán a szerző. Látni való, hogy a szerző teljesen a Régi M. Költők Tára 1883-iki közléseit veszi kiindulópontnál.

A születés helye, ideje, az óriás erőről való híresség, Györgynek bátyjai volta a R. M. Költők Tárában sem oklevéli hitelű adatokként szerepel, csak mint a jóhiszeműnek s nagyjában jól értesültnek mutatkozó Ilosvainak a lehetőséggel nem ellenkező tudósításai. A fiórenci kalandot, mely leginkább látszott Toldi ereje mellett tanuskodni a «valoris» szó miatt, már Pór Antal kitörülte az adatok közül (Századok 1894. 926. l.), újra megcáfolta Karácsonyi János: s ime, az értekező úr, a derék olasz ércöntő (Nicolo di Taldi Valori da Firenze) e küldetésével még mindig mint a Toldiéval foglalkozik. Az 1883 óta napfényre került adalékok közt különösen fontosak a Karácsonyi János «*Toldy Miklós származása*» c. cikkében foglaltak (Kath. Szemle, 1899. 749—760. l.); ámbár Karácsonyi megjegyzi, hogy csak alkalmilag szól, egy akkor megjelent tanulmány kapcsán, a kérdéshez, s külön kutatást e célra nem végzett. Ő már összeállítja a Toldi nemzetség XIV. századbeli ágait; megállapítja Miklós őseit, atyja nevét (Csóka); magyarázza, hogyan lehetséges, hogy a tiszántúli földesúr pozsonyi alispán és várnagy volt, t. i. úgy, hogy a főispán Medgyesi (v. Móriczhidi) Simon szintén tiszántúli ember és Szatmármegyében hatalmas uradalom ura volt, akkor pedig a főispán vette maga mellé az alispánt; Karácsonyi hozzávetése szerint ez lehetett a kezdete Miklós korábbi emelkedésének; Karácsonyi azt is tudja, hogy Mátyás és Miklós (filii Choka) 1348-ban már előfordulnak; az 1360-iki oklevélből azt is megállapítja Karácsonyi, hogy Miklósnak Mátyáson kívül más testvére nem is volt, tehát az akkor élő György nem lehetett testvére; 1380-ban ellenben «magister Nicolaus de Told et Georgius filius eiusdem de Daroch» szerepelnek, tehát György a fia volt. stb. De ez adatok felsorolását nem folytatjuk; lehet, hogy Karácsonyi maga is hozzájárul s talán lesznek új adatai is.

A fő ezúttal az, hogy 1. Wertnernél mégis van egy-két új adat, 2. némely adatokat tüzetesebben értelmez. Az új adalékok között legfontosabb az, hogy Toldi még 1390-ben is életben volt. A Bánffy-oklevéltár két okleveléből (I. 427—28. és 432.) igazolja a szerző, hogy Zsigmond király 1390. aug. 4-én királyi emberül küldi ki Toldi Miklós mestert egy bűnügyi vizsgálat ügyében, továbbá, hogy 1390. nov. 22-én Losonczy István macsói bánnak adományozza a szatmármegyei Darócz helységet, melyet azelőtt külön királyi oklevéllel, összes jövedelmeivel és tartozékai-val szeretett hívének, Toldi Miklós mesternek (nem mondja: «néhai») hű szolgálatai elismeréséül új adományozás címén adott, idővel azonban a körösszegi várhoz tartozó Bátor birtokért elcsérült. E szerint Toldi még Zsigmondot is hasznosan szolgálta. Az eddiginél tüzetesebb értelmezés pedig az 1355. júl. 6-iki oklevélre vonatkozik, (Anjoukori okmánytár VI. 356.), mely a biharmegyei Lélfiek osztozásához meghívott bizalmiférfiak

közt említi nemes János mestert és *nemes Toldi Miklós mestert*, kik mindketten az esztergomi érsek *militēs-e*. A *miles* jelentésc általánosságban *lovag*, de mivel itt világosan ki van téve, hogy az érsek miles-e,¹ a miles itt bizonyosan «katonai rendfokozatot jelent», úgy hogy Toldi M. 1355 júl. 6-án az esztergomi érsek fegyveres embereinek, hajdúinak tisztje volt. Fontos e pontnál Wertnernek az a fejtegetése is, mellyel az esztergomi érsek milese és a bihari Toldi Miklós személyazonosságát megállapítja azon az alapon, hogy birtokfelosztásról lévén szó, az ily birtokrendezési, határjárási stb. ügyekben számtalan okirat tanúsága szerint az egyházi és világi hivatalos kiküldötteken kívül az illető birtok szomszédai, mint a helyi viszonyokkal ismerős biztosok küldettek ki. Itt éppen Kádas és Tót nevű biharmegyei községek szerepelnek, az utóbbi pedig éppen az a Tót(i) helység, mellyel 1284 óta a Toldiakról szóló okiratokban találkozunk. Az okirat tehát kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Toldi Miklós érseki «miles» Biharmegye szülöttje volt. (Kívülök még János érseki jegyző és Tymus fia György voltak a bizottságban.) Nyomozandó lenne, miféle összeköttetésnél fogva lett a biharmegyei nemes érseki miles-szé. Itt eszünkbe jut, hogy egy esztergomi érsek, a híres Telegdi Csanád a valóságos nagybátyja (anyja testvére) volt a biharmegyei Toldi Miklós-nak; 1349-ben, tehát ez oklevél kelte előtt hat évvel meghalt ugyan, de hiszen Miklós nem okvetetlen 1355-ben ment oda, hanem már ott volt a jelzett eljárás idején. Nem volna lehetetlen, hogy Toldi M.-t még nagybátyja vitte a maga udvarába; sőt ennél mi sem volna természetesebb, föltéve, hogy megvolt a kellő kora; de hogy ez megvolt, az 1348-iki oklevél igazolja, ahol mint önálló birtokos szerepel. Érthetőbb, hogy Toldi még nagybátyja érseksége korából maradt meg az érseki fegyveres nép kötelékében, mint hogy egy új, idegen érsek szolgálatáért menjen birtokait elhagyva messze földre.

Ez ellen mint közbeékelődő adat az 1354-iki pozsonyi várnagyság és alispánság szólna. Kérdés azonban, hogy ez a közbeeső minőség, ha ugyanazon személyről van is szó, kizárja-e az esztergomi viszonylatnak még Csanád érsek alatt való kezdődését. Azonban a pozsonyi Toldi Miklós személyazonossága, bár Karácsonyi János tetszetős okot hozott fel mellette, csak lehetséges, de éppen nem bizonyos. Wertner pl. anélkül, hogy a Csanád érsekkel való viszonyra gondolt volna, kétségét fejezi ki, hogy a pozsonyi 1354-iki várnagy ugyanaz volna, mint az 1355-iki esz-

¹ Éppen minden kétség nélkül nincs a dolog, mert a szövegben az *archiepiscopi* genitivus a következő név és tisztség után van téve. A hely így hangzik: *Nos capitulum ecclesie Strigoniensis . . . significamus . . . quod cum iuxta continenciam priorum literarum nostrarum obligatoriarum nobiles viri magistri Johannes vici (így) et Nicolaus de Told milites, Johannes notarius domini archiepiscopi prelati nostri et Georgius filius Tymus et alii probi viri . . .* (l. az i. h.) A birtokviszonynak e nem egészen világos kiterjedése lehetett az oka annak, hogy Karácsonyi, aki olvasta ezt az oklevelet, Toldit milesnek, lovagnak emlegette ugyan, de nem érseki milesnek és nem következtetett segédtisztii állásra.

tergomi seregtiszt; amazt nógrád- vagy inkább barsmegyei Toldinak véli. Még egy más rokoni összeköttetése is volt Miklósnak az esztergomi klérussal. Egy Wertnertől is idézett adat szerint (Theiner I. 594 után) 1333 okt. 2-án a pápa *Johanni Choka de Toldi*-nak az esztergomi érsek kérésére esztergomi kanonokságot adományoz; kiemeli, hogy e János az esztergomi érsek (Telegdi Csanád) *nepos*-a; megengedi, hogy az egri káptalannál kanonokságát és praebendáját, főesperességét stb. megtarthassa. Ez a János testvérbátyja volt Miklósnak; hogy élt-e még 1355 körül — amely esetben pl. ő vihette volna oda Miklóst Pozsonyból, ha nem Csanád érsek alatt kezdődött volna Miklós esztergomi szolgálata, — azt nem tudjuk. De ebből az adatból is látjuk, hogy Telegdi Csanádnak gondja volt unokaöccseire, s ha a pap öcsöt jó egri kanonoksága meghagyásával maga mellé vette Esztergomba s egy jó esztergomi kanonoksággal is boldogította: világi pályán levő öccsének is, ha kedve volt a «miles» életéhez, valószínűleg szívesen nyújtott rá alkalmat. Nem volt tőle idegen a *nepotismus*. És ha lehet valamit az adatok hiányára építeni, az a negatívum, hogy Miklósnak (két papbátyját nem számítva) világi testvére, Mátyás, akivel 1348. és 1360. együtt említetik, nem szerepel semmiféle akár hadi, akár közigazgatási tisztségben, se mint *miles*, se mint *főispán*, összeegyezik azzal, hogy Miklósnak bizonyosan voltak vitézi és hatalmi ambíciói, amik a bátyjáról épen nem bizonyosak. Mindez egyelőre igazolásra váró pusztá feltevés. Érdekes, hogy Telegdi Csanád szerepe kombinációba kerülhet Toldi élettörténetében, azé a Telegdi Csanádé, aki a Toldi Szerelmében az egyházi átkot kimondja Toldi Miklósrá. Akire Toldiné az anyakirályné előtt úgy hivatkozik, mint egy tőle távol álló hatalmas személyre («Nem igaz», ha maga Telegdi Csanád mondáná is), az az előkerült adatok szerint épen a testvérbátyja volt a bihari Toldi M. anyjának. És mai adataink a felé a nyom felé igazítanak bennünket, hogy Toldi Miklós az ő udvarában nyerhette lovagi nevelkedését s ott kezdhetette meg világi emelkedését.

Sajnos, a mostani adatok közt sincs egy sem, amely valami határozottabb módon vonatkoznék az oklevelekbeli Toldinak akár rendkívüli erejére, akár valamely vitézi tényére, úgy hogy mai napig sincs megmagyarázva, hogy a Toldi Miklósról szóló mondák mikép kapcsolódhattak az ő személyéhez; sőt még az a kétség sem hárítható el egészen, hogy egyáltalán nem más Toldiról keletkeztek-e eredetileg a mondák, s nem utólag és csak helyileg kerültek-e kapcsolatba a bihari Toldival. A mostani adatok közt a *miles*-nek, olyan emberről szólva, akinek otthon is volt mit aprítani a tejbe, tagadhatatlan, van bizonyos jelentősége, anélkül azonban, hogy az adat a monda irányában kötelező erejű volna.

n.

A Debreceni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról. Kiadni szándékozván a Debreceni Disputa szövegét, nagy érdeklődéssel olvastam Balassa József értesítését e XVI. századi drámának egy újonnan fölfedezett pél-

dányáról, mely az ő birtokában van. Az eddig egyetlennek ismert s Jakab Elek által közölt székelykeresztúri kéziraton kívül tudomásom van egy önálló, tehát nem az Uzoni-Kénosi-Kozma-féle egyháztörténetbe foglalt kéziratról is, mely a kolozsvári unitárius gimnáziumi könyvtár tulajdona, 1760-ból származik és így a Debreceni Disputának legrégebb ismert kézírata. Balassa József adatait e kolozsvári kéziratnak kezem közt levő betűhív másolatával egybevetve, valószínűnek tartom, hogy a Balassa József-féle kézirat ugyanazon szöveg későbbi (1810.) másolata lehet, melynek legkorábbi följegyzését a mondott kolozsvári kézirat tartalmazza.

FIRTOS FERENC.

Thaly Kálmán és a kuruckori költemények. A Budapesti Philologiai Társaság április 9-én tartott ülésén Tolnai Vilmos nagy feltűnést keltő előadást tartott. Főleg nyelvi bizonyítékok alapján kétségbe vonta Thaly Kálmán kuruckori versgyűjteményeinek a megbízhatóságát. Ugyane kérdésben Riedl Frigyes vizsgálódásai is hasonló eredményekre vezettek, melyeket ő Társaságunk egyik legközelebbi felolvasó ülésén fog bemutatni. Előadását folyóiratunk annak idején közölni fogja.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke.

Irodalmi segédkönyvek. Magyarázatok a kötelező magyar házi olvasmányokhoz. Középiskolai tanulók számára szerkeszti *Madzsar Gusztáv*. A IV. osztály anyaga. Szeged—Budapest, 1912. Kiadja Várnay L. Ára kötve 2 K 40 fill. Egy-egy szám ára 30 fill.

E vállalatot *Madzsar Gusztáv* makói áll. főgimnáziumi igazgató 1911-ben indította meg a III. osztály anyagának közreadásával. (1. szám. Petőfi: János vitéz. Magyarázta *Bucsy István*. 2. sz. Jókai: A nagyenyedi két fűzfa, A peregrinus. Magy. *Abaffy Béla*. 3. sz. Tompa Mihály regéi. Magy. *Endrei Ákos*. 4. sz. Petőfi családi versei. Magy. *Kiss István*. 5. sz. Jókai: Népvilág. Magy. *Madzsar Gusztáv*. 6. sz. Tompa Mihály népregéi. Magy. *Bereczky Imre*.) Néhány hónappal azelőtt jelent meg a második kötet, melyben a IV. osztály anyaga foglal helyet. (7. sz. Faludi Ferenc: Versek, Téli éjszakák. Magy. *Buday Géza*. 8. sz. Kisfaludy Sándor regéi. Magy. *Gondán Felíción*. 9. sz. Kisfaludy Károly: Szilágyi Mihály szabadelűzése, Mátyás deák, Hűség próbája. Magy. *Tordai Ányos*. 10. sz. Tompa Mihály elbeszélő költeményei. Magy. *Lengyel Miklós*. 11. sz. Petőfi táj-és életképei. Magy. *Megyesi Ferenc*. 12. sz. Arany: Az első lopás, Jóka ördöge. Magy. *Ady Lajos*. 13. sz. Arany: Toldi estéje. Magy. *Kiss István*. 14. sz. Jókai: Kedves atyafiak. Magy. *Szemkő Aladár*.) Az azonos szempontok szerint készített sorozat a középiskolai magyar irodalmi oktatás támogatására indult meg s a házi olvasmányok céltudatos felhasználását óhajtja előmozdítani. A tanuló feleletet talál e füzetekben mindazokra a kérdésekre, melyek az egyes olvasmányok tanulmányozása közben felmerülhetnek. Minden füzetben alapos útbaigazítás, főképen sokoldalú név-

és tárgymagyarázat található, úgy hogy nemcsak a tanuló, hanem a tanár is együtt kapja mindazt, aminek ismeretét a tanulótól megkívánhatja. A vállalatot melegen ajánljuk a magyar irodalom tanárainak figyelmébe.

Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza. 1510—1579. Kolozsvár, 1912. 75 l. Kiadja a Dávid Ferenc-Egylet. Gámán-nyomda. Ára 50 fillér.

Dávid Ferenc népies életrajza az unitárius hívők számára. Csinos kiállítású, igen olcsó könyvecske hét szöveggéppel. (János Zsigmond, A vallásszabadság kihirdetése az 1568. évi tordai országgyűlésen, Kolozsvár képe Dávid Ferenc korában, Blandrata György, Servet Mihály, A kerek kő, A dévai vár, Dávid Ferenc névalírása.) Szerzője, Pap Domokos tordai tanár, ügyesen oldotta meg feladatát. A kép, melyet Dávid Ferencről fest, nagyon rokonszenves.

Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus. Bevezetéssel ellátta Palágyi Lajos. Budapest, év n. 64 l. Lampel-kiadás. Wodianer-nyomda. (Magyar Könyvtár. 694. sz. Ára 30 fillér.)

Újabb, szemelvényes Gyöngyösi-kiadás, mely a középiskolai magyar irodalmi tanításnak bizonyára jó szolgálatot tesz. A közzétevő kihagyásokkal közli a Murányi Vénus szövegét, de a kihagyott versszakok tartalmát nem mondja el, mert kihagyásai nem érintik Gyöngyösi elbeszélésének lényegét. A «közbeszúrt tartalmi kivonatokkal zavaróan lépünk a költő és az olvasó közé, egyre megakasztanak a mű élvezetét s gyöngtlenők az egésznek egységes hatását». A kihagyott strófák jegyzékét az előszó közli.

Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (1772—1831.) Két kötet. Budapest, 1913. VIII + 274 és IV + 320 l. Szerző kiadása. A két kötet ára 30 kor.

Folytatása szerző tüzetes magyar irodalomtörténete korábbi két kötetének. — Az I. kötet tartalma: 1. A magyar nemzet 1772-től 1831-ig. 2. A felújulás korának tudományos irodalma. 3. A franciás írók. 4. A magyaros írók. 5. A deákos írók. 6. A németes írók. — A II. kötet tartalma: 7. Kazinczy Ferenc. 8. Csokonai Vitéz Mihály. 9. Kisfaludy Sándor. 10. Berzsenyi Dániel. 11. Kölcey Ferenc. 12. Katona József. 13. Kisfaludy Károly. 14. Kisebb írók. Név- és tárgymutató.

Új könyvek és füzetek. — A magyar irodalom története 1900-ig. A Műveltség Könyvtára XI. köt. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták: Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. XII+682 l. 298 szöveggéppel, 4 színes és 54 fekete műmelléklettel. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. Athenaeum-nyomda. Ára díszes félbörkötésben 24 kor. (Ismergetni fogjuk.) — Szegő Ferenc: Szárnybontás. Budapest, 1913. 80 l. Galantai Gyula kiadása Budapest. Tevan Adolf nyomdája Békésésaba. (Költemények.) — Váry Rezső: Éva leányai. Budapest, 1912. 293 l. Franklin-nyomda. (Novellák.)